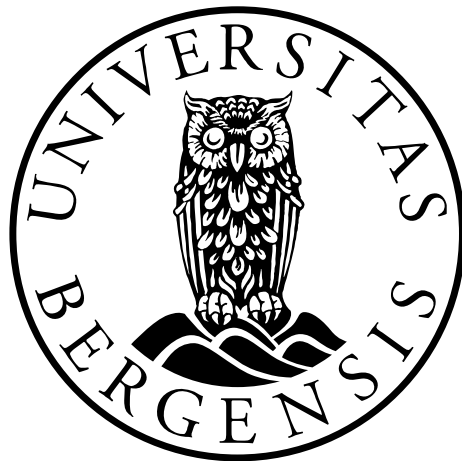

Et hjem for familien:

En etnografisk studie av hjem og hjemlighet blant marokkanske
kvinner i Granada

Camilla Brekken

Masteroppgave

Institutt for sosialantropologi

Universitetet i Bergen

Vår 2022

Sammendrag

Denne oppgaven handler om hvordan kvinnelige migranter fra Marokko skaper et hjem i Spania gjennom en rekke ulike homing-prosesser. Basert på et etnografisk feltarbeid utført i Granada i det sørlige Spania, utforsker jeg hvordan hjem skapes i samspill med materialitet og sosiale relasjoner. Spania har siden 1980-tallet gått fra å være et emigrasjonsland til å bli blant Europas største immigrasjonsland. Marokkanere utgjør i dag en av de største minoritetsgruppene i Spania. Migrasjon og erfaringer knyttet til migrasjon er kjønnet, på lignende vis som hjem og ideer rundt hjem også er kjønnet. I denne oppgaven tar jeg for meg perspektivene til kvinnelige migranter. Jeg viser hvordan disse kvinnene har varierte og sammensatte migrasjonshistorier, som blir påvirket av deres egne valg og valgene til menneskene rundt dem, samt muligheter og utfordringer i Marokko og Europa. Familiegjenforening står fremdeles for en stor andel av kvinnelig migrasjon til Spania i dag. Noen migrerte for å samle familien, mens andre søkte å gi barna en god utdanning. Andre kvinner migrerte for å finne arbeid, gjerne etter skilsmisse eller partnervold. Årsaker for å migrere og grunnene for å bli i destinasjonslandet kan endre seg over tid.

Ut ifra en forståelse av hjem som noe dynamisk og noe som hele tiden formes og forhandles, argumenterer jeg for at de marokkanske kvinnene gjør hjem (homing) eller omgivelsene til noe hjemlig gjennom diverse handlinger, praksiser, og prosesser som strekker seg over korte eller lengre perioder. Materielt sett kan helt hverdagslige gjenstander som et gulvteppe, en tekanne, eller mat og drikke, bidra til homing fordi de blir gitt praktiske, emosjonelle og habituelle egenskaper. Familie stod sentralt i kvinnenens forståelse av hjem, og de opprettholdt transnasjonale relasjoner med familie utenfor Spania gjennom telefonsamtaler, reiser og sosiale media. Samtidig ble kjernefamilien, vennskap og diasporiske fellesskap i Spania viktige for kvinnenens hverdag og sosiale liv. De marokkanske kvinnene benytter seg av diverse materialiteter, sosiale relasjoner og samspillet mellom disse for å skape og forme et hjem som inkluderer både Spania og Marokko.

Takksigelser

Arbeidet med dette prosjektet har bydd på mange opp- og nedturer, og ville aldri ha vært mulig uten alle som har hjulpet meg og bidratt på veien. En stor takk må derfor gis til alle som har støttet meg og ikke minst trodd på meg når jeg ikke gjorde det selv.

Først og fremst vil jeg gi en stor takk til alle de flotte og sterke kvinnene jeg møtte i Granada. At dere tok meg imot med så mye varme og delte livene deres med meg gjorde ikke bare at denne oppgaven ble mulig å skrive, men også at feltarbeidet ble en av de mest spennende opplevelsene i livet mitt. Jeg setter umåtelig stor pris på at dere åpnet hjemmene deres for meg, matet meg, og svarte på alle de merkelige spørsmålene mine. Samtalene, latteren, og besøkene hos dere er noe jeg vil ha med meg resten av livet. Jeg håper vi sees igjen en dag.

Takk til mine informanters familiemedlemmer som bistod med oversetting, forklaringer, og deltok i hyggelige samtaler. Jeg må også gi en takk til organisasjonen Hajar som tok godt imot meg og hjalp meg med å komme i gang med prosjektet mitt da jeg stod alene i Granada uten noen kontakter. Samarbeidet med dere var avgjørende for å få tilgang til feltet mitt.

En stor takk må også gis til veilederen min, Synnøve Bendixsen. Du trodde på prosjektet mitt lenge før jeg gjorde det selv. Tusen takk for tålmodigheten, for alle råd og støttende ord, og ikke minst for at du motiverte meg til å fortsette da jeg var klar for å gi opp. Denne oppgaven ville ikke blitt det samme uten din oppmuntring og nyttige innsikt.

Jeg vil takke medstudentene mine for alle øyeblikk vi har delt på lesesalen det siste året. Samtaler, latter og kortspill med dere har gitt meg pusterom gjennom en frustrerende prosess og motivasjonen til å fortsette. Takk for at dere tok dere tid til å høre på og komme med innspill hver gang jeg stod fast, og for at dere ga meg noen å dele alle opp- og nedturene med.

Sist, men ikke minst, en stor takk til familien min og vennene mine for all støtte og omsorg. At dere har trodd på meg har gitt meg motivasjon til å fortsette selv i de vanskeligste periodene. Takk for all tiden dere har brukt på korrekturlesing, og for alle støttende ord.

Camilla Brekken
Bergen, juli 2022

Innholdsfortegnelse

Sammendrag	iii
Takksigelser	v
1. Innledning	1
<i>Motivasjon og tematikk .....</i>	<i>2</i>
<i>Metodologisk tilnærming.....</i>	<i>4</i>
<i>Språk og språklige utfordringer.....</i>	<i>8</i>
<i>Teoretiske innfallsvinkler .....</i>	<i>9</i>
<i>Oppgavens struktur .....</i>	<i>18</i>
2. Mellom Spania og Marokko	21
<i>Tidlig migrasjon fra Marokko.....</i>	<i>21</i>
<i>Spania som destinasjonsland .....</i>	<i>22</i>
<i>Al-Andalus: arabisk historie i Granada.....</i>	<i>26</i>
<i>Kvinnelige migranter og feminisering av migrasjon.....</i>	<i>27</i>
<i>Marokkanske migranter i Spania .....</i>	<i>30</i>
<i>Aktuelle nabolag i Granada .....</i>	<i>31</i>
3. Mennesker i bevegelse.....	35
<i>Migrasjon som del av et familieprosjekt .....</i>	<i>36</i>
<i>Migrasjon for å finne arbeid .....</i>	<i>43</i>
<i>Migrasjon for å skape en fremtid for barna.....</i>	<i>47</i>
<i>Motivasjon for å bli i Spania og muligheten for å flytte tilbake .....</i>	<i>50</i>
<i>Videre migrasjon: Å flytte bort fra rasisme .....</i>	<i>53</i>
<i>Oppsummering .....</i>	<i>56</i>

4. Det materielle hjemmet.....	59
<i>Valg av nabolag – hjemliggjøring i offentlige rom .....</i>	<i>60</i>
<i>Å skape et hjem i et eid eller leid hus .....</i>	<i>64</i>
<i>Å føle seg hjemme i mat.....</i>	<i>66</i>
<i>Hjemliggjøring og bruken av gjenstander .....</i>	<i>71</i>
<i>Oppsummering .....</i>	<i>74</i>
5. Det sosiale hjemmet.....	77
<i>Homing gjennom transnasjonale relasjoner .....</i>	<i>78</i>
<i>Tilhørighet og kjernefamilien i Spania.....</i>	<i>82</i>
<i>Marokkanske vennegrupper i Spania .....</i>	<i>85</i>
<i>Sosiale samlinger og fellesskap.....</i>	<i>89</i>
<i>Mangel på venner, og andre sosiale relasjoner .....</i>	<i>92</i>
<i>Oppsummering .....</i>	<i>95</i>
6. Avsluttende tanker	97
Appendiks A. Oversikt over informantene	102
Litteraturliste.....	105

1. Innledning

Helt i starten av oppholdet mitt i Granada tok jeg kontakt med en spansk venn som jeg visste bodde i byen. Hun var selv fra Granada, og over en kaffe oppdaterte vi hverandre på livene våre og årene som hadde gått siden vi sist så hverandre. Da jeg fortalte henne om prosjektet mitt ble jeg møtt med en blandet respons; «kult prosjekt, men hvordan skal du finne disse kvinnene?». Vennen min stilte seg kritisk til hvordan jeg skulle få innpass i noe hun anså som et veldig lukket miljø. «Marokkanerne er her, men det er veldig delt. Mennene ser man ofte, de jobber på byggeplasser eller andre steder i byen, men kvinnene er ikke vanlig å se. De holder seg mest hjemme. Jeg tror ikke det blir så lett å få kontakt med dem». Jeg insisterte likevel på at prosjektet mitt ikke var umulig av den grunn, og at nettopp det at de ikke er så synlige i bybildet bare gjorde det mer spennende og viktig å utforske deres tilværelse i byen. Vennen min sendte meg et skeptisk blikk, og gjentok bekymringen for at jeg ikke ville klare å få innpass blant kvinnene jeg var interessert i. Dette møtet ga et spennende innblikk i spanjolers syn på marokkanske kvinner i Granada. Er det et så lukket miljø som vennen min skulle ha det til? Stemmer det at marokkanske kvinner i Granada holder seg hjemme og for seg selv, og i så fall, hvorfor gjør de det?

Vennen min kom med denne påstanden basert på en antagelse om at marokkanske kvinner bruker hodesjal, og at det dermed er lett å peke dem ut i offentligheten. Under feltarbeidet måtte jeg erkjenne at vennen min hadde helt rett i at det ikke var så vanlig å se kvinner med hodesjal i sentrum. De kvinnene som gikk med hodesjal i sentrum, skilte seg fra de marokkanske kvinnene i måten de brukte det på. Slik Rogozen-Soltar (2017) har vist gjennom sitt arbeid med migranter og konvertitter i Granada, bærer ofte europeiske kvinner som har konvertert til Islam hodesjalene sine løsere enn kvinner som kommer fra muslimske land. Det er derimot ikke alle marokkanske kvinner som velger å bruke dette plagget.

Granada består av flere nabolag som ligger utenfor sentrumskjernen. I noen av disse nabolagene fikk jeg erfare at marokkanske kvinner ikke var like usynlige som vennen min skulle ha det til. Etter hvert som ukene gikk ble jeg kjent med flere av disse kvinnene, og fikk et innblikk i deres hverdag i Spania. Det som fascinerte meg, var de mange hverdagslige grepene de tok for å gjøre omgivelsene sine i Spania litt mer som Marokko, og hvordan de i varierende grad hadde begynt å se på Spania som et hjem. Denne oppgaven er et forsøk på å

belyse hvordan de marokkanske kvinnene jeg ble kjent med skapte et hjem i Granada gjennom en kombinasjon av homing-prosesser relatert til materialitet, mat, og sosiale og transnasjonale nettverk.

Motivasjon og tematikk

Denne oppgaven vokste ut fra en interesse for migrasjon og migrasjonsproblematikk. Jeg har lenge kjent på en fascinasjon for grenser, det transnasjonale, og hvordan mennesker forholder seg til og navigerer rundt slike grenser. Selv om det til å begynne med var mye tvil rundt hva jeg ville at prosjektet mitt skulle handle om, var det liten tvil om at det skulle ha noe med migrasjon å gjøre. I og med at den globale covid-19 pandemien fremdeles preget store deler av verden da jeg skulle ut på feltarbeid, bestemte jeg meg for at det var best å holde seg innenfor Europa. Sannsynligheten var større for at jeg ville kunne gjennomføre den reisen, enn en reise til andre steder lengre unna. Jeg så også for meg at en mulig retur til Norge i tilfelle situasjonen forverret seg betraktelig, ville være enklere fra et land i Europa, som tross alt ikke var så langt hjemmefra. Pandemi til tross, jeg var fremdeles bestemt på at jeg ville komme meg ut av Norge. Ikke fordi et feltarbeid i Norge ikke kunne blitt like spennende som noe annet sted, men fordi jeg aldri har takket nei til å reise ut i verden når muligheten har bydd seg. Det ironiske er kanskje at jeg gjennom feltarbeidet og skriveprosessen har blitt mer nysgjerrig enn noen gang på hvordan de samme tematikkene jeg tar for meg i denne oppgaven (og mange flere) utspiller seg i en norsk setting. Det får nok stå som en anbefaling til andre spente masterstudenter i fremtiden.

Det var flere ting som trakk meg mot Spania. For det første kom valget av et veldig praktisk hensyn; nemlig at jeg allerede snakket spansk. Selv om jeg ikke kunne regne med å kommunisere med kvinnene jeg håpte å møte på deres førstespråk uten hjelp fra en tolk, kunne jeg i det minste kommunisere på det språket som ble brukt i landet de hadde migrert til. Videre er Spania en interessant case når det kommer til immigrasjon til Europa nettopp på grunn av plasseringen helt sør på kontinentet. Fra den sørligste tuppen i Spania kan man se over Gibraltarstredet til kysten av Marokko, hvor mange mennesker forsøker å krysse Middelhavet i søken etter et bedre liv i Europa. Spania har utviklet seg til å bli et av Europas ledende immigrasjonsland, i tillegg til at det lenge har fungert som et mellomstopp på veien videre inn i Europa (Ennaji 2014: 39). Dette landet måtte jo ha mange muligheter for en spent masterstudent som ønsket å få en dypere forståelse for migrasjon og menneskene som migrerer.

En av tingene jeg bekymret meg for før jeg reiste var hvordan pandemien ville påvirke mulighetene mine til å komme i kontakt med folk. I en tid hvor vi konstant ble bedt om å holde oss mest mulig hjemme og begrense antall mennesker vi møtte, virket det ekstra utfordrende å være antropolog. Jeg bestemte meg derfor for at marokkanere var en god gruppe å sikte meg inn på. Marokkanere er en av de største minoritetsgruppene i Spania i dag. De utgjør en betydelig andel av migranter som kom til landet etter Francos død på midten av 1970-tallet, og har ifølge flere etablert diaspora i Spania (Finlay 2019; Mahieu 2020). Det som i tillegg gjør det ekstra spennende å se på marokkanske migranter i Spania er at de to landene er knyttet sammen gjennom en delt historie som strekker seg tilbake til det åttende århundre da muslimer styrte store deler av det som i dag er Spania og Portugal (Rubiera Mata og de Epalza 2007). Mye av denne historien er fremdeles synlig i den sørlige regionen i Spania, kalt Andalusia. Jeg var spent på om dette ville ha noe å si for de marokkanske migrantene som hadde bosatt seg i området de siste årene. Dermed ble Granada mitt feltsted; det siste området som ble gjenerobret av de kristne *reconquistas* i år 1492.

Valget om å fokusere spesifikt på kvinner kommer av en rekke årsaker. For det første blir kvinner ofte knyttet til hjemmet og den private sfæren, og hjemmet er kjønnnet på flere måter; gjennom fordeling av arbeidsoppgaver, omsorgsoppgaver, og betydninger og forståelser av hjem (Blunt og Dowling 2022: 16), skapes ulike forutsetninger og forståelser av hva et hjem skal være og hva som skal til for at noe skal 'føles som hjem'. For det andre er migrasjon mellom Marokko og Spania kjønnnet; kvinner og menn har forskjellige, men også varierte og sammensatte, årsaker for å migrere, og de opplever ulike former for forventninger og press fra familie og andre bekjente i hjemlandet (Salih 2001). For å kunne vie mer oppmerksomhet til kvinnenens unike situasjoner har jeg derfor valgt å skrive oppgaven min spesifikt om dem, selv om det også vil være noen innslag av mannlige stemmer i form av ektemenn. Møtet med vennen min fra innledningen og hennes kommentarer om hvordan marokkanske kvinner i stor grad er usynlige i det offentlige rom, gjør i tillegg en slik avgrensing ekstra spennende.

Denne oppgaven er dermed et forsøk på å forstå hvordan kvinnelige marokkanske migranter skaper seg et hjem i Granada, gjennom sosiale og transnasjonale relasjoner og fellesskap, materialitet og sanselige opplevelser knyttet til mat, og gjennom bruken av offentlige rom som nabolag og moskéer. Hva betyr hjem for disse kvinnene, og hvordan går de frem for å gjøre Spania til et hjem? Hvilke gjenstander får bli med over grensen, og hvordan blir de

brukt for å skape noe hjemlig? Hva gjør kvinnene for å påvirke omgivelsene sine, og hvilke relasjoner er viktige i prosessen med å gjøre Spania til et hjem? Dette er noen av spørsmålene jeg forsøker å besvare i de kommende kapitlene.

Metodologisk tilnærming

Denne oppgaven baserer seg på data samlet inn under et seks måneders langt feltarbeid (februar-juli 2021) i byen Granada, i Spanias sørlige region, Andalusia. Planen min var å gjennomføre deltakende observasjon blant marokkanske kvinner i og utenfor hjemmene deres i Spania. Før jeg kunne forvente å bli invitert hjem til noen måtte jeg finne ut hvor jeg kunne bli kjent med disse kvinnene. Etter utallige google-søk og en stor mengde (stort sett ubesvarte) eposter, ble jeg til slutt tipset om en organisasjon med kontorer i Granada som drev med diverse språklig, sosial, rettslig, og arbeidsrelatert hjelp for migranter i området. Jeg fikk kontaktet organisasjonen før avreise, og etter å ha forsikret dem om at jeg behersket spansk, avtalte vi et møte på kontorene deres når jeg hadde kommet meg til Spania. Da de viste seg å være positive til å hjelpe meg med prosjektet mitt, meldte jeg meg som frivillig til organisasjonen deres. Den beste måten å komme i kontakt med marokkanske kvinner var gjennom spansktimene, mente de, og jeg fikk bli med på undervisningen i rene kvinnegrupper tre ganger i uka. Egne språktimer ble holdt for menn, men siden det er kvinner som er mitt fokus i denne oppgaven, deltok jeg kun i de timene som var for kvinnene. Spansktimene varte i en og en halv time hver, med to klasser etter hverandre hver av de tre dagene. De fleste kvinnene som møtte opp i disse timene var fra Marokko, men noen få var også fra andre land som Senegal, Algerie, og Iran.

Spansktimene ble undervist av Aicha, en marokkansk kvinne i slutten av 30-årene, som hadde bodd i Spania i 13 år da jeg traff henne. I tillegg til å kjenne de fleste kvinnene som kom innom organisasjonen, var hun også en person de fleste kvinnene så opp til og betrodde seg til. Aicha ble en viktig nøkkelperson, eller 'gatekeeper', i feltarbeidet mitt, da hun spilte en vesentlig rolle i å sikre tilgang (Zahle 2017: 474) til de kvinnene jeg ville bli kjent med. I løpet av de første to ukene fikk jeg introdusert meg selv og prosjektet mitt til alle de ulike språkklassene, med god hjelp fra Aicha som oversatte til arabisk. Det var viktig for prosjektet mitt at Aicha gikk god for meg foran de andre kvinnene. Gjennom at de stolte på henne, ble de også mer positive til å prate med meg. I tillegg til introduksjonene, tilbød Aicha seg å fungere som tolk ved flere anledninger, både i klasserommet for å hjelpe til med enkle samtaler, og gjennom hele intervjuer.

Organisasjonen jeg jobbet med gjennom feltarbeidet, *Asociación Hajar* (heretter Hajar), ble startet opp i 2003 av en gruppe studenter med marokkansk bakgrunn. *Asociación Hajar* er ikke det virkelige navnet på organisasjonen. Jeg har valgt å anonymisere den siden jeg bruker en av de ansatte, Aicha, som informant gjennom oppgaven. Siden det ville være mulig å finne frem til hennes virkelige identitet gjennom nettsidene til organisasjonen, har jeg gitt den et pseudonym for å beskytte henne og de andre kvinnene jeg møtte der. For å hjelpe migranter og andre sårbare grupper ønsker Hajar å tilby tjenester som kan bidra til deres inklusjon i det spanske samfunnet. Med hjelp fra en gruppe fast ansatte, frivillige, og noen studenter med praksisplass gir Hajar hjelp og rådgivning innenfor arbeid, utdanning, språk, sosiale, og juridiske spørsmål. De er fordelt på flere byer i det sørlige Spania, hvorav et av kontorene er i Granada.

Den første perioden i feltarbeidet mitt brukte jeg mye tid hos Hajar, både på de to kontorene som var en felles arbeidsplass for de som jobbet der og hvor jeg snakket med de ansatte, og i undervisningstimene. Der gjorde jeg deltagende observasjon og sakte bygde jeg opp et forhold til kvinnene som jeg regelmessig møtte der, ettersom de ble vant til min tilstedeværelse. Mye av min tid ble brukt på å observere, ta håndskrevne notater, og innimellom komme med innspill og delta på undervisningen (O'Reilly 2012; Bernard 2017; Zahle 2012; Shah 2017). Gjennom informasjonen jeg plukket opp i disse timene fikk jeg etter hvert innsikt i hvordan kvinnene organiserte dagene sine og brukte tiden sin, hvilke forskjeller de så mellom Marokko og Spania, og noen av bekymringene deres i forhold til pandemien. Ikke minst fikk jeg en oversikt over hvilket språknivå de ulike kvinnene var på, og hvem jeg hadde best sjanse til å kommunisere med utenfor organisasjonen. Det viktigste denne perioden ga meg var en inngang til feltet mitt og muligheten til å bygge opp tillitt blant kvinnene som senere skulle bli mine hovedinformanter (O'Reilly 2012: 86).

Hajar holdt til i et nabolag kalt Zaidín. Zaidín er et populært område å bo i, ikke langt fra sentrum, og flere av kvinnene jeg ble kjent med bodde i dette nabolaget. Mange av de som benyttet seg av tilbudene til Hajar bodde i Zaidín, da de hadde relativt kort avstand til kontorene, men også kvinner fra andre nabolag i Granada tok turen til Zaidín for å delta på spanskundervisningen. Selv bodde jeg en liten busstur (ca. 10 minutter) unna Hajar, og det ble etter hvert rutine å ta bussen om morgenen for å delta på spansktimene. Fra jeg gikk av bussen i hovedgata var det bare 100 meter igjen til bygget hvor organisasjonen holdt til. Det lå som

en liten øy eller rundkjøring midt i et rutenett av gater. Et avlangt bygg med flatt tak og fire etasjer. Vi hadde som regel undervisning i andre etasje eller i kjelleren, mens de ansatte var fordelt på to kontorer, ett i første etasje og ett i andre etasje. Her satt de sammen og jobbet med hver sine ting; noen utarbeidet workshops eller planla aktiviteter, mens andre registrerte deltakere eller tok imot og snakket med folk som kom innom kontoret for hjelp eller veiledning. Selv satt jeg av og til igjen her etter at undervisningen var over, for å snakke med de ansatte, observere hva annet som skjedde hos organisasjonen, stille oppfølgingsspørsmål til Aicha etter spansktime, eller treffe folk som kom innom på ettermiddagene (O'Reilly 2012).

Jeg gjorde en håndfull semistrukturerte intervjuer i perioden jeg deltok på undervisningen hos Hajar (Bernard 2017). På alle bortsett fra ett av disse intervjuene, tilbød Aicha seg å bistå som oversetter, slik at kvinnene fikk fortelle og svare på spørsmålene mine på et språk de var komfortable med og behersket. På det ene intervjuet Aicha ikke var med på hadde kvinnen jeg snakket med et så høyt spansk nivå at vi ikke trengte oversetter. Det var gjennom et av intervjuene med Aicha som tolk at jeg fikk høre hele migrasjonshistorien til Sarah (se kapittel 3), som jeg ellers ikke ville fått vite noe om ettersom Sarah snakket svært lite spansk. Ved disse intervjuene brukte jeg mobilen til å ta opp lyd slik at jeg kunne fokusere på kvinnene mens de fortalte, heller enn notatboka (O'Reilly 2012: 152). Mobilopptakeren bidro også som rekvisitt som signaliserte til intervjuobjektene at jeg var interessert i det de fortalte, selv om spørsmålene kunne virke noe banale da de dreide seg om det kvinnene anså som veldig hverdagslige ting (Schwandner-Sievers 2009: 185).

Etter å ha vært med på undervisning i Zaidín i flere uker, fortalte Aicha at hun nylig hadde startet opp undervisningstimer i et annet nabolag, kalt Armilla, og at jeg kunne bli med på det hvis jeg ville. Disse timene skulle også foregå gjennom organisasjonen, men i andre lokaler som Hajar ikke selv styrte over. Grunnen til at Aicha ønsket å starte opp undervisning i Armilla var at dette området hadde få tilbud av denne sorten, og som et voksende boligområde med et også voksende antall migranter så hun et behov. Aicha bodde selv i Armilla, og hadde tidligere hatt spanskundervisning i utkanten av nabolaget, før det ble lagt ned på grunn av pandemien. Denne nye undervisningen fant sted i en moské i et industrielt område utenfor byen. Utvidelsen av spanskundervisningen førte til at jeg fikk møte flere marokkanske kvinner som, på grunn av avstanden, ikke ville kommet til organisasjonen i

Zaidín. Flere av kvinnene som endte med å bli viktige informanter i feltarbeidet mitt møtte jeg her, og nok en gang var det Aicha som gjorde denne kontakten mulig.

I slutten av mai tok språktimene slutt da organisasjonen tok sommerferie. På dette tidspunktet hadde jeg opparbeidet meg flere kontakter og jeg hadde utvekslet mobilnumre med flere av kvinnene jeg hadde møtt. Jeg fortsatte å holde kontakten med kvinnene jeg hadde blitt kjent med og avtalte møter så ofte det var mulig. Denne siste halvdel av feltarbeidet ble i større grad tilbragt på kaféer, i parker eller på marked sammen med de ulike kvinnene jeg hadde møtt gjennom Hajar, hvor jeg deltok i deres hverdag, så lenge de ville ha meg med (Bloch 2017). Datainnsamlingen i denne perioden av feltarbeidet bestod i all hovedsak av deltagende observasjon og uformelle samtaler som oppstod spontant gjennom å 'henge' med kvinnene (Bernard 2017). Gjennom disse samtaleene lot jeg gjerne kvinnene bestemme hvilke tematikker vi var innom, noe som lot meg se hva de var interessert i selv, mens jeg stilte oppfølgingsspørsmål dersom samtalen rørte ved noe jeg anså som relevant for feltarbeidet mitt. Noen ganger stilte jeg også spesifikke spørsmål, for eksempel relatert til en aktivitet vi gjorde, som matlaging, eller til omgivelsene rundt oss, som gjenstander de hadde i hjemmene sine. Ved flere anledninger fikk jeg også muligheten til å komme hjem til kvinnene, hvor jeg kunne observere hvordan de levde, og de ulike tingene de hadde tatt med fra Marokko og pyntet hjemmene sine med. I tillegg ga det meg muligheten til å observere hvordan de oppførte seg i sine egne hjem, i motsetning til i det offentlige rom. Disse besøkene var viktige arenaer for datainnsamling, og har i stor grad bidratt til å styrke de senere analysene mine.

Min rolle som kvinne var essensiell for at jeg fikk innpass blant kvinnene jeg var interessert i å bli kjent med (O'Reilly 2012: 87). Siden mange av dem ikke omgås menn utenfor familien sin, ville det vært uaktuelt å invitere en fremmed mann inn i hjemmene deres, spesielt dersom ektemannen ikke var til stede. At jeg også var kvinne gjorde at jeg lettere kunne komme 'på innsiden', bli invitert hjem til dem eller til å møtes på tomannshånd, uten at det ble sett på som problematisk. Som ung, ugift og uten barn ble jeg for flere en blanding av venn og lillesøster. De kunne godt komme med råd og erfaringer de hadde opparbeidet seg fra en fase i livet de var ferdige med, og som jeg stod midt oppi. For de av kvinnene som var litt eldre, ble jeg mer som en ekstra datter de passet på, og som bekymret seg for at jeg ikke spiste nok. Selv om flere av kvinnene jeg ble kjent med brukte hodesjal utenfor hjemmet, var det flere av de som tok det av i egne hjem eller på besøk hos andre kvinner dersom det ikke var menn til stede. Som kvinne gjorde dette at jeg fikk innblikk i hvordan de kunne gå tildekket og snakke

rolig i offentlige rom, mens de i egne hjem kledde seg i kjoler i knelengde, tok av seg hodesjalene og sang høyt med og danset til musikken de likte.

Det har gjennom hele feltarbeidet vært viktig for meg at de menneskene jeg snakket med var informert om prosjektet mitt og hva jeg skulle bruke informasjonen jeg innhentet til (Zahle 2017). Under de første undervisningstimene jeg deltok på ved Hajar fortalte jeg så tydelig jeg kunne om hva prosjektet mitt handlet om, og hva det ville si å delta. Aicha, spansklæreren, hjalp meg å formidle denne informasjonen ved å oversette til arabisk slik at alle skulle forstå. Alle som har deltatt har blitt informert om prosjektet, og har gitt (muntlig) samtykke. Jeg har også informert dem om retten til å trekke seg fra prosjektet når som helst. For å sikre informantenes sikkerhet og rett til privatliv har jeg valgt å anonymisere dem. På samme måte som med organisasjonen har jeg benyttet meg av pseudonymer. Ingen av navnene i denne oppgaven er de virkelige navnene til menneskene jeg møtte. Videre har notatene mine blitt skrevet på norsk i personlige notatbøker eller på en passordbeskyttet datamaskin, hvor navnene til informantene er anonymisert.

Språk og språklige utfordringer

Siden verken de marokkanske informantene mine eller spanjolene jeg ble kjent med kunne spesielt mye engelsk, er feltarbeidet utført på spansk. Foruten mitt eget noe begrensede ordforråd, bydde språkvalget på noen utfordringer i forhold til kommunikasjonen med informanter. De marokkanske kvinnene jeg møtte hadde opparbeidet seg varierende grad av spanskferdigheter. For noen var det vanskelig å komme med utdypende svar på spansk, da de manglet ordforråd, mens andre slet også med enkle setninger. De kvinnene jeg fikk mest kontakt med hadde bodd i Spania i alt fra ett til tolv år, og kommuniserte greit på spansk, til tross for at flere stoppet opp for å lete etter ord, eller spurte familiemedlemmer om hjelp dersom de var til stede. Selv startet jeg oppholdet i Granada med et to ukers intensivkurs i spansk for å friske opp språkkunnskaper jeg ikke hadde brukt på flere år.

Det er liten tvil om at jeg kunne fått rikere data dersom jeg hadde hatt mulighet til å gjennomføre feltarbeidet på arabisk, som er morsmålet til de kvinnene jeg snakket med. Jeg opplevde flere ganger at spørsmål druknet i kommunikasjonsproblemer, enten fordi kvinnene jeg stilte spørsmålet til ikke klarte å forklare det de ville svare på spansk, eller fordi de rett og slett ikke forstod spørsmålet. Noen ganger ble kommunikasjonsutfordringene løst ved hjelp av familiemedlemmer som oversatte eller ved bruk av google translate, nervøse blikk og latter.

Andre ganger forble spørsmålet ubesvart. De fleste kvinnene jeg ble kjent med behersket likevel språket bedre enn de ga uttrykk for, og vi klarte som regel å holde samtaler gående, om enn med litt leting etter ord. I tillegg til uformelle samtaler, som alltid foregikk på spansk, fikk jeg gjennomført noen semi-strukturerte intervjuer på arabisk med Aicha, spansklæreren, som oversetter.

Covid-19: en kort kommentar

Ettersom feltarbeidet mitt ble utført våren 2021, var den globale covid-19 pandemien noe som fremdeles preget verden. Jeg var likevel heldig og fikk reise til Granada, om enn med litt mer organisering enn vanlig. Da jeg først hadde kommet meg på plass i Granada opplevde jeg ikke de restriksjonene som var innført som hinder for feltarbeidet. Krav om bruk av munnbind gjorde at jeg ikke ble kjent med ansiktene til folk før flere uker etter at jeg møtte dem, men det hindret meg ikke fra å møte folk. Ettersom smittetallene gikk ned jo mer vi nærmet oss sommeren, ble også restriksjonene lettere og folk mer avslappet. Pandemien hadde nok en større innvirkning på kvinnene jeg møtte og familiene deres, enn det hadde på feltarbeidet mitt. Dette vil jeg si mer om i de kommende kapitlene.

Teoretiske innfallsvinkler

I denne delen vil jeg gi en kort oversikt over hvilke teoretiske perspektiv jeg vil benytte meg av og som vil forme analysen gjennom oppgaven min. Overordnet vil jeg bruke homing for å forstå hvordan kvinnene jeg ble kjent med skaper en hjemlig tilværelse i Spania gjennom diverse prosesser. Jeg vil også se på hvordan homing skjer gjennom transnasjonalisme og diasporaprosesser. For å illustrere hvordan dette utspiller seg har jeg valgt å fokusere på hvordan dette kommer til uttrykk gjennom materialitet, sosiale relasjoner og mat.

Hjem og homing

Ideen om hjem, som noe veldig personlig, kan ha mange ulike emosjonelle og symbolske betydninger (Blunt og Dowling 2022). Hjem kan referere til familiehuset, et sted som oppleves som varmt og trygt, et sted man har skapt minner og levd med nære relasjoner. Hjem kan også bety et spesifikt sted, en by, eller et hjemland. Hjem kan være en følelse, en gjenstand som vekker minner, eller en relasjon. For noen kan hjem være ett sted, mens andre skaper en form for transnasjonal tilhørighet hvor hjem kan være flere steder samtidig (Boccagni 2022a: 141). Hjem kan med andre ord bety mye forskjellig for forskjellige mennesker.

For å gjøre det litt mer tydelig hva det er snakk om når hjem nevnes i denne oppgaven, er det først viktig å poengtere at hjem ikke er det samme som hus (Heidegger 2006: 66; Mallett 2004): et hjem kan være knyttet til et hus, men et hus er ikke alltid et hjem. Huset kan likevel fortelle oss mye, og fungere som en inngang for å utforske andre tematikker som familieliv, identitet, fremtidsutsikter, og annet (Boccagni et al. 2020: 8; cf. Gauvain og Altman 1982). Likevel skriver Douglas (1991: 289) at hjem alltid er lokalisert et sted: *'home is located in space, but it is not necessarily a fixed space'*, og at hjemmet blir til ved å ta kontroll over et gitt sted (Douglas 1991: 289). Heller enn å se på hjem som en fysisk struktur hvor mennesker lever, velger Boccagni (2016) å forstå hjem som *'a special kind of relationship with place'*, for å utforske hvordan hjem skapes gjennom relasjonen til sted, i større grad enn gjennom stedet i seg selv (Boccagni 2016: 4). Hjem kan dermed forstås som både materielt og emosjonelt; det er knyttet til sted, men ikke nødvendigvis et fast sted, samtidig som det hele tiden blir formet av følelser rundt tilhørighet (Blunt og Dowling 2022: 28). Det er i samspillet mellom det materielle og det emosjonelle at hjem skapes.

Ideen om hjem som et trygt og stabilt sted stemmer ikke nødvendigvis med opplevelsene til migranter (Olwig 1998: 226). Hjem er ikke fast og stillesittende, men, i likhet med migrantene selv, i bevegelse (Rapport og Dawson 1998), og skapes gjennom ulike praksiser (Blunt og Dowling 2022: 28). Migrasjon, enten frivillig eller ufrivillig, innebærer å forlate hjemmet, og for internasjonale migranter, å forlate hjemlandet. Dette kan for flere gjøre forståelsen av hjem komplisert, da hjem utvikler seg til å være knyttet til mer enn ett sted og tid samtidig (Hamilton 2017: 180). Hjem utvider seg dermed til å inkludere transnasjonale forståelser for tilhørighet, selv om det å skape et hjem i destinasjonslandet kan være vanskelig i tilfeller hvor migranter opplever diskriminering eller blir nektet tilgang på lovlig opphold (Hamilton 2017: 180). I tillegg er tid og sted relevant for hvordan man skaper en følelse av hjem på et nytt sted. Migranter trenger tid til å bli kjent med omgivelsene sine; gater, lyder, lukter, og sesonger. Dette viser igjen til hvordan hjem ikke er statisk, men hele tiden formes av en kombinasjon av materielle omgivelser, følelser, sanser, og ideer (Hamilton 2017).

Mer enn en idé eller en fysisk konstruksjon, er hjem også noe som føles og oppleves gjennom sansene (Hamilton 2017: 182). Sanselige opplevelser kan påvirke hvordan man føler seg på et gitt sted. Gjennom en lukt, en smak, eller en lyd, kan man føle en sterk tilknytning til et sted, men det kan også gjøre at man føler seg utilpass ved å minne om steder man lengter tilbake til

(Hamilton 2017: 181). Sanser er knyttet til følelser og minner, og påvirker hvordan man forstår omgivelsene rundt seg, inkludert hvordan man skaper et hjem. I forbindelse med sanselige opplevelser av hjem, kan det være nyttig å se på mat og matpraksiser blant migranter. Mathandel, tilberedning, og konsum er opplevelser som tar i bruk alle sansene, og er praksiser som kan transportere migranter 'hjem' til hjemlandet (Sabar og Posner 2013). I et diasporisk fellesskap kan mat bidra til å skape en felles tilhørighet og en tilknytning til hjemlandet (Abbots 2016: 115). Sanselige opplevelser, og kanskje spesielt gjennom mat, kan dermed være nyttige innfallsvinkler for å se på hvordan hjem skapes blant migranter.

Selv om det ikke er noen tvil om at hjem er et substantiv, foreslår Boccagni (2016) å også se på det som et verb. Heller enn et spesifikt og statisk sted, eller en forhåndsbestemt tilstand, er hjem som verb en dynamisk bevegelse og innebærer en søken mot disse tingene (Boccagni 2022b). Hjem ut ifra denne forståelsen kan sees på som en rekke prosesser, og noe som skapes over tid gjennom å forme et forhold til et sted og sin egen livssituasjon. Boccagni kaller dette konseptet om hjem som en prosess og verb, for *homing*, og definerer det som *'people's evolving potential to attach a sense of home to their life circumstances, in light of their assets and of the external structure of opportunities'* (Boccagni 2016: 23). Videre blir *homing* beskrevet som *'a range of spatialized social practices through which migrants [...] try to reproduce, reconstruct and possibly rebuild meaningful home-like settings, feelings and relationships'* (Boccagni 2016: 26).

Dette innebærer at selve betydningen av hjem innehar en form for mobilitet (Boccagni 2022b: 14). *Homing* er prosesser som skjer i nåtid, i et forsøk på å komme nærmere et forestilt hjem i fremtiden. Samtidig blir slike prosesser hele tiden påvirket og formet av både positive og negative aspekter ved fortiden (Boccagni 2022b: 9, 12). Nøyaktig hvordan et godt eller ideelt hjem ser ut for hver enkelt person er også noe som kan forandre seg i løpet av ulike faser av livet. Som et fremtidsrettet prosjekt blir hjem noe man jobber mot å nå i fremtiden. Som Fortier (2001: 409) skriver er hjem *'not an origin but rather a destination; there is no return, only arrival'*. Basert på dette perspektivet er målet for *homing* ikke å komme tilbake til et tidligere hjem, men å oppnå en 'ontologisk tilstand' i fremtiden (Boccagni 2022b: 7).

Homing er altså en bevegelse mot en forestilt fremtid, enten det er et sted, en tilstand, eller en måte å være på. Denne bevegelsen kan skje både gjennom kortsiktige, små handlinger, eller som en del av et livslangt prosjekt (Boccagni 2022b: 5). *Homing* forekommer, og påvirker

livene til folk, selv om denne forestilte fremtiden aldri blir nådd (Boccagni 2022b: 14). På et individuelt nivå er homing et forsøk på å lage et skille i reell tid mellom det som oppleves som hjemlig, og det som ikke gjør det, basert på individets egen forståelse av hjem (Boccagni 2016: 23). Om man oppnår noe som er 'hjemlig nok' er avhengig av den spesifikke konteksten til hvert enkelt individ eller gruppe, og påvirkes av hierarkiske strukturer og sosial differensiering knyttet til kjønn, rase, klasse, og andre faktorer (Boccagni 2022b: 11).

Boccagni ser på homing som en sammensetning av tidligere forsøk på å forstå hjem: gjennom emosjonelle og relasjonelle opplevelser (*feeling-at-home*), og gjennom å tilpasse sine sosiale praksiser (*home-making/hjemliggjøring*). Samtidig blir migranternes opplevelse av hjem påvirket av strukturene rundt de juridiske, sosiale, og materielle mulighetene som er tilgjengelige for dem i sende- og mottakerlandet (Boccagni 2016: xxvi). Som Jacobsen (2009) påpeker, burde hjem bli sett på som en aktiv, pågående prosess (muligens for alltid), som formes av sosiale relasjoner. Hjem er ikke bare noe man *er*, men noe man *gjør* gjennom hverdagslige handlinger (Boccagni 2022b: 6). Gjennom å skape en opplevelse av tilhørighet kan hjemliggjøringspraksiser bidra til en følelse av velvære og en styrking av selvfølelse (Grønseth og Thorshaug 2022: 25). Forståelser og opplevelser av hjem er dermed viktige, både for kvinnene og som et forskningsobjekt, da det har stor betydning for de hverdagslige livene til kvinnene og for en følelse av velvære og tilhørighet.

Hjem er med andre ord noe dynamisk, og noe som hele tiden formes. Hjem er et samspill mellom et sted, en person, og et objekt, og ikke redusert til kun en av dem (Pérez Murcia og Boccagni 2022: 3). Med det utgangspunktet og den forståelsen for hjem jeg har skissert ut her ønsker jeg gjennom denne oppgaven å bidra til litteraturen rundt migrasjon og hjem. Dette vil jeg gjøre ved å vise hvordan de marokkanske kvinnene jeg ble kjent med gjør homing gjennom blant annet transnasjonale relasjoner og materialitet, men også hvordan ulike faktorer kan gjøre homing vanskelig.

Transnasjonalisme

For å kunne analysere den kontinuerlige flyten av kommunikasjon, tjenester og mennesker over nasjonale grenser introduserte Glick Schiller, Basch, og Szanton Blanc begrepet transnasjonalisme (Basch et al. 1994). Flere forskere hadde allerede merket seg og beskrevet slike transnasjonale mønstre, uten å ha et analytisk rammeverk som var dekkende for det de observerte (Glick Schiller et al. 1992: 5). Transnasjonalisme i en migrasjonskontekst vokste

fram i en periode hvor det ble gitt økt oppmerksomhet til globalisering, og global økonomi (Yeoh og Collins 2022; Glick Schiller 2018). Dette førte i sin tur til at migrasjonsforskere og antropologer ble mer opptatt av migranters liv på tvers av landegrenser, og utviklet en bedre forståelse av migranters transnasjonale liv.

Transnasjonalisme er et analytisk rammeverk som brukes til å forstå hvordan migranter opprettholder aktive bånd til både hjemland og destinasjonsland samtidig (Glick Schiller et.al. 1992). Disse to (eller flere) stedene blir knyttet sammen gjennom blant annet sosiale, økonomiske, religiøse, organisatoriske, og politiske prosesser. Begrepet er ment å tydeliggjøre hvordan mange migranter opprettholder et nettverk som strekker seg på tvers av landegrenser (Basch et al. 1994: 7), noe som også har blitt kalt et transnasjonalt 'sosialt felt' (*social field*) (Levitt og Glick Schiller 2004). Transnasjonalisme setter spørsmålsteget ved den tidligere antatte lineære migrasjonsprosessen, ved å vise at migranters identitet og sosiale liv og praksiser utvikler seg til å omfatte både hjemlandet og en eller flere destinasjonsland samtidig (Yeoh og Collins 2022: 3; Levitt et al. 2003: 565).

Den tidlige kritikken mot transnasjonalisme handlet om hvordan man skulle forstå og definere begrepet; noen påpekte at migranter som opprettholder bånd til hjemlandet ikke var noe nytt, og at det eneste nye knyttet til dette var at det hadde blitt lettere å kommunisere med, og reise til hjemlandet (Horevitz 2009: 754; Kivisto 2001). Portes et al. (1999: 219) mente at transnasjonalisme ble brukt på en måte som var for utydelig, og at forskere i større grad burde definere hvilke aktiviteter som var viktige i migranters transnasjonale liv. Andre mente at migranters transnasjonale praksiser ikke kom til å forbli viktige over tid, og at de kom til å ha lite å si for andregenerasjonsmigranter (Levitt et al. 2003; Esser 2004). Lee (2011) viser derimot gjennom sitt arbeid med andregenerasjonsmigranter fra Tonga til Australia, at til tross for at de sendte mindre penger tilbake til familie i Tonga enn det foreldrene deres hadde gjort, opprettholdt de andre former for transnasjonale bånd. Det kunne blant annet være telefonsamtaler og gaveutvekslinger, men også bidrag til pengeinnsamlinger, eller hjelp til å arrangere slike pengeinnsamlinger (Lee 2011: 308, 310). Dette illustrerer hvordan transnasjonale nettverk kan fortsette å være viktige også for andregenerasjonsmigranter.

For å utvide fokuset til transnasjonale studier utover den individuelle migranten, presenterte Levitt og Glick Schiller (2004) 'transnasjonale sosiale felt' som en mulig analytisk tilnærming. Her la de vekt på flere sammenflettede sosiale relasjoner, som ikke var begrenset

av statlige landegrenser. På denne måten er migranter, deres familiemedlemmer, og ikke-migranter del av det samme sosiale feltet (Yeoh og Collins 2022: 6). Etter hvert begynte flere forskere å bruke dette som et analytisk rammeverk. De ble samtidig mindre opptatt av å definere omfanget av transnasjonalisme.

I tiden fra transnasjonalisme fikk sitt inntog i migrasjonsforskningen, har nye teknologiske og digitale verktøy vært med på å endre den transnasjonale kommunikasjonen i migranternes 'sosiale felt'. Vertovec (2004: 220) viser at billige internasjonale telefonsamtaler fungerer som et sosialt lim (*social glue*) som knytter migranter og ikke-migranter sammen over hele verden. Senere har internett og sosiale medier vokst fram som et viktig kommunikasjonsmiddel, men også som en kilde for informasjon og informasjonsdeling (Dekker og Engbersen 2014: 401-402). Migranter i dag forflytter seg fysisk fra ett land til et annet, men fortsetter å ha (muligheten til) rask og kontinuerlig kontakt med begge landene på måter som ikke var mulig med eldre teknologier som post, fasttelefon, og radio (Vancea og Olivera 2013: 183). Blant flere av kvinnene jeg ble kjent med var kommunikasjon med familie og bekjente over store deler av Europa og Marokko gjennom sosiale medier og telefonsamtaler en del av hverdagen. Mobiletelefonen har i stor grad tatt over som sosialt lim, og gir mulighet til kommunikasjon gjennom tekst, telefonsamtaler, og videosamtaler.

Migrasjon har også fått store innvirkninger på familiesammensetninger. Gjennom større antall globale migrasjoner, hvorav flere fortsetter å være i bevegelse i form av sirkulærmigrasjon og midlertidige migrasjoner, har oppdelte familieenheter blitt mer og mer vanlig (Yeoh et al. 2022: 182). Familier som lever noe eller mesteparten av livene sine adskilt fra hverandre, men som likevel opprettholder en form for 'kollektiv velferd og samhold' på tvers av landegrenser, har blitt referert til som transnasjonale familier (Bryceson og Vuorela 2002). Den transnasjonale familien knyttes sammen både av en materiell kollektiv velferd og en delt forestilt tilhørighet (Yeoh et al. 2022: 183). Foreldre som er separert fra barna sine gjennom migrasjon kan fortsette å vise omsorg gjennom å opprettholde jevnlig kommunikasjon, noe som har blitt lettere gjennom nye kommunikasjonsteknologier (Fresnoza-Flot 2009). Samtidig er pengeoverføringer en måte for foreldre å vise omsorg til barn i hjemlandet, eller for barn til eldre foreldre (Baldassar og Merla 2014). Transnasjonale familier blir videre diskutert i sammenheng med kvinnelig migrasjon i kapittel 2.

Kjønn og interseksjonalitet

Siden oppgaven min spesifikt tar for seg kvinner, vil kjønn naturligvis spille en rolle i analysen som følger. Kjønn kan forstås som betydninger, verdier, og karakteristikk gitt på bakgrunn av hva som blir ansett som fysiske forskjeller mellom menn og kvinner i hvert enkelt samfunn (Mascia-Lees og Black 2017: xii). I antropologien ble kjønn lenge oversett, og samfunn ble utforsket på bakgrunn av menns erfaringer, mens kvinner (i den grad de ble nevnt) ble fremstilt som passive, og som en støtte for menns aktiviteter (Mascia-Lees og Black 2017: 9). Først på 1970-tallet vokste feministisk antropologi frem som en egen subdisiplin som viste frem kvinners erfaringer, og stilte spørsmålsteget ved tidligere antatte kjønnsforskjeller i egne og andres samfunn (Mascia-Lees og Black 2017: 8). Gjennom feministisk antropologi har det blant annet blitt tydelig hvordan sosialt kjønn (*gender*) er en kulturelt konstruert kategori, i motsetning til biologisk kjønn (*sex*), som påvirker menn og kvinners liv på komplekse måter (Moore 1988: 30). Mens flere av spørsmålene som ble stilt på 1970-tallet ble utforsket gjennom blant annet universelle symbolske dikotomier som natur/kultur (se for eksempel Ortner 1972), skiftet fokuset på 1980-tallet til det mer spesifikke, og det ble stilt spørsmålsteget ved hvorvidt kvinner kunne bli sett på som en enhetlig gruppe (Delcore 2007: 110). Senere har kjønnsperspektiver innenfor antropologien utvidet seg til også å se på menn og maskulinitet, og nye former for kjønnsidentiteter (Delcore 2007: 111).

Kjønn er relevant i migrasjonsforskning da menn og kvinner gjerne har ulike forutsetninger og motiver for å migrere (Salih 2001; Kofman et al. 2000; Anthias og Lazaridis 2000). Heller ikke innenfor migrasjonsforskningen ble kvinner tatt på alvor til å begynne med. Lenge ble de kun sett på som passive deltakere i mennenes migrasjon, og ikke som migranter i og av seg selv. Hvilken rolle kjønn har spilt i migrasjonsforskningen vil jeg diskutere videre i kapittel to. Kjønn vil også kunne ha en innvirkning på homing-prosesser, blant annet ut ifra ulike forestillinger om hjem og kvinnenens rolle i hjemmet i forhold til menn. Flere av kvinnene jeg møtte var for eksempel hjemmeværende, og tilbragte vesentlig mer tid i huset enn ektemennene sine, noe som vil kunne påvirke hvordan de opplevde boligen og dens ulike kvaliteter som hjemlig eller ikke.

Min egen posisjon som kvinne hadde også betydning for utføringen av feltarbeidet. Som diskutert ovenfor var det at jeg, i likhet med informantene mine, er kvinne relevant for hvorvidt jeg fikk tilgang til feltet og de kvinnene jeg ønsket å komme i kontakt med. At dette

var så avgjørende som det viste seg å være sier noe om forholdet mellom menn og kvinner i det samfunnet jeg studerte. Som kvinne fikk jeg muligheten til å tilbringe tid alene med de kvinnelige informantene mine, både i offentlige og private rom. I tillegg gjorde min status som ugift og uten barn at flere av kvinnene endte med å se på meg som en slags datter eller lillesøster, hvor de kunne gi råd og refleksjoner basert på livserfaringer som jeg ennå ikke hadde.

I tillegg til kjønn er det også relevant å inkludere interseksjonalitet som et analytisk verktøy i denne oppgaven. Interseksjonalitet ble introdusert av Kimberlé Crenshaw i 1989, gjennom hennes diskusjon av svarte kvinners arbeid i USA (Yuval-Davis 2006a: 193).

Interseksjonalitet sikter til hvordan en person kan oppleve diskriminering eller ulemper basert på flere sosiale differensieringer som har blitt normalisert og dermed blir sett på som biologiske attributter (Yuval-Davis 2006a: 199). Eksempler på dette er kjønn, klasse, etnisitet, legning, og immigrasjonsstatus. Heller enn å legge til en sosial differensiering på en annen, har flere argumentert for at disse kategoriene ikke kan bli sett på som separate kategorier, men snarere at de glir inn i hverandre og påvirker hverandre (Yuval-Davis 2006a: 195).

For kvinnene jeg møtte ble dette blant annet tydelig gjennom problematikker som islamofobi og det de selv forstod som rasisme. For flere gjorde det at de gikk med hodesjal, et religiøst plagg kun båret av kvinner, at de stakk seg ut i det offentlige rom som muslimer. Siden Nordafrikanere som regel bærer hodesjalet sitt annerledes enn europeere som har konvertert til Islam (Rogozen-Soltar 2017) ble de av mange identifisert som immigranter. Denne kombinasjonen resulterte noen ganger i ubehagelige opplevelser for kvinnene jeg ble kjent med. På den annen side kunne de kvinnene som ikke brukte hodesjal bli mer usynlige i det offentlige rom, siden det blant mange er en forventning om at muslimske kvinner bruker hodesjal, slik jeg har vist gjennom eksempelet i begynnelsen av oppgaven.

I og med at oppgaven tar for seg kvinnelige erfaringer knyttet til migrasjon og hjem, er kjønn noe som vil være en gjennomgående faktor for analysen som følger. Noen steder vil jeg peke ut kjønnete forskjeller eksplisitt, mens det andre steder vil være en mer implisitt del av analysen. Kjønn vil likevel være noe som ligger til grunn for analysen gjennom hele oppgaven, i likhet med interseksjonalitet.

Diaspora

Diasporaforskning er noe som er mye omtalt i forbindelse med både transnasjonalisme og migranternes homing (se for eksempel Blunt 2007; Crang 2010; Finlay 2016). En diaspora er et forestilt fellesskap bestående av migranter med opphav i et felles hjemland, som skaper en felles nasjonal, kulturell, eller religiøs identitet utenfor hjemlandet (Meer 2014: 27). Begrepet har tidligere vært sentrert rundt en tilknytning til, og en ide om hjemlandet, men har senere fokusert mer på en felles identitet som skaper et felles rom utenfor hjemlandet (Meer 2014:27). En diaspora er ikke statisk og fastsatt, men snarere dynamisk, og i bevegelse. Brubaker (2005: 12) argumenterer for at en diaspora ikke passer inn i allerede ordnede kategorier, men at migranter må interagere med diverse praksiser for å mobilisere en diaspora. Hva som er viktig for en diaspora vil variere avhengig av personene som deltar i den, samt hvor og når diasporaen eksisterer. Det som går igjen blant de som tilhører en diaspora er en migrasjonsprosess, en tilknytning til hjemlandet, og en felles identitetsskaping (Finlay 2016).

Den marokkanske diasporaen i Sør-Europa har tidligere blitt gjort rede for (se for eksempel Dumont 2016; Rogozen-Soltar 2017), og i Sør-Spania blir ofte en felles identitet knyttet til den arabiske historien i Andalusia, og kanskje spesielt Granada¹ (Finlay 2019). Selv om kvinnene jeg snakket med ikke trakk direkte på den tidlige arabiske historien i området for å forhandle om sin tilhørighet i Spania, viste de likevel til et fellesskap blant andre marokkanere, både gjennom vennskap og gjennom et større, mer perifert eller dels forestilt nettverk (Hage 2005). Hvordan en marokkansk diaspora i Granada og fellesskap i ulike former bidrar i flere tilfeller til kvinnenes homing, er noe jeg vil vise i denne oppgaven.

Kort om integrering

Når man snakker om migrasjon, blir ofte forskere og den allmenne personen opptatt av spørsmål rundt integrering. Hvordan migranter tilpasser seg mottakerlandets kultur, og hvordan de finner seg en plass i destinasjonslandet er ofte spørsmål som forsøkes besvart i forskning rundt integrering. Dette er spørsmål jeg også er interessert i, men heller enn å bruke begrepet integrering, ønsker jeg å belyse problemstillingen min ved hjelp av det analytiske begrepet *homing*, som forklart over. Dette er fordi *integrering*, slik Rytter (2019) skriver, har mer eller mindre mistet sin analytiske betydning. Det etiske begrepet integrering brukt i akademia har de siste tiårene også blitt et emisk begrep brukt mye av media, politikere og den

---

¹ Mer om den arabiske historien i Andalusia i kapittel 2.

generelle befolkningen for å diskutere minoritetsgrupper og misnøye knyttet til deres væremåte (Rytter 2019). Med det har definisjonen av og innholdet i begrepet blitt veldig utydelig (Grillo 2011: 266). Begrepet integrering er med på å produsere og reprodusere spesifikke ideer rundt hva samfunnet og befolkningen er og burde være, noe som må legges til grunn dersom man skal bruke det i akademiske studier (Rytter 2019: 679-680). Jeg kommer ikke til å bruke begrepet integrering i denne oppgaven, fordi jeg ønsker å unngå de negative forestillingene rundt muslimer som henger sammen med diskurser rundt integrering i den spanske konteksten. I stedet vil jeg benytte meg av begrepet *homing* for å diskutere hvordan kvinnene jeg møtte tilpasset seg en transnasjonal tilværelse i Spania. Dette er en mer åpen tilnærming til feltet, mener jeg, og muliggjør at kvinnenens opplevelse og erfaringer blir det sentrale i oppgaven.

Oppgavens struktur

I dette kapittelet har jeg presentert de sentrale spørsmålene for oppgaven og gjort rede for min egen motivasjon for tematikken. Jeg har gjort rede for min metodologiske tilnærming til feltet, og inngangen blant informantene mine. I tillegg har jeg gitt en oversikt over de teoretiske innfallsvinklene, homing, kjønn, transnationalisme og diaspora, som jeg vil bruke gjennom resten av oppgaven.

I kapittel 2 tar jeg for meg den historiske konteksten til feltet mitt. Jeg gir en oversikt over Marokko sin emigrasjonshistorie og Spanias utvikling fra et emigrasjonsland til et immigrasjonsland. I tillegg gjør jeg rede for hvordan de to landene er knyttet sammen gjennom et tidligere muslimsk styre (711-1492), som fremdeles gjør seg synlig i bybildet i dag. Resten av kapittelet vil være en litteraturgjennomgang av kvinner og migrasjon, samt en oversikt over de ulike nabolagene hvor jeg gjorde feltarbeid.

Kapittel 3 tar for seg noen av de ulike migrasjonshistoriene til kvinnene jeg møtte. Jeg viser hvordan marokkanske kvinnelige migranter er en heterogen gruppe som migrerer av mange ulike årsaker, deriblant for å finne arbeid, som del av en familiemigrasjon, eller som et resultat av tilfeldigheter. Jeg vil også se på de ulike motivasjonene kvinnene hadde for å gjennomføre en mulig returmigrasjon eller en videre migrasjon.

I kapittel 4 vil jeg aktivt bruke homing som et analytisk rammeverk for å forstå hvordan de marokkanske kvinnene jeg ble kjent med skapte et hjem i Spania gjennom materielle gjenstander, bruk av offentlige rom som nabolag, og mat fra hjemlandet. Jeg argumenterer for at disse produktene og deres tillagte egenskaper, og rommene som skapes, er med i en pågående prosess mot et forestilt hjem i fremtiden, samtidig som de hver for seg skaper små øyeblikk av velvære og en følelse av hjem i nåtid.

Kapittel 5 følger samme argumentasjon som kapittel 4 ved å vise hvordan sosiale relasjoner er viktige i diverse homing-prosesser i Spania. Å opprettholde transnasjonal kontakt med familie i Marokko og andre steder i Europa, å skape nye vennskapsforhold i Spania, og fellesskap med andre marokkanske kvinner i Granada er med på å forme hjem som trekker på fortid, er situert i nåtid, og rettet mot en fremtid. Samtidig viser jeg hvordan kjernefamilien, og da spesielt barn, får en stor betydning for skapelsen av hjemmet når storfamilien mangler.

I det siste kapittelet vil jeg til slutt oppsummere hovedargumentene fra oppgaven, og komme med noen avsluttende refleksjoner. Etter det siste kapittelet finnes en appendiks med oversikt over kvinnene som blir nevnt i denne oppgaven og relevant informasjon om hver enkelt av dem.

2. Mellom Spania og Marokko

For å kunne forstå de marokkanske kvinnenenes forsøk på å skape et hjem i Spania og hvilke faktorer som bidrar til eller forhindrer dem i å gjøre det, er det nyttig å gi en oversikt over den historiske konteksten knyttet til marokkansk migrasjon til Spania. Marokkansk emigrasjon er ikke et nytt fenomen, og Spanias relativt nye posisjon som et immigrasjonsland gjør at det skiller seg noe fra mer etablerte immigrasjonsland i Europa, som Frankrike, Tyskland og Storbritannia. Samtidig gjør Spanias plassering ved Gibraltarstredet landet til et populært sted for migranter å krysse over til Europa. Marokko og Spania deler en lang historie som strekker seg tilbake til det åttende århundre. Denne historien har fått en oppblomstring i senere tid, ikke minst på grunn av den 'nye immigrasjonen' (King og Black 1997), og fortsetter å påvirke samfunnet selv i dag. Spesielt er dette tilfellet i den sørlige regionen Andalusia, hvor jeg gjorde feltarbeidet mitt.

Disse faktorene er med andre ord relevante for migranters liv i det sørlige Spania i dag. I dette kapitlet vil jeg gi en oversikt over hvordan migrasjon fra Marokko til Europa har utviklet seg; fra kolonitiden og videre til nordvest-Europa. Deretter tar jeg for meg Spania som destinasjonsland, med noen av de politiske responsene landet har hatt på økende immigrasjonstall, og fremstillingen av nordafrikanske immigranter i media. Denne delen av kapitlet vil bli avsluttet med å gjøre rede for den tidlige koblingen mellom Marokko og Spania gjennom det arabiske styret av regionen mellom år 711-1492. Den historiske oversikten vil fungere som et bakteppe for den videre analysen av marokkanske kvinners liv i Granada i dag.

Videre vil jeg i dette kapitlet diskutere noe av den eksisterende litteraturen rundt kvinner og migrasjon, før jeg gir en oversikt over de forskjellige nabolagene som ble viktige for mitt feltarbeid i Granada. Spesielt gjelder dette nabolaget Zaidín, hvor organisasjonen Hajar holdt til og hvor mange av kvinnene jeg møtte bodde. Også nabolagene Armilla og Churrana, like utenfor byen Granada ble viktige ettersom feltet utviklet seg og nettverket mitt vokste.

Tidlig migrasjon fra Marokko

Migrasjon fra Nord-Afrika til Europa strekker seg tilbake til den franske koloniseringen av Algerie i 1830, og den fransk-spanske koloniseringen av Marokko i 1912 (Ennaji 2014: 18).

Under verdenskrigene ble mange unge menn fra Algerie og Marokko rekruttert til den franske hæren for å slåss på vegne av Frankrike, samtidig som mange migrerte til Frankrike for å arbeide i jordbruket eller gruvene, og erstattet franske menn som kjempet i krigen (Ennaji 2014: 18). De fleste som tjenestegjorde for den franske hæren, dro tilbake til Marokko etter krigen (de Haas 2007: 45). Under den algeriske uavhengighetskrigen (1954-1962) sluttet Frankrike å rekruttere arbeidere fra Algerie, og arbeidsmigrasjonen fra Marokko vokste (de Haas 2007: 45). Marokko fikk sin uavhengighet fra Frankrike i 1956, men dette stoppet ikke migrasjonsflyten. Mellom 1949 og 1962 økte den marokkanske befolkningen i Frankrike fra omkring 20,000 til 53,000 (de Haas 2007: 45).

Migrasjon fra Marokko til Europa vokste betraktelig i andre halvdel av 1900-tallet, og Marokko ble etter hvert et av verdens ledende emigrasjonsland (de Haas 2007: 40). På 1960-70-tallet migrerte marokkanere i hovedsak til Frankrike, Belgia, Nederland og Tyskland gjennom bilaterale avtaler disse landene hadde med Marokko (Ennaji 2014: 17). Med dette begynte den marokkanske befolkningen i Europa å spre seg til flere land enn Frankrike (de Haas 2007: 46). I Marokko ble innbyggerne oppfordret til å migrere, da det bidro til at arbeidsledigheten gikk ned, og pengeoverføringer fra migranter i Europa medvirket til å balansere økonomien i hjemlandet (Ennaji 2014: 19). Arbeidsmigrantene var i hovedsak unge menn som skulle bidra med å bygge opp Europa etter to verdenskriger, og tanken til mottakerlandene var at migrantene skulle returnere til hjemlandene sine når det ikke lenger var behov for arbeidet deres (Ennaji 2014: 17-18). En oljekrise på starten av 1970-tallet førte til økonomisk stagnasjon og økt arbeidsledighet i Europa, og som en konsekvens valgte mange europeiske land å stenge grensene sine for videre arbeidsinnvandring. Heller enn å dra tilbake til Marokko, førte dette til at mange migranter valgte å bli værende i Europa, og hentet familiene sine til Europa gjennom familiegjenforeninger (de Haas 2007: 46).

Spania som destinasjonsland

Til tross for at mange marokkanere migrerte til Europa på 1900-tallet, endte svært få av dem opp i Spania. Riktignok hadde rundt 40,000 marokkanere fra den nordlige Rif-regionen kjempet blant mennene til Franco under den spanske borgerkrigen (1936-1939), men svært få hadde et ønske om å bli værende i Spania etter krigen (Ennaji 2014: 21). Spania var fattig og isolert fra resten av Europa under Francos regime, og var selv et stort emigrasjonsland. Etter Francos død (1975) begynte den spanske økonomien å vokse, og Spania knyttet seg tettere til Europa gjennom avtaler som den Europeiske Union (EU) (1986) og Schengen (1995) (Ennaji

2014: 21). Samtidig begynte de allerede populære destinasjonslandene (Frankrike, Belgia, Nederland og Tyskland) å stenge grensene sine for innvandring. En mindre restriktiv innvandringspolitikk i Spania, kombinert med flere arbeidsmuligheter og en voksende økonomi førte til at store antall marokkanske migranter begynte å bosette seg i landet i løpet av 1980-90-tallet (Ennaji 2014: 21-22). Spania utviklet seg dermed til å bli et populært destinasjonsland i seg selv, og ikke bare et stopp på veien videre inn i Europa (Suárez-Navaz 2004: 51). I en periode hadde Spania den raskest voksende migrasjonsbefolkningen i det vestlige Europa (Rogozen-Soltar 2017: 9).

Figur 1 kart over Spania, hvor Granada er markert med det røde rektangelet. Like sør for Spania ligger Marokko, hvor 14 kilometer skiller de to landene fra hverandre ved Gibraltarstredet (nationsonline.org), redigert av forfatter.

Fram til 1991 eksisterte det ikke visumkrav for marokkanere som ville til Spania (Ennaji 2014: 22). Migranter kunne enkelt komme seg inn i landet som turister, for så å bli værende i landet. Dette resulterte i at mange ble værende i landet som udokumenterte eller irregulære

migranter (de Haas 2007: 48). Selv etter at visumkrav ble innført fortsatte migranter å ta seg over til Spania. Marokko er i dag et av verdens fremste emigrasjonsland (Berriane et al. 2015: 505). Antall marokkanske migranter i Spania vokste fra 400.000 i 2005 til 671.669 i 2008 (Ennaji 2014: 22). Om lag 70.000 mennesker migrerte fra Marokko² til Spania i 2019 (Ine.es u.d.³), og selv om dette tallet gikk ned i 2020 (om lag 44.000) på grunn av den globale pandemien, viser tall at det i 2021 var på vei opp igjen (om lag 58.000) (Ine.es u.d.). Det nøyaktige tallet er trolig mye høyere siden mange migrerer uten papirer, eller ankommer på annet lovlig vis for så å bli værende i landet som irregulære migranter, noe som ikke gjenspeiles i statistikken. Marokkanere er en av de største minoritetsgruppene i Spania i dag, og den marokkanske diasporaen er blant de største, ikke bare i Spania, men i Europa (de Haas 2007: 40). De har en estimert global diaspora på rundt 5 millioner, av en populasjon på rundt 37 millioner (dette er inkludert andre- og tredjegenasjonsmigranter) (Berriane et al. 2015: 505).

Etter innføringen av visumkrav for migranter fra Nord-Afrika, har Spania innført en rekke andre tiltak for å stanse ulovlig innvandring (Geddes og Scholten 2016). Strengere grensekontroller på fastlandet, Kanariøyene og Mauritania skal fange opp irregulære migranter som prøver å ta seg til Europa over Gibraltarstredet. Selv om en stor andel av irregulære migranter kommer seg inn i landet på lovlig vis, for eksempel som turister, er media ofte fylt av bilder av desperate migranter som drukner i Middelhavet (de Haas 2008: 1308-1309). I tillegg er det satt opp gjerder og strenge kontroller ved de to spanske enklavene Ceuta og Melilla, som ligger langs kysten av Marokko (de Haas 2008). Marokko har samarbeidet med Spania om grense- og kystkontroll i bytte for bistand siden 2003, noe som ifølge kritikere viser hvordan Marokko lar seg presse av EU til å være Europas 'innvandringspoliti' (de Haas 2008: 1309).

Immigrasjonspolitikken handler ikke bare om grensekontroll (Geddes og Scholten 2016: 175). For flere land, deriblant Spania, har immigrasjon bidratt positivt i sosiale og politiske saker. Migrasjonsarbeidere har for eksempel bidratt til å opprettholde velferdstilbud, og det var lenge enighet i Spania om at arbeidsinnvandringen var nødvendig for landet (Arango 2013). I

---

² Statistikken viser hvor mange som har migrert til Europa fra et spesifikt land, i dette tilfellet Marokko. Det inkluderer sannsynligvis også en del mennesker fra andre land, spesielt fra Sub-Sahara-området, som har brukt Marokko som transit på vei til Europa.

³ Instituto Nacional de Estadística, tilgjengelig fra: <https://ine.es/jaxiT3/Datos.htm?t=24295> Hentet 24.06.2022

motsetning til andre land i Europa så ikke Spania den samme fremveksten av sterkt innvandringskritiske ytre høyrepolitiske partier, og ble lenge sett på som et unntak i en slik negativ respons på de høye immigrasjonstallene (Arango 2013). Først de senere årene har Spania sett en lignende utvikling gjennom fremveksten av partiet VOX, som er sterkt imot innvandring fra land som Marokko (Ortiz Barquero 2019). Likevel har Spania opprettholdt en relativt liberal innvandringspolitikk i forhold til andre land i Europa (Geddes og Scholten 2016: 186). I likhet med Italia har de gjennomført flere legaliseringskampanjer hvor store antall irregulære migranter har fått lovlig opphold i landene (de Haas 2007: 48), og innføringen av *arraigo*-systemet har gjort det mulig for irregulære migranter å skaffe seg lovlig opphold dersom de kan vise til at de har oppholdt seg i landet i tre år sammenhengende og arbeidet i minst ett av dem (Izquierdo 2006).

Det blir dermed tydelig at staten ikke er en homogen enhet, og at den opererer etter ulike, og noen ganger motstridende interesser. Statens ulike etater, organisasjoner og aktører kan for eksempel fasilitere migrasjon i noen instanser, samtidig som de gjør det strengere på andre måter (Salih 2001: 659). Verken sendeland eller mottakerland har noen reell interesse av å stanse all innvandring, mener de Haas (2008), siden begge parter nyter godt av den på hver sin måte. Mottakerlandene får billig arbeidskraft som påvirker økonomien på en positiv måte, mens sendelandene nyter godt av pengeoverføringene som kommer tilbake til landet, sendt fra migrantene (de Haas 2008: 1318).

Media og politikere fremstiller ofte irregulære migranter som farlige inntrengere eller ofre for menneskesmuglere som krever høye summer for å hjelpe desperate mennesker over Middelhavet. En stor andel av migranter fra Marokko er ikke så desperate som media skal ha det til, og de fleste ankommer på lovlig vis, for eksempel gjennom et turistvisum, og blir først irregulære migranter når de blir værende i landet etter at visumet går ut (de Haas 2008). Grunnet høye kostnader med å nå Europa, er mange migranter relativt godt utdannet og fra familier som gjør det økonomisk mulig (de Haas 2008: 1308), selv om det naturligvis finnes unntak. Det må også nevnes at selv om en stor andel av migranter som kommer til Europa gjennom Marokko er marokkanere, gjør Marokkos plassering langs Middelhavskysten at landet også fungerer som en transit for andre mennesker som håper å ta seg til Europa, spesielt fra Sub-Sahara-området (Berriane et al. 2015: 514).

I Europa har irregulær migrasjon, og da spesifikt fra den tredje verden, blitt fremstilt som et problem som må fikses. Dette er noe som gjenspeiles i innvandringspolitikk og stadig strengere lovverk i flere europeiske land (Geddes og Scholten 2016: 175). Media lager sensasjonelle reportasjer og nyhetssaker om en bølge av desperate afrikanere som flykter fra fattigdom i hjemlandet, og som drukner i Middelhavet på små, ustabile, og farlige båter. Enda flere står langs kysten i Nord-Afrika og venter på å krysse over til Europa, noe som øker frykten for en 'invasjon' (de Haas 2008). En slik dommedagsretorikk bidrar til å skape et bilde av Europa som en festning som må beskyttes. I Spania veier en slik retorikk ekstra tungt, på grunn av den historiske konteksten til området, spesielt den sørlige regionen Andalusia.

Al-Andalus: arabisk historie i Granada

Mye av litteraturen som tar for seg den muslimske og arabiske tilstedeværelsen i Spania tar utgangspunkt i slutten av 1970-tallet og utover, da Spania utviklet seg til å bli et destinasjonsland for migranter (Berriane et al. 2015; Ennaji 2014). Ut ifra dette perspektivet er den muslimske minoriteten i Spania et nytt fenomen (Rogozen-Soltar 2017: 41). Man trenger imidlertid ikke å tilbringe mye tid i Granada for å se at dette ikke stemmer. Granada er en gammel by hvor ulike tidsepoker og religioner møtes og materialiseres. Fra ett og samme sted i byens sentrum kan man se arkitektur tilknyttet kristen, muslimsk og jødisk historie. Mye av denne arkitekturen stammer fra perioden da Andalusia og store deler av den Iberiske halvøya var under muslimsk styre, mellom år 711-1492 (Kennedy 1996). De muslimskstyrte delene av Iberia fikk navnet Al-Andalus, som er opphavet til navnet på Andalusia i dag (Rubiera Mata og de Epalza 2007), den sørligste regionen i Spania, hvor man blant annet finner Granada.

Ettersom de kristne *reconquistas* gjenerobret landområdene som i dag utgjør Spania og Portugal, stod Granada til slutt igjen som den siste muslimske byen i Al-Andalus (Suárez-Navaz 2004: 61). Det muslimske styret i Spania falt i 1492, da kristne *reconquistas* lyktes med å ta tilbake også Granada. Det står likevel mye igjen etter den arabiske perioden i Granada, noe som er lett å skimte i gatene i byens sentrum. Den 'nye' muslimske befolkningen i Spania som startet på 1980-tallet og siden har økt betraktelig i antall, har ført til en slags moralsk panikk i Spania (Cohen 2011: 46), og en frykt for at muslimene ønsker å gjenerobre det tidligere Al-Andalus (Rogozen-Soltar 2017: 119-120).

Siden Granada falt i 1492 har den arabiske arven på nytt blitt hentet opp i Spania (Suárez-Navaz 2004: 61). I dag er det gamle arabiske nabolaget, Albaicín, blant de største turistområdene i Granada, og Alhambra, palasset som ble bygd under det muslimske styret og som står på en høyde over byen, er en av de største turistattraksjonene i Spania. Den arabiske historien i Granada og den tidligere muslimske befolkningen i byen fortsetter å påvirke området og menneskene som bor der, inkludert den 'nye' muslimske befolkningen. Gjennom sitt arbeid med muslimske migranter i Granada viser Rogozen-Soltar (2017) hvordan hennes informanter trekker på denne historien for å argumentere for en tilhørighet og rettmessig plass i Spania. Hun viser også hvordan byens gamle muslimske nabolag, Albaicín, for flere av informantene hennes føles som Marokko gjennom blant annet den kjente arkitekturen. Kvinnene jeg ble kjent med tilbragte liten tid i sentrum og nabolaget Albaicín. De var likevel klar over den arabiske forhistorien til området, selv om det ikke så ut til å være en stor del av deres hverdag.

Den (visstnok) harmoniske sameksistensen mellom muslimer, jøder og kristne i Spania under det arabiske styret blir referert til som *convivencia*,⁴ men blir fremdeles brukt for å snakke om en harmonisk sameksistens mellom diverse grupperinger i samfunnet i dag (Rogozen-Soltar 2017: xv). Til tross for at et romantisert bilde av en gammel arabisk fortid har blitt skapt for å tiltrekke seg turister (Suárez-Navaz 2004: 62), blir ikke nødvendigvis muslimske migranter ønsket velkommen på samme måte (de Haas 2008).

Kvinnelige migranter og feminisering av migrasjon

Tidlig migrasjonsforskning ble allerede på 1980-tallet kritisert for ikke å ta hensyn til kjønn og kvinners erfaringer som migranter (Zontini 2010: 26). Frem til da hadde litteraturen nesten eksklusivt fokusert på menn (Pessar og Mahler 2003: 814). I den grad kvinner ble nevnt var det som regel i forbindelse med deres rolle som koner og mødre, og de ble som regel fremstilt som passive, tradisjonelle og avhengige av mannlige migranter (Zontini 2010: 26). Flere har siden kritisert denne skjevheten (Pessar og Mahler 2003; Anthias og Lazaridis 2000; Salih 2000; Kofman et al. 2000), og argumentert for nødvendigheten av å vurdere kvinners erfaringer innenfor migrasjon. Kvinner er ikke bare passive koner som følger etter mannlige migranter, men snarere migranter av eget initiativ og aktive bidragsytere i arbeidsmarkedet (Zontini 2010; Salih 2003: 37). Flere forskere har siden vist hvordan kvinnelige migranter

---

⁴ Kan oversettes direkte til 'sameksistens'

utgjør en stor andel av migranter i verden og derfor burde bli representert i litteraturen (Marchetti og Salih 2017; Zontini 2010).

På bakgrunn av dette ble det etter hvert produsert mye litteratur rundt kvinnelige migranter og deres rolle i arbeidsmarkedet (Zontini 2010). Escrivá (1997) beskrev hvordan peruanske kvinner som migrerte til Barcelona på 1990-tallet begynte å jobbe som husarbeidere, og viste dermed hvordan kvinnelige migranter spiller en aktiv rolle i arbeidsmarkedet. Kvinnelige migranters arbeid har av flere blitt sett på gjennom kvinnes stillinger innenfor serviceyrker som renholdere, barnepassere, og omsorgsarbeidere (Momsen 1999; Andall 2000; Constable 1997). En stor andel kvinnelige arbeidsmigranter jobber i slike kjønnede yrker, og etterspørselen etter denne type arbeidskraft bidro til å øke kvinners muligheter som selvstendige arbeidsmigranter (Salih 2000: 78-79). Ettersom flere kvinner i det globale nord begynte å jobbe utenfor hjemmet, ble mange av de hjemlige arbeidsoppgavene overtatt av kvinnelige migranter (Salih 2001: 658). Hondagneu-Sotelo (2003) har blant annet vist hvordan latinamerikanske kvinner jobber som live-in og live-out barnepassere og hushjelper i California. Der jobber de i ikke-regulariserte stillinger for privatpersoner, enten boende i husene til arbeidsgiveren sin eller ikke.

Ettersom forskere forsøkte å balansere ut den kjønnede skjevheten ved å beskrive kvinners posisjoner i arbeidsmarkedet med et søkelys på økonomiske grunner for migrasjon, ble lite oppmerksomhet gitt til andre sosiale faktorer, som for eksempel kvinners rolle innenfor familien (Zontini 2010: 30). Kvinner (og menn) migrerer av en rekke ulike og sammensatte årsaker. Flere kvinner migrerer på grunn av familien gjennom familiegjenforeninger, partnermigrasjon, eller for å skape bedre muligheter for familien sin (Kofman et al. 2012). Dette betyr derimot ikke at de er passive ofre, uten mulighet til å påvirke migrasjonen. Tidligere studier har vist hvordan kvinner ofte er involvert i familiens planlegging og migrasjonsstrategi (Salih 2001: 657).

En interesse for familiemigrasjon har blant annet bidratt til analyser rundt transnasjonale familier, kjønnsdynamikker og transnasjonal omsorg (Kofman et al. 2012; Wilding 2018). Bryceson og Vuorela (2002) viser gjennom sitt arbeid med transnasjonale familier i Europa at familiemedlemmer som lever fraskilt hverandre fortsetter å opprettholde en følelse av kollektiv velferd og samhold, noe de kaller '*familyhood*', selv på tvers av landegrenser. Det har også vært en økende interesse for å se på transnasjonale foreldre og hvordan de viser

omsorg for barn som har blitt igjen i hjemlandet, ofte med andre familiemedlemmer (Carling et al. 2012). Det som er viktig å ta hensyn til i spørsmål om transnasjonale foreldre er hvordan kjønnsroller opprettholdes og kvinner som regel fortsetter å ha et større emosjonelt omsorgsansvar enn det forventes av menn (Parreñas 2010). Transnasjonale mødre opplever det ofte som emosjonelt belastende å være fraskilt barna sine, og kan føle på sorg og skam over at de ikke kan oppfylle rollen som 'den gode moren' slik de ser det (Erel 2002; Parreñas 2001). Hondagneu-Sotelo og Avila (1997) har i tillegg vist hvordan latinamerikanske kvinner utvider den tidligere forståelsen av rollen som mor til å inkludere den økonomiske forsørgerrollen som typisk blir dekket av fedre, gjennom noe de kaller transnasjonalt morskap (*transnational motherhood*).

Kvinnelige migranternes omsorgsarbeid gjelder også for andre familiemedlemmer, som for eksempel foreldre. Salih (2001) har blant annet argumentert for at mens menn lettere kan oppfylle sitt omsorgsansvar fra destinasjonslandet ved å sende penger tilbake til familien i hjemlandet, er situasjonen en annen for kvinner. Kvinner er i større grad forventet å vise omsorg gjennom å ta seg av syke eller eldre familiemedlemmer. I den forbindelse viser Salih (2001: 665) hvordan marokkanske kvinner i Italia beveger seg mellom de to landene for å ta seg av foreldre i Marokko, men også hvordan foreldre kan bli i Italia over lengre perioder for å hjelpe døtrene sine.

Å opprettholde transnasjonale forbindelser har de siste årene blitt enklere på grunn av nye kommunikasjonsteknologier som tekstmeldinger og videosamtaler gjennom mobilapplikasjoner. Cuban (2019) illustrerer blant annet hvordan foreldre som har migrert til USA benytter kommunikasjonsteknologier for å opprettholde et forhold til barna sine i hjemlandet, og Fresnoza-Flot (2009) har demonstrert hvordan filippinske mødre i Frankrike fortsetter å vise omsorg for barna sine i hjemlandet gjennom regelmessige telefonsamtaler. Også Baldassar og Merla (2014) har demonstrert hvordan transnasjonale familier gir og mottar omsorg på tvers av landegrenser og generasjoner. De argumenterer for at en følelse av tilhørighet i transnasjonale familier blir opprettholdt gjennom gjensidig omsorgsutveksling som knytter familiemedlemmer sammen i et transnasjonalt nettverk (2014: 7).

Antall kvinnelige migranter i verden har økt betraktelig de siste 30 årene, noe som har blitt kalt en feminisering av migrasjon (*feminisation of migration*) (Marchetti og Salih 2017). At flere kvinner begynte å migrere har blitt løftet opp som en positiv utvikling i

kjønnsfordelingen av migranter. Det har blitt pekt på at for noen kvinner kan et individuelt migrasjonsprosjekt vise til en økt autonomi, og friheten og muligheten til å ta egne valg, heller enn å være bundet til tradisjonelle kjønnsroller i hjemlandet (Marchetti og Salih 2017). Samtidig har en slik tolkning blitt kritisert for å være for smal. Kvinnelige migranter er en heterogen gruppe som migrerer av varierte og sammensatte grunner; gjennom familiegjennforeninger, som studenter og som arbeidsmigranter, men kvinner blir også tvunget til å migrere som koner og sexarbeidere, eller utnyttet som irregulære arbeidere (Marchetti og Salih 2017: 6).

En hyllest av en feminisering av migrasjon kan derfor være med på å skjule komplekse dynamikker, og er ikke nødvendigvis noe som materialiserer seg gjennom konkrete muligheter og styrker for kvinner, argumenterer Marchetti og Salih (2017: 6). For å kunne forstå ulike former for kvinners migrasjon og hvordan de er kjønnet, er det ikke nok å se på push-pull faktorer. Salih (2011) argumenterer for at kvinners migrasjon må forstås ut ifra en kombinasjon av materielle, sosiale, kulturelle og sosioøkonomiske strukturer i hjemlandet og destinasjonslandet. På lignende vis argumenterer Donato et al. (2006) for at det er viktig å se på migrasjonsprosessen som et kjønnet fenomen, som påvirker alle aspekter ved migrasjonsprosessen (Piper 2008).

Marokkanske migranter i Spania

I likhet med den tidlige migrasjonen til andre europeiske land, var de første marokkanske migrantene til Spania hovedsakelig menn som jobbet på jordene (Rogozen-Soltar 2017). På slutten av 1980-tallet og begynnelsen av 1990-tallet begynte flere kvinner å migrere uavhengig av en partner eller mannlig familiemedlem (Salih 2001; de Haas 2007). De begynte, i likhet med mennene, å jobbe på jordene, eller så begynte de å jobbe som hushjelp og i andre serviceyrker (Salih 2001: 658), eller migrerte gjennom familiegjennforeninger (Berriane et al. 2015: 507). Foruten mer detaljert etnografisk arbeid rundt marokkanske migranter i Spania, er en rekke artikler publisert rundt tematikker som familiegjennforeninger (González-Ferrer 2012), generasjonsutfordringer (Echevarría 2012) og Marokkos migrasjonshistorikk, blant annet til Spania (Berriane et al. 2015; Ennaji 2014; de Haas 2007; Zapata-Barrero 2008).

Blant litteraturen som finnes om marokkanske migranter i Sør-Europa har flere sett på Italia som destinasjonsland (se for eksempel Mescoli 2014; Della Puppa 2018). Ruba Salih har

gjennom en rekke publikasjoner sett på de transnasjonale livene til marokkanske kvinner i Italia; deres bevegelse over landegrensene, tilhørighet, religion, og mer (se for eksempel Salih 2000; 2001; 2003; 2009). Elisabetta Zontini (2010) sammenligner marokkanske og filippinske kvinners liv i to byer i Sør-Europa; Bologna i Italia og Barcelona i Spania. Hun viser hvordan de to gruppene, som jobbet som vaskehjelp og innenfor andre serviceyrker, hadde ulike forutsetninger for å trives med arbeidet og situasjonene sine i destinasjonslandet basert på møtet med etniske stereotyper i arbeidsmarkedet og forventninger til familieliv.

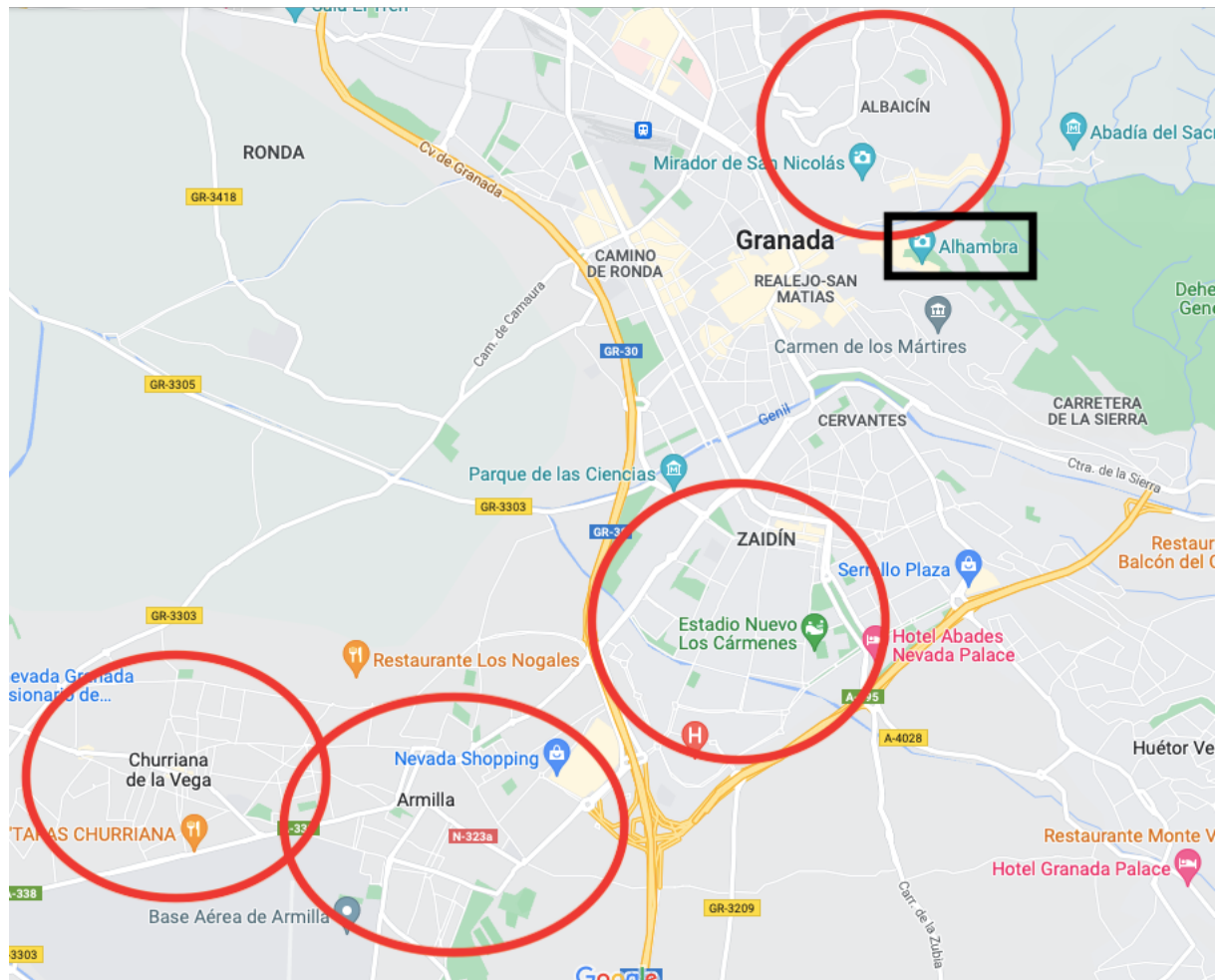
Rogozen-Soltar (2012a; 2012b; 2017) er blant dem som har bidratt til etnografi rundt marokkanske migranter i Spania, gjennom blant annet å se på Islam, migranter og konvertitter i Andalusia. I sin bok *Spain Unmoored* (2017) skriver hun om muslimske immigranter og europeiske konvertitter i Granada og hvordan de på forskjellig vis forhandler om tilhørighet til byen. Gjennom å sammenligne disse to gruppene viser Rogozen-Soltar hvordan de trekker på ulike former for inklusjon og eksklusjon ut ifra sin posisjon som europeere (for konvertittene), og den tidlige muslimske historien i området (for migrantene). I motsetning til Rogozen-Soltar, som ikke har et tydelig kjønnsfokus i sitt arbeid fra 2017, har Pham (2013) sett på hvordan marokkanske kvinner navigerer og tilpasser sine ideer rundt ekteskap, migrasjon, og ære etter at de migrerer til Spania. Hun viser hvordan forestillinger om ære, noe som er viktig for familie i Marokko, fortsetter å spille en viktig rolle i kvinnenenes diasporiske praksiser i Spania.

Den marokkanske diasporaen i Spania har blitt ytterligere utforsket av Robin Finlay (2016; 2019; 2021). Han har argumentert for at marokkanske migranter har tatt i bruk den arabiske historien tilknyttet nabolaget Albaicín i Granada for å kreve en 'rett til byen', og at dette har vært viktig for utviklingen av en marokkansk diaspora i Granada (Finlay 2019). Finlay (2021) har også sett på hvordan en diasporisk bevissthet blant marokkanske migranter i Granada blir påvirket av den muslimske historien rundt Al-Andalus, som fremdeles er synlig i det urbane landskapet. Dette var noe jeg også var oppmerksom på i løpet av feltarbeidet mitt, men som jeg vil vise senere i oppgaven, ble dette narrative sjeldent benyttet av mine informanter.

Aktuelle nabolag i Granada

I løpet av feltarbeidet var jeg innom en rekke nabolag i Granada. For at det skal være lettere å følge med i de senere kapitlene, gir jeg en liten oversikt over de nabolagene som ble viktigst

for feltarbeidet mitt. En oversikt over hvilke kvinner som bodde i hvilke nabolag finnes også bakerst i oppgaven (se appendiks A).

Figur 2 Kart over Granada hvor de aktuelle nabolagene er markert med en rød sirkel (Albaicín, Zaidín, Armilla, og Churriana). Palasset Alhambra er markert med et svart rektangel. Bildet er hentet fra Google Maps og redigert av forfatter.

Zaidín

Zaidín-Vergeles, populært bare kalt Zaidín, er et nabolag sør for sentrumskjernen av Granada. Zaidín startet som et arbeiderklassestrøk på 1950-tallet, og har siden da utviklet seg til å bli et godt etablert nabolag med mye liv. En vitenskapspark, byens nye sykehus, og et fotballstadion, er alle blitt plassert i utkanten av nabolaget, som har utviklet seg til å bli et populært middelklassenabolag. Zaidín har de siste årene blitt et multikulturelt nabolag ettersom mange migranter har bosatt seg der. Blant lokaldrevne forretninger kan man også finne små forretninger drevet av migranter, enten langs hovedgata eller i mer bortgjemte sidegater. Som en av kvinnene jeg ble kjent med kunne fortelle har nabolaget en slakter som selger halalkjøtt, og en moské. Denne moskéen er ikke originalt bygd for å være en moské, og

det er derfor ikke mulig å se at det er en moské fra utsiden. I motsetning til byens sentrum er det sjeldent turister i Zaidín, noe som bidrar til å gjøre det til et rolig område.

Siden jeg møtte en stor andel av informantene mine gjennom en organisasjon som holdt til i dette nabolaget, var flere av kvinnene jeg ble kjent med også bosatt i Zaidín, selv om det fantes unntak. Da Aicha, språklæreren, begynte med undervisningstimer i et annet nabolag, slengte jeg meg med. Disse timene ble holdt i en moské (også ugjenkjennelig som en moské fra utsiden) som lå midt mellom de to nabolagene Armilla og Churriana, utenfor selve byen Granada. Etter hvert fikk jeg også kontakter i disse nabolagene.

Armilla og Churriana

Armilla er en kommune/landsby som ligger rundt 4,5 kilometer fra Granada sentrum. Jeg kommer til å referere til det som et nabolag i denne oppgaven, siden det faktisk at det teknisk sett er en egen kommune ikke har noe å si for analysene som kommer fram i denne oppgaven. Selv om dette ikke er noe nytt område for bosettelse, er det i dag et voksende boligområde som også er populært blant migranter. Armilla er knyttet til Granada gjennom bybanen som strekker seg fra Albolote nord for Granada, gjennom byen og til Armilla i sør. Dette nabolaget er hjem for en militær flybase, så det var ikke uvanlig å se helikopter i lufta. Ifølge Aicha, som selv bodde i Armilla, hadde dette nabolaget en større marokkansk befolkning enn Zaidín, noe hun selv anså som positivt.

Churriana de la Vega (populært bare kalt Churriana) er naboen til Armilla, og ligger enda et hakk lenger unna Granada. I motsetning til Armilla, som enkelt kan nås fra sentrum via bybanen, har Churriana en dårligere forbindelse til byen. Nabolaget er likevel langt fra isolert, da det går busser en til to ganger i timen. I likhet med de to øvrige nabolagene er Churriana et rolig nabolag. Til tross for å være såpass nærme et av Spanias største turistmål, nemlig Alhambra-palasset, merker disse nabolagene lite til alle turistene. Som jeg vil vise i kapittel 4 hadde nabolagene en betydning for hvorvidt kvinnene følte seg hjemme i Spania eller ikke.

Nå som jeg har gjort rede for den nødvendige bakgrunnen for oppgaven, vil jeg gå videre til å presentere dataen og analysen. Jeg begynner i neste kapittel med de ulike migrasjonshistoriene til kvinnene jeg ble kjent med.

3. Mennesker i bevegelse

«Jeg er like glad i Marokko som før, men Marokko har endret seg».

Dette sitatet kom fra Salma en varm dag i juni mens vi satt i en av Granadas mange parker. På lekeplassen foran oss lekte de tre barna hennes, mens sola sakte bevegde seg ned bak horisonten. Salma er en 31 år gammel kvinne fra det nordlige Marokko, og da jeg møtte henne hadde hun bodd i Spania i seks år sammen med ektemannen sin. Salma flyttet til Spania gjennom en familiegjenforening, og på den solfylte dagen i parken fortalte hun at hun aller helst ville flytte tilbake til Marokko. «Men det kommer vi ikke til å gjøre», la hun til. «Jeg savner familien min, kulturen og maten, men det er ting ved Marokko som burde vært annerledes», sa Salma. Det var spesielt tilbudene innenfor helse, utdanning og arbeid hun trakk fram som for dårlige i Marokko, og som gjorde at mange valgte å migrere til Europa. «Mange har mistet jobbene sine, inkludert brødrene og svogerne mine, og det er vanskelig å finne nye jobber», sa Salma litt trist. «Jeg er like glad i Marokko som før, men Marokko har endret seg», konkluderte hun.

Gjennom feltarbeidet mitt var det flere av kvinnene jeg møtte som snakket om Marokko på lignende vis som Salma. Jeg oppdaget at familie, arbeid og utdanning ofte utgjorde hovedgrunnene til at de valgte å migrere. Samtidig var motivasjonen for å bli i Spania ofte blandet med ønsket om å flytte tilbake til Marokko. Før jeg går nærmere inn på hvordan de marokkanske kvinnene jeg ble kjent med gjorde Spania til et hjem gjennom diverse homingprosesser, vil jeg ta for meg noen av deres migrasjonshistorier. Hvordan endte de opp med å migrere fra Marokko, og hvorfor valgte de å bosette seg i Spania? Hva tenker de om å bo i Spania, og hvordan forholder de seg til mulighetene for å fortsette migrasjonen, eller å returnere til Marokko? Jeg begynner med å ta for meg de ulike migrasjonshistoriene knyttet til familie, arbeid og utdanning. Blant kvinnene jeg møtte var bakgrunnen for migrasjonen i de aller fleste tilfellene relatert til en av disse tre tingene. Etter dette vil jeg gå nærmere inn på motivasjonen for å bli i Spania, og muligheten for å returnere til Marokko eller fortsette å migrere til andre land.

Migrasjon som del av et familieprosjekt

Helt siden 70-tallet har marokkanere migrert gjennom ulike former for familiemigrasjon (de Haas 2007; Ennaji 2014). Denne formen for migrasjon står sterkt også i dag (cf. Salih 2003), og flere av kvinnene jeg ble kjent med oppga familie som hovedgrunnen bak migrasjonen sin til Spania. Familiemigrasjon i en europeisk kontekst omfatter i hovedsak kjernefamilien slik den er definert av staten (Kofman 2004: 245). Hvem som kan få opphold gjennom en familierelasjon blir bestemt av mottakerlandet, og migranten kan derfor ikke selv avgjøre hvilken relasjon som står nærmest til å få godkjent en slik søknad. For stater, som skal godkjenne familiemigrasjoner, er 'hele familien' ofte vurdert som kjernefamilien. Likevel kan også utvidet familie spille en viktig rolle i familiemigrasjoner i form av å ta seg av barn eller bidra med andre ressurser (Erel 2002: 130). Familierelatert migrasjon viser seg i flere former; familieforeninger, partnermigrasjon, og migrasjon hvor hele familien forflytter seg samtidig (Kofman 2004: 246-247). Blant kvinnene jeg møtte var alle disse formene for familiemigrasjon representert.

Familieforening – splittet familie og sosialt press

En familieforening viser til et migrasjonsprosjekt som blir startet av et familiemedlem som senere henter familiemedlemmer, ofte en partner og barn, til seg i destinasjonslandet (González-Ferrer 2012: 194). For å få innvilget en familiemigrasjon må man som regel oppfylle en rekke krav fra destinasjonslandet, ofte i forhold til inntekt og bolig (Kofman 2004: 246). Disse kravene kan variere avhengig av hvilket land man ønsker å migrere til. Flere av kvinnene jeg møtte kom til Spania gjennom en familieforening, blant annet Sarah, som fortalte om en kronglete, lang og vanskelig prosess.

En ettermiddag på et av kontorene til organisasjonen Hajar satte jeg meg ned med Sarah, en kvinne tidlig i 40-årene, hvor hun fortalte om hvordan hun hadde endt opp i Spania. Aicha, spansklæreren, var også til stedet og bistod som oversetter. Sarah hadde bodd i Spania i 5 år, men snakket fremdeles veldig lite spansk. Som analfabet og uten mer enn grunnleggende skolegang opplevde Sarah det som vanskelig å lære seg språket. Med Aicha som hjelp kunne Sarah fortelle historien sin uten språklige problemer. Med notatboken foran meg, en anelse nervøs for mitt første ordentlige intervju på feltarbeidet, ba jeg Sarah fortelle om hvordan hun hadde kommet til Spania, og Sarah begynte å fortelle.

Det var mannen til Sarah som hadde startet deres migrasjonsprosjekt, fortalte hun. Han migrerte til Spania uten papirer for å finne arbeid, mens Sarah og de to barna deres ble igjen i Marokko. I fem år var han i Spania og arbeidet, og skaffet seg etter hvert papirene han trengte for å oppholde seg lovlig i landet. Han kunne da trygt reise tilbake til Marokko og besøke familien sin, uten å være bekymret for om han kom seg inn igjen i Spania. Mens mannen var på besøk i Marokko ble Sarah gravid med sitt tredje barn. Mannen hennes dro tilbake til Spania og tilbragte et år til alene der. I løpet av dette året fikk Sarah nok av situasjonen, og sa ifra om at ordningen deres ikke fungerte; enten måtte resten av familien flyttes til Spania, eller så måtte han flytte tilbake til Marokko. Til å begynne med likte ikke mannen til Sarah tanken på å flytte hele familien til Spania, men etter et par måneder sa han seg enig i at det var den beste løsningen. Deretter fulgte et år med forsøk på å få innvilget opphold for Sarah og barna, med like mange avslag. Etter dette året kom han igjen på besøk til Marokko, hvor Sarah ble gravid med sitt fjerde barn.

Etter to år til lyktes de med å flytte Sarah og den eldste sønnen til Spania, men de tre døtrene måtte bli igjen i Marokko sammen med besteforeldrene. Et av kravene for å få innvilget en familiegjennforening i Spania er at man har stor nok inntekt til å kunne forsørge alle familiemedlemmer som hentes til landet. Mannen til Sarah hadde ikke stor nok inntekt til å kunne hente hele familien til Spania, og måtte derfor etterlate deler av familien i Marokko. Sarah, mannen og den eldste sønnen tilbrakte et og et halvt år i Spania før de dro tilbake til Marokko for å besøke de tre døtrene. Sarahs femte barn ble født i Spania. Da jeg møtte Sarah hadde de fått hentet en av døtrene til Spania, men de to siste var fremdeles i Marokko med besteforeldrene. Sarah begynte å gråte mens hun fortalte om de to barna hun måtte forlate i Marokko. Hun sa frustrert at hun har prøvd å finne seg en jobb i Spania slik at de kan øke den samlede inntekten til familien, men uten å lykkes så langt.

Forholdet mellom mødre som migrer og barn som blir igjen i hjemlandet er godt utforsket i litteraturen gjennom det som har blitt kalt transnasjonalt morskap (*transnational motherhood*) (se for eksempel Hondagneu-Sotelo og Avila 1997; Parreñas 2001; Carling et al. 2012; Bonizzoni og Boccagni 2014). Foreldre som blir separert fra barna sine gjennom en migrasjonsprosess kan oppleve skyldfølelse for at de ikke kan være mer til stede fysisk og oppfylle noe de anser som en viktig del av foreldrerollen (Erel 2002: 142). I tillegg viser Parreñas (2001: 371) hvordan mange mødre kjenner på et savn og en sorg over å ikke kunne være sammen med barna sine. I Sarah sitt tilfelle har et forsøk på å samle familien resultert i

en ny splittelse, hvor hun denne gangen ikke selv kan være fysisk til stedet for alle barna sine samtidig. Selv om Sarah var åpen for å dele historien sin, var det likevel tungt for henne å fortelle om barna. Mye av litteraturen rundt den transnasjonale foreldrerollen og de emosjonelle aspektene ved dette, har fokusert på kvinner (se Pribilsky 2007 for unntak), siden kvinner i større grad enn menn er forventet å oppfylle en omsorgsrolle (Carling et al. 2012). Selv om fysisk kontakt er vanskelig, har diverse kommunikasjonsteknologier gjort det lettere for foreldre å opprettholde kontakt med barna sine i hjemlandet (Baldassar et al. 2016).

Mens Sarah var pådriver for at hun og barna skulle migrere for å gjenforenes med ektemannen i Spania, var det ikke alle marokkanske kvinner som opplevde migrasjonen som et valg. Karima, en kvinne i slutten av 30-årene, flyttet fra Casablanca sent i 2019 for å bo med mannen sin i Granada. Han hadde en jobb i helsesektoren og hadde allerede bodd i Spania i flere år. Karima hadde selv en jobb i Marokko, men sa den opp da hun flyttet til Spania. Paret hadde ingen barn, og Karima fortalte tidlig at hun ikke egentlig hadde ønsket å flytte til Spania. Helst ville hun bo i Marokko, men siden mannen var i Spania, flyttet hun etter. «Det er ikke egentlig noe valg», utdypet Aicha, spansklæreren som fungerte som oversetter også denne gangen. «Det er mer en forståelse av at sånn er det bare», sa hun. Karima la spøkefullt til at hvis hun ikke flyttet til Spania, ville ektemannen ha funnet seg en annen kvinne, så det var best å passe på, noe som fikk begge kvinnene til å le godt.

En slik blanding av resignasjon og aksept blant kvinner som migrerer for å være med partneren sin, blir også beskrevet av Salih (2000: 82). Hun argumenterer for at valget om å migrere er påvirket av et ytre sosialt press og forventninger som har blitt internalisert, noe som kan være vanskelig å stå imot. Det kan virke som om dette var noe Karima også kjente på. Den spøkefulle kommentaren om en mulig utroskap, kan minne om Salihs informant Ziba, en ung kvinne fra Rabat som til slutt valgte å migrere til Italia for å bo med mannen sin, da hun ikke lenger klarte å stå imot det sosiale presset og ryktene som til slutt begynte å påvirke omdømmet hennes i Marokko (Salih 2000: 83). Karima sa ikke dette eksplisitt, men hun var tydelig på at hun hadde ønsket å bli i Marokko, og hun dro tilbake på besøk så mye hun kunne.

Tidlige studier rundt familiegjengforening har ofte jobbet ut ifra en idé om at tidspunkt for familiegjengforeningen er knyttet til en grad av stabilitet bygget opp i destinasjonslandet (Barbiano di Belgiojoso og Terzera 2018: 740). Den første i familien til å migrere (ofte

mannen) bruker gjerne litt tid på å finne arbeid, et sted å bo, eventuelt legalisere situasjonen sin, og bygge opp en grei inntekt, før resten av familien kommer etter (Ambrosini 2015: 449). Senere studier har vist at en familiegjenforening ikke alltid følger et slikt mønster (González-Ferrer 2011; Baizán et al. 2014), og at familiegjenforeninger også blir gjennomført uten de rette papirene for lovlig opphold (Caarls og Mazzucato 2016). Dette ble blant annet tydelig gjennom en samtale med vennegruppen Aleah, Latifa og Hafsa.

En varm og solfylt morgen i juni møtte jeg Aleah, Latifa og Hafsa for å spise frokost på en kafé i nabolaget deres. De tre kvinnene var alle i midten av 30-årene og hadde bodd i Spania mellom ett og fem år. Hafsa, som var den siste av de tre til å migrere, var også den eneste som ikke hadde papirer. Hun var bekymret for at huseieren deres skulle bli mistenksom og finne ut at de var i landet ulovlig. «Hvis mannen ikke har arbeid, hvordan kan de betale regningene?», Latifa, som kunne mer spansk, oversatte spørsmålet Hafsa var redd for at huseieren skulle begynne å stille. Spania har opprettholdt en relativt liberal politikk i forbindelse med immigrasjon i forhold til andre europeiske land (Geddes og Scholten 2016: 185). Blant annet gjorde innføringen av *arraigo*-systemet (rotfeste) at irregulære migranter kan legalisere situasjonen sin dersom de har bodd i landet i tre år sammenhengende (Geddes og Scholten 2016: 191), og kan vise til at de har jobbet i ett av de årene (Izquierdo 2006: 189). Mannen til Hafsa manglet bare et halvt år før han hadde nådd denne treårsgrensen, og kunne starte prosessen med å skaffe seg papirer. Frem til det, levde både han og Hafsa i frykt for å bli oppdaget.

Eksempelet med Hafsa viser hvordan immigrasjonsstatus kan skape stor usikkerhet og true det hjemmet man forsøker å skape i destinasjonslandet. Gjennom å se på asylsøkeres forsøk på å skape en hjemlig atmosfære på asylmottak i Norge, har Grønseth og Thorshaug (2022) vist hvordan en slik prosess blir vanskelig og anstrengt på grunn av dårlige materielle forhold og et politisk miljø som viser skepsis til asylspørsmål. De har blant flere argumentert for at kroppsliggjorte opplevelser av hjemliggjøring og verden rundt oss gjør at vi burde '*[...] understand these experiences in light of the power and politics of difference*' (Grønseth og Thorshaug 2022: 17; se også Ahmed 2000). I dette tilfellet utgjør immigrasjonsstatus en slik ulikhet. På lignende vis som med asylsøkerne i Norge, ble Hafsas hjemliggjøring i Spania en anstrengt opplevelse preget av usikkerhet, og en posisjon midt mellom hjemmet i Marokko og et stabilt hjem i Spania. Hafsa tok likevel lignende grep for å skape et hjem som de andre

kvinnene, ved å sette opp familiebilder og lage marokkansk mat. Dette kommer jeg tilbake til i senere kapitler.

Partnermigrasjon

I motsetning til en familiegjenforening, hvor familieforholdet var etablert før migrasjonsprosjektet startet, er en partnermigrasjon, eller familieformasjon, resultatet av at noen som allerede er etablert i destinasjonslandet finner seg en partner i hjemlandet (Dupont et al. 2017: 106). For å forklare hvorfor menn velger å dra til hjemlandet for å finne en partner, har flere pekt på rollen til tradisjonelle verdier og ønsket om en 'uberørt' kone (González-Ferrer 2006; Celikaksoy et al. 2006). Blant kvinnene jeg møtte, migrerte Salma og Fatima til Spania etter å ha giftet seg med menn som allerede var etablert i landet.

Salma er en kvinne på 32 år som jeg møtte gjennom organisasjonen Hajar. Hun giftet seg i Marokko tidlig i 20-årene med en mann som allerede bodde i Spania. Mannen til Salma migrerte til Spania da han selv var tidlig i 20-årene, og har bodd flere steder i landet. Etter å ha vært gift i noen år flyttet også Salma til Spania for å være sammen med mannen sin. Da jeg møtte Salma, hadde mannen hennes bodd rundt 20 år i Spania, mens Salma hadde bodd der i seks år. Sammen har de tre barn mellom 3 og 8 år. Likevel fortalte Salma at hun ikke hadde hatt noen planer om å emigrere, og at hun tidligere i livet ikke hadde sett for seg at hun skulle ende med å bo utenfor Marokko. Salma introduserte meg for den ene venninnen sin, Fatima, som hadde en lignende migrasjonshistorie. Fatima var i midten av 30-årene og hadde bodd i Spania i 10 år. Hun flyttet dit etter å ha giftet seg med en mann som, på det tidspunktet jeg snakket med henne, hadde tilbragt 30 år i Spania. I likhet med Salma hadde ikke Fatima sett for seg å bli boende i Spania, og paret hadde snakket om å flytte tilbake til Marokko. Men da Fatima fødte en sønn med en utviklingshemming bestemte de seg for å bli værende i Spania, hvor de lettere kunne få hjelp fra helsevesenet.

Selv om eksemplene til Salma og Fatima viser hvordan menn som er etablert i Spania gifter seg med kvinner fra hjemlandet som deretter kommer til Spania, viser diverse eksempler fra litteraturen at det ikke nødvendigvis er kvinnen som migrerer etter mannen. Ettersom flere kvinnelige migranter lever i europeiske land nå enn på 1970-80-tallet, ofte etter å ha migrert gjennom familiegjenforeninger som barn, velger mange kvinner også å se etter en partner i hjemlandet (Kofman et al. 2000: 69). Blant kvinnelige andregenerasjonsmigranter fra Marokko og Tyrkia i Belgia og Frankrike kan det å gifte seg med en mann fra hjemlandet gi

dem en økt autonomi, da de i mindre grad må forholde seg til den sosiale kontrollen fra svigerforeldre som ikke bor i Europa (Lievens 1999; Kofman 2004). Partnermigrasjon kan fra mottakerlandenes side potensielt bli sett på som et hinder for integrasjon (Dupont et al. 2017: 106), og vise til et ønske om et mer tradisjonelt liv (Lichter et al. 2011). Andre forskere har stilt spørsmålstegn ved i hvilken grad man kan bruke ekteskap som en test for assimilering (Waters og Jiménez 2005), og argumenterer for at blandet ekteskap (ekteskap mellom to personer fra ulike etniske/nasjonale bakgrunner) ikke i seg selv er en indikator på ‘vellykket integrering’ (Song 2009).

Uforutsette endringer og reversert pengeoverføring

En annen måte å gjennomføre en familiemigrasjon på, er ved å flytte hele familien samtidig. Dette er mindre vanlig enn familiegjenforeninger og partnermigrasjon siden det generelt er vanskeligere å få oppholdstillatelse til alle som skal migrere (Kofman 2004: 247). Likevel går ikke alle familiemigrasjoner alltid som planlagt. For noen av kvinnene jeg møtte førte uforutsette hendelser til at de ble boende alene i Spania sammen med barna sine, mens ektemannen ble igjen i Marokko. Selv om mannen fortsatte å støtte familien i Spania økonomisk, ble det klassiske bildet av den mannlige arbeidsmigranten som reiser fra kone og barn for å arbeide i Europa, snudd på hodet. For Ines gjorde covid-19 pandemien at hun ble midlertidig separert fra mannen.

På et besøk hjemme hos Ines fortalte hun om hvordan hun og mannen hennes hadde blitt enige om å migrere til Spania av hensyn til de to yngste barna sin utdanning. Ines er i slutten av 40-årene, og da jeg møtte henne hadde hun bodd i Spania i om lag et og et halvt år. I tillegg til de to barna som bodde med henne i Spania, hadde hun to voksne sønner som begge hadde startet sine egne migrasjonsprosjekt på et tidligere tidspunkt; en hadde reist til Frankrike og den andre til Belgia. Ines og mannen hennes fant seg en leilighet i nabolaget Zaidín,⁵ men planen om å flytte hele familien samtidig ble noe annerledes enn forventet. Da jeg møtte Ines, bodde hun alene i Spania med de to yngste barna sine, mens mannen fremdeles var i Marokko. Covid-19 pandemien som traff Europa i første kvartal av 2020, førte til innføringen av en rekke restriksjoner fra de ulike statene, i et forsøk på å kontrollere smitten. Marokko valgte å stenge grensene sine, og mannen til Ines kom seg derfor ikke

---

⁵ For en oversikt over nabolagene, se kapittel 2

tilbake til Spania. Dette resulterte i at Ines fikk det overordnede ansvaret i familien (cf. Lidén 2017), mens mannen hennes arbeidet i Marokko og støttet dem økonomisk derifra.

Pengeoverføringer er kjent i migrasjonsforskningen, og tar gjerne for seg penger og gaver sendt fra migranter i destinasjonslandet til familie i hjemlandet (Carling 2014). I eksempelet med Ines er det derimot mannen i hjemlandet som gir økonomisk støtte til familien som har migrert til Spania. Dette har blitt referert til som en reversert pengeoverføring (*reversed remittances*) i migrasjonslitteraturen (Mazzucato 2011), og kan blant annet komme i form av penger, gaver, mat, klær og tjenester (Ran og Liu 2021: 2). Eksempelet med Ines demonstrerer tidligere forskning, nemlig at pengeoverføringer ikke bare beveger seg i en retning (Yeboah et al. 2021). Ran og Liu (2021) viser blant annet hvordan kinesiske migrasjonsfamilier på New Zealand mottar pengeoverføringer fra foreldre som har blitt igjen i Kina, ikke bare i en overgangsfase, men også etter å ha skaffet seg lovlig oppholdstillatelse. I Ines tilfelle var en slik løsning et resultat av tilfeldigheter, og hun ble gjenforent med mannen sin da Marokko åpnet grensene sine igjen i juli 2021. Etter dette bodde Ines og mannen hennes sammen i leiligheten i Zaidín.

En annen kvinne som fant seg selv alene i Spania sammen med barna sine, var Leila. I motsetning til Ines, som ble midlertidig separert fra mannen sin på grunn av omstendighetene rundt pandemien, virket Leilas situasjon å være planlagt av mannen hennes. Som mange av de andre informantene mine, møtte jeg Leila gjennom organisasjonen Hajar. Hun var 39 år, hadde fire døtre mellom 7 og 17 år, og bodde i en leilighet i nabolaget Zaidín. En ettermiddag jeg var på besøk, fortalte Leila og den eldste datteren om den brå migrasjonsreisen. «Faren min fortalte at vi skulle flytte til Spania, og bare noen dager senere var vi på ferga», sa datteren med en latter. Avgjørelsen hadde etter alt å dømme kommet som et like stort sjokk for Leila, som ikke hadde blitt inkludert i planene til ektemannen. Til tross for den plutselige migrasjonen mente begge at de etter snart to år i Spania trivdes godt. Ifølge de to kvinnene var det døtrenes utdanning som var hovedgrunnen til familieflytningen. Siden utdanningssystemet er bedre i Spania, valgte faren at de skulle flytte dit. Selv jobbet han i Marokko, og fram til landet stengte grensene sine i 2020 reiste han frem og tilbake mellom Marokko og Spania for å besøke familien. På sikt var planen at han skulle finne en jobb i Spania, hvor han og Leila ville kjøpe et eget hus.

Det er ikke uvanlig at kvinner i patriarkalske samfunn som Marokko mangler den samme innflytelsen knyttet til migrasjonsavgjørelser som menn (de Haas og Fokkema 2010: 543). Det hender, som i eksempelet med Leila, at en slik avgjørelse blir tatt individuelt, uten at familien har vært involvert i diskusjonen. Noen ganger blir ikke familiemedlemmer informert før det er klart for å dra (de Haas og Fokkema 2010: 543), noe som gjenspeiler seg i den lattermilde forklaringen til Leila og datteren hennes. Det er likevel feil å fremstille marokkanske kvinner som passive ofre uten noe makt eller innflytelse i migrasjonsavgjørelser. Som vist i de tidligere eksemplene i dette kapittelet tar kvinner selvstendige avgjørelser om å migrere for å arbeide og de spiller aktive roller i avgjørelsen om å flytte familiene sine. Det er godt mulig at dersom Leila hadde vært veldig imot planen om å migrere, ville hun hatt muligheten til å nekte. Det har også blitt vist hvordan kvinner opparbeider seg mer makt i forhold til familiens migrasjonsavgjørelser etter å ha ankommet destinasjonslandet, hvor spørsmål om å returnere til hjemlandet ofte blir stoppet av kvinnen og barna som har blitt vant til å bo i destinasjonslandet (de Haas og Fokkema 2013: 227).

Migrasjon for å finne arbeid

En av de vanligste grunnene til at kvinner velger å migrere fra Marokko i dag er relatert til arbeid (Kofman et al. 2000; Ribas-Mateos 2000). Mange kvinner velger å starte et selvstendig migrasjonsprosjekt etter å ha mistet en partner, gjennom dødsfall eller skilsmisse. Tapet av en mannlig partner betyr også et tap av inntekt, og flere velger derfor å migrere til Europa for å arbeide (Ribas-Mateos 2000: 190). I mitt feltarbeid var det flere kvinner som migrerte med sine ektemenn, men noen migrerte også alene. For Meryem var det skilsmissen som til slutt førte henne til Spania. Meryem er en kvinne på 35 år som jeg møtte gjennom organisasjonen Hajar. Hun hadde bodd i Spania i omkring to og et halvt år, og hadde tre tenåringssønner i Marokko som bodde med besteforeldre sine, Meryems foreldre. Da jeg traff henne bodde Meryem i en leilighet hun hadde fått gjennom et krisesenter for kvinner, og jobbet som vaskehjelp hjemme hos en spansk kvinne.

Da mannen hennes forlot henne flyttet Meryem først inn hos moren sin i Marokko sammen med sønnene sine. For å kunne forsørge seg selv og barna sine, tok Meryem seg over til Spania uten papirer, hvor hun begynte å jobbe på en jordbærplantasje. «Jeg kom hit med en ryggsekk med to skift og to par sko, og ba om jobb», fortalte Meryem mens hun tenkte tilbake på ankomsten sin til Spania. Et mulig stigma knyttet til skilsmisse i Marokko og innvirkningen dette kunne hatt på valget hennes om å migrere var ikke noe jeg diskuterte med

Meryem. Det kan likevel tenkes at dette var en av flere faktorer som påvirket migrasjonen hennes til Spania. Selv etter endringene i Moudawana⁶ i 2004, blir ugifte kvinner i Marokko sett på som mindre verdifulle i samfunnet (Pham 2013: 135), og skilte kvinner har en lavere status enn enker (Pham 2013: 127). Skilte kvinner returnerer ofte til foreldrenes hjem, slik Meryem gjorde, eller til en av søsknene sine, med eller uten barn. Uten økonomisk støtte fra staten eller eksmannen, kombinert med vanskeligheten med å få en jobb, blir kvinnen en økonomisk, og muligens sosial byrde for familien (Pham 2013; Maher 1974). Europa, og deriblant Spania, gir derimot skilte kvinner en mulighet til å ta kontroll over livene sine og forsørge familien sin, uten det samme sosiale presset fra familie og naboer i Marokko (Pham 2013: 136). Selv om Meryem ikke eksplisitt ga dette som en grunn for migrasjonen sin, er det mulig at det var en del av motivasjonen hennes.

Da Meryem fortalte om hvordan hun først hadde kommet til Spania, forklarte hun at hun hadde en jobb klar før hun dro. Hun hadde fått informasjon om hvordan denne jobben ville være; arbeidsmengden, antall timer og lønn, men oppdaget da hun kom til Spania at informasjonen hun hadde fått ikke stemte. «Forholdene var dårligere og dagene var lengre», sa hun, men det var vanskelig å stå opp for seg selv og kreve det hun hadde blitt lovet. «Hvis du ikke tar jobben som den er, blir du kastet ut og erstattet med noen andre», forklarte hun dystert. Meryem trengte jobben. «Det er vanskelig å finne en jobb, spesielt uten papirer. Når man i tillegg ikke kan språket, er det ikke mange andre muligheter enn jordene», la hun trist til. Immigrantere, og da særlig mannlige migranter, arbeid på jordene i Sør-Spania har blitt omtalt i diverse medier de siste årene. I en artikkel av The Guardian fra 2020 forteller en marokkansk arbeider at de noen ganger jobber fra soloppgang til solnedgang med bare en halvtimes pause i løpet av dagen, og for en lønn på €5 i timen (de Pablo et al. 2020). Migranter som jobber på jordene blir ofte utnyttet og mangler ressurser til å kreve bedre arbeidsforhold, blir det hevdet i en artikkel av Deutsche Welle fra 2019 (Williams og Swanepoel 2019). En årsak som blir gitt for dette er at arbeidsgivere er vant til å bryte loven, og at det er vanskelig å endre en slik mentalitet.

---

⁶ Familekoden fra 1957 gjør rede for en rekke lover tilknyttet familieliv i Marokko, blant annet regulering av ekteskap, polygami, skilsmisse og arv (Pham 2013). Reformen i 2004 skulle sikre kvinner en rekke rettigheter de ikke hadde hatt tidligere, blant annet ble det mulig for kvinner å ta ut en skilsmisse, en rett som tidligere kun var forbeholdt menn (Pham 2013: 54-56).

Mens Meryem snakket om den første perioden sin i Spania og arbeidet med jordbærplukkingen begynte hun å gråte. Tårene rant, men hun fortsatte å snakke mens hun tørket dem bort. «Den eneste måten å få bedre arbeidsforhold på var om du gikk med på å være ‘kjæreste’ med sjefen (*la novia*)», forklarte Meryem. Selv om Aicha (spansklæreren som oversatte Meryems fortelling) brukte det spanske ordet for kjæreste, tolket jeg det som at det var snakk om et seksuelt forhold. Hun var blant flere kvinner som hadde fått dette tilbudet, men hun hadde ikke akseptert det. Kvinner utgjør en stor andel av sesongarbeidere i Andalusia, og en artikkel av The Guardian fra 2019 viser at Meryem sine opplevelser ikke var unike (Kelly 2019). I tillegg til lange dager, høye temperaturer, få pauser, og lave lønninger, rapporterer The Guardian at flere kvinner opplever å bli seksuelt trakassert. Noen forteller om voldtekt, mens andre mener de blir presset til ha sex i bytte mot mat og vann (Kelly 2019). Etter å ha jobbet på jordbæråkrene i over et år, flyttet Meryem til Granada hvor hun fant en vaskejobb.

Selv om mange kvinnelige migranter jobber i jordbruket, slik Meryem da hun først kom til Spania, har mye av litteraturen rundt kvinnelige migranter og arbeid fokusert på kvinners ansettelse i lavt-lønnede, kjønnede yrker, som vaskehjelp, hushjelp, barnepassere, og andre service-yrker (Salih 2001; Constable 2014; Gabaccia og Iacovetta 2002). Også Meryem begynte i en jobb som vaskehjelp da hun flyttet til Granada, og i tråd med at europeiske kvinner har fått en større plass på arbeidsmarkedet har arbeidsoppgaver knyttet til hjemmet i større grad blitt plassert hos kvinnelige immigranter (Salih 2001: 658). Det er likevel noen likheter mellom kvinners arbeid i jordbruket og i mer kjønnede yrker som vaskehjelp. På samme måte som Meryem opplevde det vanskelig å kreve bedre arbeidsforhold i den første jobben sin som jordbærplukker, skildrer Hondagneu-Sotelo (2007) hvordan Latina kvinner i USA opplevde den voldsomme arbeidsmengden i jobbene sine som barnepassere og hushjelp. Til tross for lave lønninger, lange dager, og mangel på privatliv er det få muligheter for disse kvinnene til å finne andre former for arbeid. Selv om de argumenterer for høyere lønninger og bedre arbeidsforhold i en lite regulert sektor, viser Hondagneu-Sotelo (2007) hvordan det er begrensninger for hvilke krav som kan stilles, og selv kvinner med relativt høye lønninger får under minstelønn. På samme måte som på jordene i Andalusia kan en arbeider som forsøker å stå opp for seg selv bli erstattet av neste arbeider i rekken, noe som gjør det vanskelig å kreve en rettferdig lønn og akseptable arbeidsforhold.

Migrasjon etter vold i nære relasjoner

Mens Meryem var i Spania ble hun sammen med en mann fra Marokko som også jobbet på jordene. Av de to og et halvt årene i Spania bodde hun ett år og fire måneder sammen med denne kjæresten og moren hans. På en benk i nærheten av der hun bodde, åpnet Meryem seg opp om dette forholdet. «De slo meg og sa mye stygt», sa hun med alvorlige øyne. «Jeg gikk med et blått øye i flere uker etter at han slo meg, og en gang måtte jeg sy flere sting i hodet», fortalte hun. Mens Meryem plukket solsikkefrø fra posen hun hadde tatt med, rensket og spiste dem, sa hun: «en gang angrep han meg med kniv». Hun tok en pause fra frøspisingen for å løfte opp t-skjorten og viste meg arret etter kniven. Skaden hadde gjort at hun endte på sykehuset, og først etter denne hendelsen klarte Meryem til slutt å komme seg bort fra den voldelige kjæresten og moren hans. Hun tok ut et besøksforbud og flyttet til Granada hvor hun fikk et sted å bo gjennom krisesenteret for kvinner. Foreløpig var Meryem alene i Spania, med foreldre og søsken i Marokko, men planen var å hente sønnene til Spania når hun hadde papirer og nok penger. Gjennom krisesenteret møtte hun Samira og Marwa, to marokkanske kvinner i 30-årene som også hadde hver sin historie med voldelige menn, og som også bodde i leiligheter tilknyttet krisesenteret.

I Meryem sitt tilfelle var ikke vold i nære relasjoner grunnen for migrasjonen. Det var mer en konsekvens av migrasjon hvor hun befant seg i et land uten et nettverk. Vennen hennes, Samira, migrerte først etter å ha forlatt den voldelige mannen sin i Marokko. Samira var i midten av 30-årene og hadde bodd i Spania i fem og et halvt år. Av de tre barna hennes var den yngste sønnen på fem år født i Spania, fortalte hun. Samira hadde, i likhet med Meryem, en vanskelig historie knyttet til vold i hjemmet. «Mannen min slo meg, han lugget meg, og han sa veldig stygge ting», sa hun alvorlig. Kommentarer rundt Samiras utseende, og at han ikke ville bo med henne og barna, var ifølge Samira vanlig. «Til slutt orket jeg ikke mer, det nådde meg opp hit», sa hun med tårer i øynene, og løftet hånden opp til halsen for å vise hvordan mannens misbruk var i ferd med å drukne henne. «Men hva kan man gjøre, jeg hadde barna å ta vare på så jeg måtte bare fortsette», sa hun tungt. Samira forlot mannen sin i Marokko og migrerte etter hvert til Spania sammen med barna sine. «Jeg bodde hjemme hos familien min og hadde ingenting», fortalte hun. «I Spania har de flere rettigheter for kvinner og barn. I Marokko får du ingen hjelp om du skilles fra ektemannen din, og som kvinne sitter du igjen med ingenting», sa hun dystert. «Det er vanskelig når du ikke har penger, ikke noen jobb, og ikke noe sted å bo. Men i Spania har jeg fått hjelp», fortsatte hun med et lite smil.

Gjennom krisesenteret hadde hun et midlertidig sted å bo, og hun hadde fått hjelp til å finne en vaskejobb. For Samira ble Spania en utvei etter at hun ble separert fra mannen sin.

Migrasjon for å skape en fremtid for barna

Migrasjon er i stor grad et håpefullt prosjekt for en bedre fremtid, enten for seg selv, eller familiemedlemmer (Hernández-Carretero 2017). I tillegg til arbeidsmuligheter her-og-nå var utdanning og muligheten for videre arbeid for barna noe flere familier jeg møtte snakket om. I sitt arbeid rundt migrasjon og barn, skriver Lidén (2017: 32) om Theo, en arbeidsmigrant fra Filippinene som tilbragte mer enn 20 år i Norge for å kunne gi barna sine en god utdanning i hjemlandet. På lignende vis forteller Fresnoza-Flot (2009) om filippinske mødre som forlenger oppholdene sine i Frankrike for å kunne betale for utdanningen til sine egne barn, og deretter barnebarn. For flere av kvinnene jeg møtte ble det ansett som en bedre løsning å flytte hele familien til Spania, siden utdanningssystemet er bedre, og det er få muligheter for relevant arbeid etter endt utdanning i Marokko. Leila, som nevnt over, var en av disse. Da utdanningssystemet i hjemlandet ikke lenger ble ansett som en mulig vei videre, viser Waters (2005) hvordan kinesiske familier valgte å migrere til Canada for at barna kunne fortsette utdanningen sin der. Dette ble også løsningen for flere av kvinnene jeg møtte og deres familier, deriblant Ines.

Ines, som nevnt over, migrerte til Spania sammen med de to yngste barna sine på 10 og 17 år. Sammen med ektemannen hadde hun besluttet å flytte til Spania for at barna skulle få en bedre utdanning og muligheten til en god jobb etterpå. «I Marokko er det høyt utdannede mennesker som jobber som servitører», sa Ines alvorlig. Nivået på utdanningen er høyere i Spania enn de offentlige skolene i Marokko, mente Ines, og privatskole i Marokko er veldig dyrt. De to eldste sønnene hennes hadde allerede forlatt Marokko og etablert seg i Belgia og Frankrike, og på et besøk hjemme hos Ines fortalte datteren ivrig om de ulike karrieremulighetene hun vurderte. I tillegg til utdanning så Ines også fordelene med Spanias helsesystem, som ville gi dem bedre muligheter for oppfølging av sønnen, som brukte briller.

Til tross for dette innrømmet Ines at hun personlige hadde foretrukket å bli i Marokko. Selv om hun savnet Marokko og familien der, hadde hun migrert for å gi barna sine muligheten til å få en bedre fremtid. På lignende vis skriver Ryan og Sales (2013: 93-94) om hvordan kvinnelige polske migranter valgte å prioritere behovene til barna, og ta dem med seg til en partner i England, selv om de ikke hadde et personlig ønske om å migrere. Praktiske hensyn

som barnas utdanningsmuligheter var blant grunnene for å migrere (Ryan og Sales 2013: 95), noe som også var tilfellet for Ines og Leila. Selv for familier som tilsynelatende hadde gode karrierer i hjemlandet, gjorde muligheten for å gi barna en bedre utdanning at de valgte å migrere. Ayat jobbet som veterinær i Algerie, men ga opp jobben for å ta med seg barna til Spania.

Jeg møtte Ayat gjennom spanskundervisningen i Armilla, nabolaget rett utenfor byen Granada. Hun fortalte at hun hadde kommet til Spania for barna sine. Ayat var en kvinne i slutten av 40-årene fra Algerie⁷, og hadde bodd i Spania i to år da jeg traff henne. I likhet med Ines var det utdanning som førte henne og barna hennes til Spania. «Vi hadde et godt liv i Algerie», betrodde Ayat. «Både jeg og mannen min arbeidet, og familien var samlet», sa hun med et smil. Sammen med mannen sin hadde Ayat fem barn mellom 13 og 22 år. Den eldste bodde fremdeles i Algerie og var utdannet mikrobiolog, mens de andre barna hadde flyttet til Granada med Ayat. «Selv om vi hadde det bra i Algerie, er utdanningssystemet bedre i Spania», forklarte Ayat, slik Ines også hadde sagt. For å gi barna sine en bedre utdanning, og gjennom det bedre muligheter, migrerte hun til Granada, hvor hun hadde noe familie fra før. Siden det har vært så vanskelig å finne seg en jobb i Spania de siste årene, hadde mannen til Ayat blitt værende i Algerie hvor han jobbet som ingeniør. Han sendte regelmessig penger til familien i Spania derfra, gjennom reverserte pengeoverføringer, på samme måte som ektemennene til Leila og Ines. For Ayat selv, har migrasjonen ført til at hun har gått fra å jobbe som veterinær til å bli hjemmeværende. «Jeg vil gjerne finne en jobb i Spania, men jeg må bli flinkere på språket først», sa hun med en liten latter.

Ayat var ikke den eneste av kvinnene jeg møtte som hadde ofret sin egen karriere i Marokko for å migrere til Spania. For flere, inkludert Ayat, var dette noe de gjorde for å kunne gi barna en bedre utdanning og jobb i fremtiden. Selv om det å sette sin egen karriere på pause eller stoppe den helt ikke var uvanlig blant kvinnene jeg møtte, hørte jeg aldri om at dette var noe mennene gjorde. I de tilfellene hvor det var vanskelig å finne arbeid i Spania, migrerte kvinnene med barna, mens mannen ble igjen i hjemlandet og arbeidet, som i eksemplene med Ayat og Leila. Dette illustrerer hvordan migrasjon kan være kjønnet; menn (spesielt fra patriarkalske samfunn som Marokko) opplever et større press tilknyttet deres rolle som

---

⁷ Selv om Ayat ikke er fra Marokko er det mange likheter mellom migranter fra Marokko og Algerie. Jeg har derfor valgt å ta med eksempelet her.

økonomiske forsørgere, mens kvinners omsorgsroller kan føre til at de gir opp egne karrierer for å migrere sammen med barna sine.

Som vist i eksemplene over finnes det mange og sammensatte grunner for hvorfor marokkanske kvinner migrerer. Noen starter selvstendige migrasjonsprosjekt for å arbeide, eller starte på nytt etter å ha gått fra en partner, mens andre migrerer gjennom familiegjenforeninger eller partnermigrasjon. For noen kommer familiemigrasjonen av et ønske om å gi bedre muligheter for barna, og sikre en bedre fremtid for dem, selv om foreldrene selv ikke har noe ønske om å migrere. Blant flere av kvinnene er det ikke én enkelt grunn bak migrasjonen, men snarere en rekke ulike årsaker og forutsetninger som forekommer samtidig. Eksempelet med Ayat viser hvordan et ønske om å gi barna bedre muligheter sammenfaller med kvinnelig ledet familiemigrasjon, reversert pengeoverføring og familienettverk i Spania, samtidig som migrasjonen har hatt konsekvenser for Ayat sin egen arbeidskarriere. I tillegg var det noen som endte i Spania på grunn av tilfeldigheter. På samme måte som at den planlagte familiemigrasjonen til Ines og mannen hennes ble noe annerledes enn de hadde tenkt, førte pandemien og de ulike restriksjonene til at Safa og mannen hennes valgte å bli værende i Spania.

Safa, en 31 år gammel kvinne fra det nordlige Marokko, hadde bodd i Spania i litt over et år sammen med mannen sin, Youssef, og den lille datteren deres, da jeg traff henne. Safa og Youssef møttes gjennom en dating-app da de begge bodde i Ceuta⁸, og da de etter hvert ventet sitt første barn sammen, dro Safa til noen slektninger i Madrid hvor hun skulle føde. I mars 2020 kom den lille datteren til Safa, og like etterpå innførte Spania en nasjonal nedstenging i et forsøk på å håndtere covid-19 pandemien. Familien på tre måtte dermed bli i Spania til restriksjonene lettet. Da Youssef fikk en jobb i Granada, og de fant en liten leilighet i Armilla, bestemte paret seg for å bli i Spania også etter pandemien. En dag jeg satt med Safa og den lille datteren hennes i parken spurte jeg hva familien hennes i Marokko hadde sagt til at hun flyttet til Spania. «Lykke til», svarte Safa enkelt, noe vi lo litt av. Hun tenkte seg litt mer om og la til: «de vil det beste for meg. De ønsket meg lykke til og sa at de håpte jeg ble lykkelig med den lille familien jeg har startet», sa hun, med et smil til datteren på fanget hennes.

---

⁸ Ceuta er en spansk enklave i Nord-Afrika, ved Marokkos middelhavskyst. Det er en 90 minutters fergetur mellom Ceuta og Spania over Gibraltarstredet (Gold 2000: xi).

En vesentlig grunn til at Safa og Youssef endte opp i Spania var at de begge hadde familier. I tillegg til slektninger i Madrid, hadde Safa diverse familier i Barcelona, selv om foreldre og søsken fremdeles bodde i Marokko. Youssef, som ikke lenger hadde noe familie i Marokko, hadde slektninger i Granada. Familienettverk kan ha mye å si for håpefulle migranter, enten i form av hjelp til å gjennomføre migrasjonen, støtte i destinasjonslandet, eller ved å gi et bilde av hvordan livet i destinasjonslandet er (Salih 2003: 66-67; Jolivet 2015). Spania er et populært destinasjonsland for marokkanere, noe det er flere og sammensatte grunner for. Spania er, som nevnt tidligere, relativt liberale i forhold til immigrasjon og muligheten for å sikre arbeids- og oppholdstillatelse (Geddes og Scholten 2016). Dette kan være noe av grunnen til at mange velger å migrere til Spania heller enn andre land i Europa med strengere krav for innvandring.

Etter å ha sett på diverse grunner for hvorfor kvinnene jeg ble kjent med valgte å migrere, går jeg nå videre til å se på hvilken motivasjon de hadde for å bli værende, og hva de tenkte om muligheten for å returnere til Marokko.

Motivasjon for å bli i Spania og muligheten for å flytte tilbake

Til tross for at kvinnene jeg møtte hadde forskjellige grunner for å migrere, svarte de relativt likt på spørsmål om hva de anså som positive og negative sider ved migrasjonen sin. Stort sett samtlige lagde et skille mellom det de savnet fra Marokko; mat, musikk, atmosfæren, og familie på den ene siden, og de ulike strukturene og tjenestene de likte med Spania; utdanning, gratis helsehjelp, og sosiale tjenester på den andre siden. Dette blir blant annet tydelig i historiene til Ines, Leila og Ayat⁹, hvor det spanske utdanningstilbudet ble oppgitt som hovedgrunnen bak migrasjonen, og kommentaren fra Salma i begynnelsen av dette kapitlet, om hvordan hun savnet Marokko, men mangelen på gode tjenester og arbeid der gjorde at det var bedre å bo i Spania.

De fleste jeg snakket med uttrykte det samme som Salma; de ønsket seg tilbake til Marokko, men de skulle likevel bli i Spania. «Aller helst vil jeg bo i Marokko», var et utsagn som gikk igjen gjennom hele feltarbeidet. Likevel var det få som hadde faktiske planer om å returnere. «Hadde ting bare vært annerledes», var en setning som gikk igjen nesten like ofte som det første. Flere snakket om en retur som et urealistisk ønske; emosjonelt ønsket de seg tilbake til

---

⁹ For en oversikt over informantene, se appendiks A

Marokko, men rent praktisk var det bedre å bli i Spania. «Det er ikke jobber i Marokko», sa Aicha, spansk læreren som hadde bodd i Spania i 13 år. «Så vi kommer ikke til å flytte tilbake», konkluderte hun. Det kan også tenkes at kvinnene følte på en viss lojalitet til Marokko og at de derfor burde ha et ønske om å returnere. Ruget og Usmanalieva (2008) viser hvordan dette er tilfellet blant migranter fra Kirgisistan i Russland og Kasakhstan. De marokkanske kvinnene Salih (2003: 77) ble kjent med i Italia uttrykte den samme lengselen etter å dra tilbake til Marokko, men i likhet med kvinnene jeg møtte i Spania mente også de at flere endringer måtte til i Marokko før returnmigrasjon ble en reell mulighet. For Fatima var det spanske helsesystemet en av hovedgrunnene til at hun og ektemannen valgte å bli i Spania.

Fatima, som nevnt over, flyttet til Spania gjennom en partnermigrasjon etter å ha giftet seg med en mann som allerede var etablert i Spania. «Vi snakket egentlig om å dra tilbake til Marokko», fortalte Fatima, men fortsatte med å forklare at da hun fødte en sønn med en utviklingshemming bestemte de seg for å bli i Spania. «Her får vi veldig god hjelp. Han har en veldig god fysioterapeut, og lærerne er veldig flinke», fortalte Fatima fornøyd. «Den samme hjelpen i Marokko ville kostet veldig mye», sa hun alvorlig. Fatima hadde bodd i Spania i 10 år og likte seg godt i Granada. «Folk er veldig snille her», sa hun med et smil. «Selvfølgelig er det noen unntak, men slike folk finner man overalt», la hun raskt til.

Ikke overraskende var kvinnene som hadde tilbragt rundt et år i Spania mer bestemt på å returnere til Marokko enn kvinnene som migrerte for flere år siden. Karima, som migrerte for å være med mannen sin litt over et år før jeg møtte henne, var tydelig på at hun helst ville tilbake til Marokko. Hun reiste tilbake for å besøke familie og venner så ofte hun kunne. Salma, som hadde bodd i Spania i seks år, uttrykte også et ønske om å bo i Marokko, men i motsetning til Karima var hun tydelig på at et slikt ønske ikke kom til å realiseres. Både Karima og Salma viste en emosjonell tilknytning til Marokko, men det tar tid å gjøre et nytt sted til et hjem (Boccagni 2016: 68; May 2017: 401). Følelser rundt returnmigrasjon er del av et sammensatt helhetsbilde, men tid tilbragt i Spania kan tenkes å være én del av dette bildet. Mer tid i destinasjonslandet kan bidra til en homing-prosess, som igjen gjør det lettere for kvinnene å slå seg til ro med å bli værende i Spania, som i eksemplene med Karima og Salma. Temporalitet spiller altså en rolle i hvordan kvinnene tenker om det å returnere versus å bli boende i Spania.

Som eksempelet med Fatima viser, er ikke nødvendigvis grunnen for å bli værende i destinasjonslandet den samme som grunnen for at man migrerte i utgangspunktet. Flere som kom til Spania gjennom familiegjenforeninger og partnermigrasjoner fortalte at selv om de personlig ville tilbake til Marokko, kom de til å bli i Spania for å gi barna sine en god utdanning. Salma, som i utgangspunktet kom til Spania for å være med mannen sin, fortalte at nå som hun hadde barna var det mest fornuftig å bli værende i Spania slik at de kunne gå på skole der. I likhet med flere av de andre kvinnene jeg snakket med, mente Salma at utdanningssystemet var bedre der enn i Marokko. Senyürekli og Menjívar (2012) har vist hvordan noen tyrkiske migranter i USA velger en mellomløsning hvor de migrere til Europa for å være nærmere foreldre i Tyrkia, samtidig som de kan sørge for at barna får en utdanning i Europa. Blant migranter fra Ecuador i Italia avhenger en retur på de ulike mulighetene som finnes i hjemlandet versus destinasjonslandet (Boccagni 2011). For flere av kvinnene jeg ble kjent med ble en returnmigrasjon vurdert som urealistisk på grunn av for få muligheter til god utdanning og arbeid i Marokko.

Noen marokkanske migranter velger å returnere til Marokko når de blir eldre, og barna har flyttet ut. De Haas og Fokkema (2013) viser hvordan dette spesielt er tilfellet for mannlige migranter som ikke hentet familiene sine til seg gjennom familiegjenforeninger. Også noen av kvinnene jeg ble kjent med nevnte denne muligheten. Etter å ha tilbragt dagen sammen med Aleah og familien hennes kom vi inn på temaet om å flytte tilbake til Marokko en dag. Aleah var en kvinne på 35 år som hadde bodd tre år i Spania sammen med mannen sin og de to barna deres. Etter å ha vært inne store deler av dagen, gikk vi ut for å luften oss. I en *plaza* i Aleah's nabolag satte vi oss på en benk og pratet mens barna lekte med andre barn og folk satt på bord like ved oss og pratet over et glass vin eller øl. «I en ideell verden ville vi bodd i Marokko», fortalte Aleah. Likevel var dette noe familien anså som urealistisk på grunn av mangelen på jobber, og gode tjenester som helsetilbud og utdanning i Marokko. Karim, mannen til Aleah, var rask til å ta ordet. «Det er mange marokkanere som snakker om å flytte tilbake til Marokko når barna har blitt store og er ferdig utdannet, men det er sjeldent at de faktisk gjør det», sa han. «Dette er mer som drømmer eller fantasier. Etter så mange år utenfor Marokko blir de vant med å bo et annet sted. Det er ikke mange som flytter tilbake», slo han fast.

Hvorvidt Karims påstand gjelder de kvinnene jeg ble kjent med eller ikke er foreløpig umulig å si, men de Haas og Fokkema (2013: 226-227) sitt arbeid blant marokkanske migranter

gjenspeiler det Karim sa den dagen. Begrensede sosiale og økonomiske muligheter i Marokko kombinert med barnas oppvekst og tilknytning til mottakerlandet kan være noe av grunnene til at mange familier ikke returnerer til hjemlandet (de Haas og Fokkema 2013: 227). Likevel viser de Haas et al. (2015: 424) at en del marokkanske migranter har en intensjon om å returnere til Marokko når de pensjonerer seg, uavhengig av om de ender med å gjøre det eller ikke.

Det var en slags nostalgisk følelse over kvinnenens ønske om å vende tilbake til Marokko. Helst ville de bo i Marokko, men de så for seg et bedre liv for seg selv og barna sine dersom de ble i Spania. De lengtet på et vis tilbake til et Marokko som ikke lenger var der, noe som er tydelig fra åpningskommentaren til Salma i dette kapitlet: «Jeg er like glad i Marokko som før, men Marokko har endret seg». Nostalgi ble opprinnelig brukt til å referere til en lengsel etter et hjemland, og en sorg over ikke å kunne returnere, fordi det man lengter etter ikke lenger eksisterer (May 2017: 404). For kvinnene jeg ble kjent med var ikke denne separasjonen fra hjemlandet endelig, siden de fremdeles kunne dra tilbake på besøk, noe de fleste av dem gjorde regelmessig. Likevel, slik Salih (2003: 75) viser, kan migranter oppleve en diskontinuitet når de drar tilbake til Marokko på besøk, når de ser hvordan hjemstedet har forandret seg mens de har vært borte.

Motivasjonene for å bli i Spania og muligheten for å returnere til Marokko er på mange måter hver sin side av samme mynt. For mange av kvinnene jeg snakket med var det til slutt de positive sidene ved å leve i Spania som veide tyngre enn savnet etter å leve i Marokko. Muligheten til å gi barna sine en god utdanning eller nødvendig helsehjelp, og vissheten om et overbelastet og korrupt arbeidsmarked førte til at mange anså det som urealistisk å flytte tilbake til Marokko. Dette stemmer overens med tidligere forskning rundt marokkanske migranter og muligheten for returmigrasjon (Ennaji 2014: 47). I stedet tok de marokkanske kvinnene diverse grep for å gjøre Spania til et hjem, noe jeg vil vise i de påfølgende kapitlene.

Videre migrasjon: Å flytte bort fra rasisme

På lignende vis som kvinnene snakket om en (urealistisk) mulighet for å flytte tilbake til Marokko, var det også en del som snakket om muligheten for å migrere videre til andre land i Europa eller Nord-Amerika. Flere velger å migrere videre i håp om å finne bedre økonomiske muligheter (Della Puppa et al. 2021), men de fleste jeg snakket med knyttet muligheten for en videre migrasjon til opplevelser av rasisme og en mangel på tilhørighet i Spania. De hadde en

forestilling om at andre land i Europa ville vært bedre for muslimer og marokkanere, med tanke på rasisme og tilhørighet.

Under en frokost med vennene Aleah og Latifa delte de to kvinnene noen av tankene sine rundt rasisme i Spania. «De fleste spanjoler er hyggelige (*simpatico*)», sa Latifa, og Aleah nikket enig. «Men det er noen som ikke er det», fortsatte hun. «For eksempel er det noen av mødrene på skolen [til barna] som ikke vil snakke med oss», sa Aleah, som tok over fortellingen der Latifa slapp. «De kaller oss ‘moro’¹⁰ og dårlige mødre, bare fordi vi er fra Marokko», fortsatte hun. De to kvinnene mente at andre land i Europa, som Belgia, var bedre for muslimer, og hadde mindre rasisme. «Vi [Aleah og familien hennes] har tenkt på å kanskje flytte til et annet land», fortalte Aleah, men foreløpig var det ikke noen faktisk plan. «Det er vanskeligere å få papirer der enn i Spania», fortalte Latifa, «og prosessen med å flytte hele familien til et nytt land er krevende. Vi måtte i så fall ha lært enda et nytt språk fra bunnen av», påpekte Aleah mens de veide fordelene og ulempene opp mot hverandre.

Muslimer har lenge blitt fremstilt som ‘den farlige andre’ i spansk offentlig diskurs (Cervi 2020). I Andalusia kan dette trekkes helt tilbake til den kristne gjenerobringen som endte i Granada i 1492 (Rogozen-Soltar 2017). Siden Spania gikk fra å være et emigrasjonsland til et immigrasjonsland på 1980-tallet, har forestillingen om ‘den muslimske inntrengeren’ blitt tydeligere i spansk politikk og media (Suárez-Navaz 2004: 55). Zapata-Barrero og Díez-Nicolás (2012: 97) hevder gjennom sin forskning at spanjoler ikke er mer islamofobiske enn andre Vesteuropiske land, og argumenterer for at dette er mer et politisk enn et sosialt problem. Samtidig har Rogozen-soltar (2017: 121) vist hvordan hennes marokkanske informanter fortalte om ulike former for rasisme i Spania, som de opplevde som annerledes enn andre steder i Europa. Slik eksempelet med Aleah og Latifa viser, delte flere av kvinnene jeg møtte samme oppfatning som informantene til Rogozen-Soltar (2017).

Aleahs ektemann, Karim, var tydelig på hva han mente om rasisme i Spania. På et søndagsbesøk hjemme hos Aleah og familien hennes, nølte ikke Karim med å fortelle meg om bekymringene knyttet til å oppdra barna sine i Spania. «Det er mye rasisme i Spania. Jeg opplever ofte å få kommentarer slengt etter meg, og det er ikke noe jeg vil at barna mine skal vokse opp med», sa han alvorlig. «For meg gjør det ingenting, jeg har lært å ignorere det, men

---

¹⁰ Direkte oversatt til ‘Moor’ (en betegnelse på en muslim fra Maghreb-området i Nord-Afrika), er et nedsettende begrep brukt om marokkanske migranter i Spania.

man kan ikke forvente at barn klarer det», fortsatte han. I likhet med Aleah fortalte Karim at familien hadde snakket om å migrere videre til andre land. Ifølge Karim var Belgia og Canada eksempler på land som var bedre for muslimer, hvor det var mindre rasisme. Han bekreftet også det Aleah hadde sagt om at det ikke fantes en plan for en eventuell migrasjon ennå. Diverse opplevelser knyttet til rasisme i Spania skapte frustrasjon og en følelse av utrygghet blant kvinnene jeg snakket med. Dette førte ofte til samtaler om å reise videre eller tilbake til Marokko, som i tilfellet med Aleah og Karim.

En dag jeg satt på kontoret til organisasjonen Hajar sammen med Aicha, spansk læreren, fortalte hun om hvordan hun helst ville bo i Marokko. Hun knyttet det til hvordan sønnen opplevde å bli mobbet på skolen. «De tingene han opplever på skolen her i Spania ville ikke skjedd i Marokko», sa hun frustrert. «Noen av barna forteller de andre [barna] at de ikke kan være venner med sønnen min. De kaller han rotte og ‘moro’ fordi han er fra Marokko. De har til og med angrepet ham fysisk», fortalte Aicha. Til tross for opplevelsene sønnen hadde hatt på skolen, var Aicha stolt over hvordan han så ut til å forstå at det ikke var ham det var noe galt med, og hvordan han tilsynelatende ikke lot mobbingen og utestengningen gå innpå seg. «Hvis jeg kunne funnet en god jobb i Marokko hadde jeg ikke tenkt på det engang. Jeg ville tatt de [familien] med meg og dratt», sa Aicha bestemt. Men selv om Aicha mente at folk er mer gavmilde og hjelpsomme i Marokko, la hun ikke skjul på at landet sliter med fattigdom og korrupsjon. Det er fremdeles veldig vanskelig å finne en god jobb i Marokko, så Aicha hadde ingen virkelige planer om å flytte tilbake med det første.

De ulike fortellingene rundt rasisme ble for mange en påminnelse om at de ikke var velkomne i Granada. Selv om stort sett alle jeg snakket med var opptatt av å poengtere at de fleste spanjoler er hyggelige, hadde alle historier som fortalte om unntakene. For flere gjorde slike hendelser det vanskeligere å føle på en tilhørighet i Spania, noe som fikk dem til å snakke om muligheten for å migrere videre til steder de så for seg at dette ville være et mindre problem. Siden tilhørighet er knyttet til en følelse av trygghet (Yuval-Davis 2006b: 197) var mobbingen som sønnen til Aicha opplevde ødeleggende for hennes tilhørighetsfølelse i Spania, noe hun sammenlignet med et forestilt liv i Marokko. Flere snakket om en følelse av utrygghet og knyttet det til muligheten for å dra fra Spania, deriblant Salma.

En dag jeg satt i parken med Salma og de tre barna hennes fortalte hun at hun fremdeles ikke følte seg helt trygg i Spania. «Noen ganger tenker jeg på om vi ikke skulle flyttet et annet

sted» sa Salma. «Men mannen min vil ikke flytte, han er hundre prosent trygg her i Spania», lo hun. Ektemannen til Salma hadde bodd i Spania i om lag 20 år og han hadde sin egen lille forretning i sentrum. «Jeg vet ikke helt hvor jeg vil at vi skal flytte, jeg har ikke noe spesifikk by eller sted tenkt ut, men kanskje Belgia kunne vært et alternativ», fortsatte hun. Vi satte oss ned på en benk foran et lekeområde, og den yngste datteren til Salma løp med en gang bort til noen andre barn som lekte der. Salma speidet etter de to andre barna som stoppet på et lekeområde like før vi satte oss ned, og fortsatte å snakke etter å ha fått øye på dem. «I Belgia er det mange muslimer. Der har de det bedre enn oss, de jobber som leger og lærere, de har høyere stillinger», sa hun, og la til: «De har moskéer og lever friere med religionen sin, det er ikke som i Spania. Disse [muslimske migranter i Belgia] er andre- og tredjegerasjonsmigranter». På det litt vanskelige spørsmålet mitt om hva hjem betyr for henne, fortalte Salma at hjem for henne er fred, trygghet, glede og kjærlighet. «Det er mange ting», sa hun. Og etter å ha tenkt seg litt om la hun til: «det er trygghet til å gjøre alt en vil; ha en god jobb, et godt sted å bo ...». Foreløpig kjente hun ikke hundre prosent på denne tryggheten, sa hun, kanskje rundt 80 prosent.

Disse eksemplene viser hvordan migranter hele tiden fortsetter å vurdere og forhandle over migrasjonsprosjektene sine. Ulike hensyn blir hele tiden tatt med tanke på muligheten for å returnere til Marokko eller migrere videre til andre land i Europa eller Nord-Amerika. For mange gjør hendelser relatert til rasisme at de føler på en utrygghet, både for seg selv og for barna sine, noe som vekker tanker om å bosette seg i andre land. En rekke andre land i Europa blir gjerne sett på som mer tolerante, hvor muslimer «lever friere med religionen sin», og føler på en sterkere tilhørighet enn muslimer i Spania. Likevel forblir slike håpefulle prosjekt ofte urealiserte, enten på grunn av praktiske hensyn, som i Aleah og Latifas tilfelle, eller fordi en partner ikke er enig i det videre migrasjonsprosjektet, som i Salmas tilfelle.

Oppsummering

Kvinnene jeg møtte i Granada har varierte migrasjonshistorier. Noen reiste for å finne arbeid slik at de kunne forsørge seg selv og familiene sine. Blant de kvinnene jeg møtte som migrerte for arbeid var dette også knyttet sammen med skilsmisse og partnervold, og Spania ble en mulighet til å komme seg bort fra dette. Andre migrerte gjennom ulike former for familiemigrasjon. Familiegjenforeninger står fremdeles for en stor andel av kvinnelig migrasjon til Spania, men historien til Sarah viser hvordan en familiegjenforening kan være en lang og komplisert prosess, som medfører en splittelse av familien. Mens noen er aktivt

med på å ta avgjørelsen om å migrere, som for eksempel Ines, fikk Leila først vite om familiemigrasjonen noen dager før det skjedde. En del av kvinnene migrerte for å bo med ektemennene sine i Spania, mens for andre var det barnas fremtid som ble oppgitt som den viktigste grunnen for å dra fra Marokko. Til slutt er det viktig å påpeke at det sjelden bare er én grunn for at noen velger å migrere. En migrasjonsavgjørelse består av flere sammensatte grunner, og det er ikke nødvendigvis de samme faktorene som gjør at man velger å bli værende i destinasjonslandet etter å ha migrert. Dette er Fatima et godt eksempel på, hvor en reell tanke om å flytte tilbake til Marokko ble stoppet da hun fødte en sønn som hadde behov for hjelp og støtte fra diverse helseinstanser.

Til tross for at mange av kvinnene jeg møtte snakket om muligheten for å returnere til Marokko eller migrere videre til andre land i Europa, var ikke dette noe de hadde faktiske planer om å gjøre. Flere av dem hadde enten kommet eller blitt i Spania for å kunne gi barna sine en god utdanning, og så lenge utdanningssystemet og jobbmarkedet var dårligere i Marokko enn i Spania, holdt de fast ved å bli i Spania. Dette til tross for en slags nostalgisk lengsel etter det de anså som de gode sidene ved Marokko. En videre migrasjon, ofte vurdert på grunn av en mangel på tilhørighet og mye rasisme i Spania, ble snakket om som en dør de holdt åpen for fremtiden. Noen pekte på de praktiske utfordringene knyttet til en videre migrasjon som grunner for å bli i Spania. I de neste kapitlene vil jeg se nærmere på hvordan kvinnene jeg ble kjent med gjorde Spania til et hjem gjennom diverse homing-prosesser knyttet til materialitet, mat, og sosiale nettverk.

4. Det materielle hjemmet

En lørdag i starten av juni var jeg på besøk hos Salma for første gang. Salma var en kvinne på 32 år, og hun snakket godt spansk, selv om det var arabisk som ble brukt hjemme. Da jeg møtte henne, hadde Salma bodd i Spania i seks år. Sammen med mannen sin hadde hun bosatt seg i nabolaget Zaidín, i likhet med mange andre marokkanske familier i Granada. Like i nærheten av organisasjonens lokaler, hvor jeg først hadde møtt Salma, søkte jeg meg frem til riktig dør blant de mange leilighetskompleksene og de små butikkene på bakkeplan. Salma bodde i en liten leilighet i tredje etasje, sammen med sin mann og deres tre barn på mellom tre og åtte år. Hun hadde sendt den eldste datteren ned til gata for å hente meg, og da vi kom opp til inngangsdøra deres stod hun og ventet på oss. Hun viste meg gjennom en kronglete, trang gang, forbi et lite kjøkken, og soverommet som de tre barna delte, og til slutt inn i en kombinert stue og spisestue hvor vi satte oss i sofaen. Utenom de større møblene i rommet, var noe av det mest iøynefallende det store gulvteppet ved sofaen, som dekket om lag en tredjedel av gulvarealet. Slike gulvtepper så jeg i alle de marokkanske hjemmene jeg besøkte i Granada. Akkurat dette teppet var tyrkisk, fortalte Salma meg, «men man finner liknende tepper i Marokko også».

Salma hadde invitert til couscous, og da maten var ferdig satte alle seg ned rundt spisebordet. Der flyttet Salma på noen små krydderskåler med lokk i form av de klassiske, nordafrikanske tajineskålene, før hun plasserte en stor og rund tallerken med couscous på bordet. Dette fatet hadde hun tatt med seg fra Marokko og det ble brukt spesifikt for å servere couscous. Selv refererte hun til det som 'couscousfatet'. Maten var fint dandert på fatet, med grønnsaker lagt ut i et mønster på en seng av couscous, og kjøttet i midten. Mens barna fikk hver sin tallerken med mat, spiste jeg og Salma direkte fra couscousfatet, slik det var vanlig å gjøre i Marokko. «Egentlig skal bordet også være rundt», fortalte Salma, der vi satt rundt det firkantede spisebordet hennes. «Sånn at alle har lik avstand til maten i midten», forklarte hun.

Besøket hos Salma gjorde det tydelig for meg hvordan materielle gjenstander og mat kan påvirke en homing-prosess. I tillegg opplevde jeg at nabolag var relevant for hvorvidt kvinnene jeg møtte følte seg hjemme eller ikke i Granada. I dette kapittelet vil jeg se på hvordan nabolag, materialitet, mat og hverdagslige praksiser kan være en del av homing. Hva skal til for at et nabolag oppleves som hjemlig? På hvilke måter bidrar hverdagslige objekter

og matretter til å skape et transnasjonalt hjem? Og hvilke praksiser drar de marokkanske kvinnene nytte av i prosessen med å gjøre Spania om til et hjem? Jeg begynner med en diskusjon rundt valg av nabolag, før jeg går videre til hjemliggjøring i det fysiske huset, og hvorvidt det har noe å si om man eier eller leier stedet man bor. Resten av kapittelet vil ta for seg hvordan kvinnene jeg ble kjent med gjorde dette huset til et hjem gjennom mat, ulike hverdagspraksiser, og hverdagslige gjenstander.

Valg av nabolag – hjemliggjøring i offentlige rom

Det er ikke bare selve huset som er viktig når man skal gjøre sted til hjem; også offentlige steder som nabolag, kaféer, eller butikker kan påvirke sanser og opplevelser rundt hjem (Massa og Boccagni 2021: 4). Da jeg spurte Leila (se appendiks A) om hvor hun følte seg hjemme, svarte hun at det var en kafé i nabolaget som hun av og til pleide å gå til sammen med en venninne fra organisasjonen. «Der føler jeg meg bra. Vi liker oss der», fortalte hun, og la til at å sette seg på en kafé og prate ikke var noe de var vant med fra Marokko, «men her [i Spania] kan vi gjøre det». For Leila var denne kaféen et trygt sted hun kunne tilbringe tid med en venn. Ved å flytte en praksis hun var vant med (sosialisere med en venn) til en kontekst hun ikke var vant til å utøve denne praksisen (et offentlig rom), blir nabolaget i seg selv forbundet med noe positivt og hjemlig.

Migranternes følelse av hjem i det offentlige rom blir ofte knyttet til etnisk eller nasjonal tilhørighet, for eksempel i forbindelse med rutiner eller feiringer i hjemlandet eller en diaspora (Massa og Boccagni 2021: 4). I Granada er det nabolaget Albaicín som særlig knyttes til Marokko og den marokkanske diasporaen, grunnet områdets historie. Albaicín er et gammelt arabisk nabolag, og ligger i sentrum av byen (Finlay 2019). For noen av de marokkanske informantene til Rogozen-Soltar (2017) opplevdes nabolaget Albaicín som hjemlig og ga dem en følelse av å være i Marokko. Nabolaget strekker seg tilbake til den gamle muslimske perioden i Spania (711-1492), og ligger på en høyde med direkte utsikt til Alhambra palasset.¹¹ Området er i dag det største turistområdet i byen og er fremdeles preget av arabisk arkitektur, marokkanske tehus, falafel- og kebabsjapper, og en rekke souvenirbutikker som selger diverse orientalske varer. Selv om boligprisene i nabolaget har blitt så høye at få migranter har råd til å bo der, kan man møte mange marokkanere som

---

¹¹ Alhambra er en festning som ble bygget av berberne under den muslimske perioden, 711-1492. Det består av flere bygninger og store hageområder. I 1492 ble det tatt over av kristne som følge av gjenerobringen, og i tiden etterpå har flere deler blitt bygget om. I dag er Alhambra palasset den største turistattraksjonen i Granada.

jobber i de ulike forretningene. Det er den kjente marokkanske arkitekturen og den muslimske tilstedeværelsen gjennom restaurantene og butikkene, som gjør at informantene til Rogozen-Soltar (2017) føler seg hjemme der. Kjente sanselige opplevelser, transnasjonale bånd og muligheten til å kunne leve 'normalt' er viktig for at et nabolag skal oppleves som hjemlig (Massa og Boccagni 2021), enten det er tydelig knyttet til et hjemland slik Albaicín er, eller ikke.

De kvinnene jeg ble kjent med oppholdt seg lite i Albaicín, da hverdagene deres sjeldent tok dem til byens sentrum. Heller ikke den arabiske historien som er så tydelig i sentrum av Granada så ut til å påvirke hverdagen til kvinnene jeg møtte. De var klar over at muslimer hadde styrt Granada for lenge siden, men det var ikke noe de tok opp selv i samtaler med meg. De par gangene jeg spurte om det ledet aldri til større diskusjoner, og de gjorde aldri noe poeng av denne forbindelsen. I motsetning til informantene til Rogozen-Soltar (2017) som aktivt brukte denne historiske forbindelsen til å kreve en tilhørighet til byen, opplevde jeg ikke at kvinnene jeg møtte gjorde det samme. Ifølge kusinen til Aicha, som også underviste spansk hos organisasjonen, var ikke den arabiske forhistorien til Andalusia grunnen til at marokkanere valgte å bosette seg der i dag. «Det har mer å gjøre med at Spania og Marokko ligger så nærme hverandre geografisk», reflekterte hun høyt.

Etter at Albaicín ble forvandlet til et populært turistområde, er det svært få migranter som har råd til å bo der (Rogozen-Soltar 2017). De bor heller utenfor sentrumskjernen, i nabolag som Zaidín, eller enda lengre utenfor byen, i områder som Armilla og Churriana, hvor den historiske muslimske tilstedeværelsen er mindre synlig. Dette kan være noe av grunnen til at områdets arabiske historie ikke så ut til å spille noen stor rolle i kvinnenens liv. Det var tilsynelatende ikke dette som var det viktigste for at kvinnene jeg ble kjent med skulle føle seg hjemme i nabolaget. Det å ha tilgang på varer og tjenester som gjør det mulig å leve noe som oppleves som et normalt liv er essensielt for å kunne skape en følelse av hjem i nabolaget (Massa og Boccagni 2021). «Dette er et bra nabolag; her har vi alt vi trenger», sa Aleah, mens vi vandret gjennom gatene i Churriana, på vei for å møte de to venninnene hennes, Latifa og Hafsa. «Her er det matbutikker, parker, sosiale tjenester, og gåavstand til skolen», fortsatte hun. Aleah kontrasterte dette med nabolaget de bodde i før de flyttet til Churriana. «Vi pleide

å bo i nærheten av Sierra Nevada¹², men det var nesten ingenting der», sa hun. Mangelen på tilgang til hverdagslige tjenester var mye av grunnen til at Aleah og mannen hennes, Karim, flyttet til Churriana.

Det å ta med praksiser, objekter og måter å leve på ut i det offentlige rom er også en måte å skape et hjem. For Aleah, og flere av kvinnene jeg ble kjent med, var tilgang til tjenester, restauranter, kaféer, butikker, moskéer, skoler og lignende viktig for om de trivdes i et nabolag eller ikke. Gjennom å ha tilgang på tjenester og ressurser som oppleves som viktige i hverdagen, kan nabolaget bidra til en måte å leve på som oppleves normal og hjemlig (Massa og Boccagni 2021: 11). Ines (se appendiks A) bodde i nabolaget Zaidín sammen med de to yngste barna sine. Hun fortalte at de hadde bodd i sentrum de seks første månedene i Granada, før de fant en leilighet i Zaidín. «Barna likte seg i sentrum, de sier det er renere der. Det blir ikke vasket i gatene like ofte her», forklarte Ines. Selv liker hun Zaidín; «det ligner på Marokko», sa hun, og utdypet med; «Det er rolig her, som i Marokko, og det har en lignende atmosfære». Ines fortalte i tillegg at det er flere marokkanere i Zaidín enn i sentrum. Dette er kanskje noe av årsaken til at hun kunne finne en slakter (*carnicería*) som selger halalkjøtt i nabolaget. «Og det er en moské i nærheten», sa hun mens hun pekte ut av vinduet der vi satt i stua hennes, for å vise i hvilken retning moskéen var. Jeg spurte om hun brukte den mye, noe Ines mente at hun ikke gjorde. «Men det er fint for mennene i området, siden de er mer avhengig av moskéen enn kvinner for å gjennomføre de daglige bønnene», sa hun.

Til tross for at det var en moské i nabolaget, noe Ines anså som positivt, manglet kallene til bønn som er så vanlige i muslimske land. I en samtale med en gruppe marokkanske kvinner hos organisasjonen Hajar, fortalte Aicha, spansk læreren, at å høre kall til bønn fra moskéene var noe av det hun likte best med å dra på besøk til Marokko. «Jeg føler meg hjemme med en gang jeg hører den lyden. Det er noe jeg virkelig savner når jeg er i Spania», sa hun med et stort smil, mens kvinnene rundt henne sa seg enige. De aller fleste kvinnene jeg møtte foretrakk å be i hjemmene sine, og gikk kun i moskéen ved spesielle anledninger, som ved feiringer. Selv om de ikke var avhengig av en moské for å gjennomføre de fem daglige bønnene, slik Ines påpekte at mennene i større grad var, savnet de likevel den atmosfæren som ble skapt ved kall til bønn i det offentlige rom, som de var vant med fra Marokko. For

---

¹² Sierra Nevada, egentlig Nevada Shopping, er et stort kjøpesenter rett utenfor byen Granada. Oppkalt etter fjellkjeden Sierra Nevada som er synlig fra byen, ligger kjøpesenteret i utkanten av nabolaget Armilla, rett ved bygrensen.

Aicha ble denne lyden noe hjemlig som hun knyttet til Marokko, og som tydelig manglet i Spania. I stedet hadde mange av kvinnene slike bønnenrop som alarmer på mobilen, som fortalte dem bønnetidspunktene. Samtidig som tilgang på en slakter som selger halalkjøtt kan bidra til hjemliggjøring i nabolaget, kan mangelen på kall til bønn i det samme offentlige rommet virke som en form for 'uhjemliggjøring' ('*home-unmaking*') (Baxter og Brickell 2014), som bryter med forestillingen av en normal hverdag på et nytt sted.

Å gjøre nabolaget til sitt sted

Karima, som hadde bodd i Spania i litt over et år da jeg traff henne, guidet meg selvsikkert gjennom gatene i nabolaget Zaidín. Vi var på vei mot et kjøpesenter i den andre enden av nabolaget, og Karima pekte ut de beste restaurantene, de kaféene hun likte best, og de fineste parkene hvor folk tok med seg barna sine på ettermiddagene. På vei forbi et slikt parkområde, pekte Karima ut leiligheten sin i et høyt bygg noen kvartal unna. «Da jeg først flyttet hit visste jeg ikke hvor noen ting var», lo hun. Siden området var ukjent hadde Karima hatt lett for å rote seg bort når hun gikk ut alene, og fordi hun ikke kunne spansk var det vanskelig å spørre om hjelp. «Etter en stund sa mannen min at det var best om jeg holdt meg hjemme og bare gikk ut sammen med ham», fortsatte Karima med en liten latter. Hun var enig i at denne løsningen var lettere i starten, men mente også at det ble ganske kjedelig. Etter nok turer i nabolaget sammen med mannen sin, lærte Karima seg hvor ting var, og hun kunne begynne å gå ut alene igjen. Hun forstod også mye mer spansk enn da hun først flyttet til Granada, takket være de forskjellige språkkursene hun hadde vært på gjennom diverse organisasjoner.

Karima beskrev her prosessen hun gikk gjennom for å gjøre nabolaget til sitt sted; et sted hun var kjent med, hvor hun visste hvor ting var og komfortabelt kunne ta seg rundt uten problemer, noe som er viktig i en homing-prosess (Boccagni 2016; Hamilton 2017: 180). Gjennom denne prosessen gikk Karima fra å ha negative følelser og en opplevelse av immobilitet, knyttet til det nye nabolaget sitt; hun visste ikke hvor ting var, fant ikke tilbake til leiligheten sin, og kunne ikke be om hjelp, til positive følelser og en økt mobilitet. Da jeg traff henne, bevegde hun seg rundt i nabolaget uten problemer og med selvsikkerhet og kontroll. Det å kunne ta tilbake en følelse av normalitet og kontroll over omgivelsene sine er en forutsetning for å kunne skape et hjem (Korac 2009; Douglas 1991). Jeg vil nå gå videre til å se på huset og hvordan kvinnene jeg ble kjent med gikk frem gjennom materialitet og praksiser for å gjøre det til et hjem.

Å skape et hjem i et eid eller leid hus

Safa og mannen hennes Youssef bodde i en liten leilighet i nabolaget Armilla. Begge to fortalte at de likte seg i nabolaget, men Safa var ikke fornøyd med hvordan de bodde. «Jeg liker ikke leiligheten», sa hun med et litt unnskyldende smil. «Den er veldig liten. Den har bare ett soverom», fortsatte hun. Youssef estimerte at leiligheten deres i Armilla var på rundt 70m², mens huset deres i Marokko var tre ganger større. Aller helst ønsket Safa seg deres egen enebolig. Et sted hun kunne innrede akkurat som hun ville, og hun hadde allerede sett for seg hvordan hun ville ha stua. «Jeg vil ha en marokkansk stue, men det burde ikke være overmøblert», sa hun, og tegnet et mentalt bilde av det store kjøkkenet, og de ulike rommene hun så for seg. Det fremtidige hjemmet hun ønsket seg var noe ganske annet enn hvordan hun mente den lille leiligheten de leide i Armilla så ut.

Ingen av kvinnene jeg ble kjent med i løpet av feltarbeidet eide boligen de hadde i Spania. Flere ga uttrykk for at dette var noe de ønsket seg. I hvilken grad et slikt ønske ble sett på som realistisk eller ikke varierte, men det var tydelig at samtlige plasserte det å eie en enebolig øverst på en ideell boligspiral (cf. Gullestad 2001: 158). Leila, som i tillegg til leiligheten heller ikke eide noen av de større møblene, fortalte ivrig at hun og ektemannen var på utkikk etter et sted å kjøpe. Aller helst ville de ha en enebolig, men prisene var høyere i Spania enn i Marokko. Prisdifferansen betydde også at de måtte gå ned i størrelse fra det de var vant med i Marokko. Fornøyd fant Leila fram mobilen sin og viste meg bilder fra et rekkehus de hadde sett på, og som de vurderte å legge inn et bud på. «Det har fire soverom», sa Leila med et smil. Jeg spurte om de spesifikt så etter eiendommer i nabolaget Zaidín, hvor de bodde nå, noe Leila bekreftet. «Det beste er å bli i Zaidín, fordi barna går på skole her», sa hun.

Leila så etter en bolig hun virkelig kunne gjøre til sin egen. Siden de flyttet inn i en møblert leilighet, hadde hun ikke fått muligheten til å velge ut møblene selv, noe Leila ikke likte. En ettermiddag jeg var på besøk hjemme hos henne og de fire døtrene hennes, kom vi i snakk om leiligheten og møblene. TV-en stod på med lav lyd i bakgrunnen, uten at noen fulgte med på den, og Leila og jeg satt i sofaen og pratet sammen med den eldste datteren hennes på 17 år. «Jeg ville valgt en annen sofa», sa Leila litt forsiktig. «Det er bedre å eie, for da kan man innrede som man vil, og man trenger ikke være så bekymret for at noe skal skje med møblene», la hun til litt mer bestemt. I begge de to sofaene vi satt i var det lagt ut pledd som skulle beskytte i tilfelle noen var uheldige og sølte. Så lenge møblene ikke var hennes egne, ble Leila konstant påminnet hvordan dette ikke egentlig var hennes leilighet, noe som gjorde

det vanskeligere å skape en hjemlig følelse der. Dersom familien kjøpte et hus, kunne hun innrede akkurat som hun ville, og uten å måtte bekymre seg for at noen andres møbler skulle bli ødelagt.

Andre så på muligheten for å kjøpe et eget hus eller leilighet som en fjern drøm. Da jeg på et besøk hjemme hos Aleah og mannen hennes Karim spurte om de eide leiligheten vi satt i, responderte Karim med et sarkastisk «Å ja, dette er slottet mitt», etterfulgt av en latter. Tanken på at de skulle ha råd til å kjøpe en leilighet i Spania var tydeligvis så fjern at spørsmålet mitt fremstod som komisk. Karim utdypet med å forklare at boligprisene var såpass høye i Spania i forhold til Marokko at det ville ta flere år før de hadde råd til å kjøpe noe eget. «Jeg skulle veldig gjerne eid leiligheten selv, men det er ikke en mulighet nå», la Karim til. Selv om de ikke hadde råd til å kjøpe eiendom i Spania, fortalte Aleah at de fremdeles har et hus i Marokko. Dette huset bruker de når de besøker familie i feriene, og resten av året står det tomt. De har ingen planer om å selge huset ennå, men om de skulle finne på å gjøre videre investeringer blir det i landet de nå bor i, forklarte hun. Aleah ga ingen forklaring på hvorfor de beholdt huset i Marokko utover at de brukte det til å besøke familie og feriere i hjemlandet. Et eget hus kommer nok godt med i slike sammenhenger, men det er også mulig at huset fungerer som en slags trygghet dersom de ikke har funnet seg helt til rette i Spania ennå. Aleah og Karim hadde allerede flyttet tilbake til Marokko etter å ha migrert til Spania en gang, og det kan tenkes at de velger å beholde huset delvis som en forsikring i tilfelle de skulle ende med en lignende avgjørelse igjen.

Mange migranter bruker inntekten i destinasjonslandet til å gjøre investeringer i hjemlandet (Salih 2001), men blant de kvinnene jeg snakket med var fokuset heller på å gjøre investeringer i Spania. Et eksempel på dette er Leila og mannen hennes, som vist over. Siden tanken var at de fire barna skulle få seg en utdanning i Spania, så de for seg de neste årene i Spania. Et års tid etter at jeg avsluttet feltarbeidet, fortalte Aleah at mannen hennes, Karim, var i ferd med å starte opp sitt eget firma, hvor han skulle fortsette med det samme byggearbeidet som tidligere, men nå gjennom sin egen bedrift. Slike investeringer viser hvordan kvinnene og familiene deres forestiller seg fremtiden i Spania, og kan sees på som homing-prosesser i form av steg mot en forestilt fremtid (Boccagni 2016).

Å investere i egen eiendom i Spania var utenfor rekkevidde for flere av kvinnene og deres familier, men noen av dem så seg likevel om etter en større leilighet de kunne leie. Salma var

en av disse, men også hun gjorde det tydelig at de høye prisene var et problem. Mange av leilighetene i Granada er små, og de store blir fort for dyre. Salma ønsket seg en leilighet med flere soverom, slik at de tre barna hennes skulle slippe å dele ett rom. Å leie en leilighet betydde også at de måtte forholde seg til en utleier. Der de bodde nå hadde de et godt forhold til kvinnen de leide hos, fortalte Salma, noe som ikke var en selvfølge andre steder. «Hun er veldig snill mot oss, og vil ikke at vi skal flytte», sa Salma med et smil.

Ikke alle hadde vært like heldige med utleiere som Salma. En dag jeg ble værende på kontorene til organisasjonen etter en spansktime, fortalte Aicha, spansklæreren, om hvor vanskelig det kan være å finne et sted å leie. «Mange vil ikke leie ut til immigranter», sa Aicha alvorlig. «Da mannen min og jeg ville flytte til et sted med bedre plass, tok det oss seks år å finne en passende leilighet hvor huseieren ville leie ut til oss», fortsatte hun. Ifølge Aicha var forklaringen på dette en motvilje mot immigranter, og hun sammenlignet det med hvordan noen arbeidsgivere ikke engang ser på søknader med arabiske navn. Slike opplevelser gjør hjemliggjøring vanskelig for migranter både i form av en begrenset tilgang på boliger, men også fordi de ikke føler seg velkomne som leietakere.

Uavhengig av om kvinnene leier eller eier, er det forskjell mellom hus og hjem (se for eksempel Lawrence 1987; Mallett 2004; Boccagni 2016). Når huset, eller skallet på et hjem, er på plass, gjenstår det å gjøre dette huset til et hjem. Kvinnene jeg møtte i Granada gjorde dette på diverse måter; gjennom mat og matpraksiser, gjenstander tatt med fra Marokko, og hverdagslige og religiøse praksiser. Ved hjelp av disse tingene kunne de få en følelse av normalitet og kontinuitet (Frykman 2016) som i seg selv bidro til en homing-prosess i Spania (Boccagni 2022b). Jeg skal nå se nærmere på hvordan kvinnene jeg ble kjent med gjorde de spanske husene sine til hjem, først ved å se på kvinnes homing gjennom mat og matpraksiser, og deretter gjennom diverse fysiske objekter.

Å føle seg hjemme i mat

På besøk hjemme hos Salma, etter å ha spist couscous til lunsj, foreslo hun å lage te og beghrir¹³ på ettermiddagen. Vi flyttet oss inn på det lille kjøkkenet og Salma begynte å finne fram alt hun trengte til røren. Blant tingene hun fant fram var en stor melpose, omtrent på

---

¹³ Beghrir, eller baghrir, er en slags marokkanske pannekaker laget av finmalt semulegryn, og som kun stekes på en side. Dersom de tilberedes riktig bobler overflaten av pannekaken mens den stekes, noe som gir beghrir dets karakteristiske utseende.

størrelse med den yngste datteren på tre år. Melposen hadde blitt med fra Marokko på et tidligere besøk. I posen var det finmalt semule som blant annet brukes til å lage couscous og beghrir. På grunn av størrelsen på kjøkkenet, plasserte Salma couscousfatet med restene fra lunsjen på gulvet, slik at hun fikk plass til å tilberede pannekakene på benken. Jeg så på mens Salma målte opp vann og blandet ut gjær, tilsatte melet, et egg, og litt salt, før hun mikset alt sammen med en stavmikser. Mens røren fikk hvile, begynte Salma å lage en søt myntete. Da det var tid for å steke pannekakene ble det trengsel på kjøkkenet, siden alle barna ville prøve å steke en egen pannekake. Med en gang røren traff den varme stekepanna begynte det å boble på overflaten, og med en gang boblingen sluttet flyttet Salma den over på et fat på benken, før hun helte mer røre i pannen. Barna fulgte ivrig med på boblene, og de to eldste fikk prøve å helle røren i stekepanna.

Jeg fikk servert beghrir flere ganger i løpet av feltarbeidet, og det var tydelig en rett flere av kvinnene var kjent med. Det å ta med seg matpraksiser fra et tidligere hjem til et nåværende hjem kan være en form for homing som fungerer på flere måter. En av de er at mat kan skape en følelse av hjem her-og-nå gjennom sanselige opplevelser som smak og lukt (Ratnam 2018: 6). Chen (2021) viser at rurale migranter i Shantou, Kina, kan oppleve forbigående øyeblikk av hjem gjennom å handle mat de er kjent eller fortrolige med på det lokale markedet. Gjennom de sanselige og sosiale opplevelsene som inngår i handelen, skaper de et slags hjem borte fra hjemmet (Chen 2021: 141). Noe lignende vil jeg argumentere for at skjer for kvinnene jeg ble kjent med. I prosessen med å tilberede og senere spise mat som forbindes med et tidligere hjem, kan de oppleve øyeblikk av hjem i nåtid. Sagt på en annen måte kan de oppleve å føle seg hjemme i en matrett, og en følelse av hjem blir hentet frem når de konsumerer denne matretten. Dette viser også hvordan hjem ikke er en konstant tilstand, men en dynamisk prosess og en følelse som kan komme og gå i takt med spesifikke handlinger (Boccagni 2022b).

Det å tilberede og konsumere mat man er kjent med er også en måte å skape kontinuitet og en følelse av normalitet (Frykman 2016), noe som for mange oppleves som hjemlig. Selv om de nå bor i Spania, var det svært få av kvinnene jeg møtte som hadde begynt å tilberede spansk mat i hjemmene sine. De foretrakk heller å fortsette å lage maten de var vant med. Å tilberede mat de kjenner fra oppveksten, familiesammenkomster og hverdagslivet i Marokko kan oppleves som en ontologisk sikkerhet hvor de ikke trenger å stille spørsmålstegn ved det rundt seg. Det å tilberede og konsumere mat man er kjent med er en måte å reprodusere hjem i nåtid

(Pérez Murcia og Boccagni 2022). Samtidig har Sabar og Posner (2013) vist hvordan det å konsumere kjente matretter gir asylsøkere en følelse av noe kjent og trygt, og som de argumenterer for at er en viktig overlevelsesstrategi på et nytt sted.

Mat har også et sosialt aspekt, og hvem man lager maten for eller med kan tidvis være like viktig som maten i seg selv. Salma sitt forslag om å lage beghrir ble møtt med stor begeistring fra barna, som gjerne ville hjelpe til. Da vi senere vasket opp etter måltidet fortalte Salma om hvordan hun hadde brukt mye tid i starten av pandemien på å lage marokkansk mat sammen med moren sin. Moren til Salma kom på besøk til Spania i februar 2020, og var fremdeles der da den globale pandemien gjorde at Spania innførte en nasjonal nedstenging, og Marokko stengte grensene sine for all innreise. Salmas mor tilbragte derfor 7 måneder i Spania, og bodde hos datteren frem til grensene åpnet igjen og det var mulig for henne å reise tilbake til Marokko. «Vi tilbragte mesteparten av tiden på kjøkkenet, og lagde marokkansk mat og søtsaker (*dulces*) sammen», sa hun, og la til med en latter, «og vi la på oss mye». Mer enn bare praktisk hjelp på kjøkkenet, ga moren til Salma henne noe trygt og positivt i en tid som ellers var utrygg og unormal (Rabikowska 2010: 378). «Det var godt å ha henne her», sa Salma med et varmt smil. I tillegg til at maten de lagde var forbundet med et hjem og oppvekst i Marokko gjennom sanselige opplevelser, var det også noe hjemlig i selve tilberedelsen av maten siden Salma og moren hennes gjorde det sammen. Mat er ikke bare næring, men viser også til tilhørighet og sosialisering (Gardner 1993: 6), noe som ble tydelig i eksempelet med Salma gjennom morens tilstedeværelse.

At materialitet kan skape kontinuitet gjelder også for mat som blir konsumert og dermed forsvinner. Det å konsumere og nyte de samme smakene og luktene som før migrasjonen, selve handlingen av å spise enkelte typer mat, er det som skaper kontinuiteten. At maten idet den blir konsumert forsvinner, ødelegger ikke for dette (Frykman 2016: 51). Maten i seg selv inngår i en homing-prosess. Også fysiske gjenstander er sentrale i forbindelse med matpraksiser som ikke forsvinner. Selv om couscousen forsvinner, står couscousfatet igjen, og noe av den hjemlige følelsen som knyttes til maten fortsetter å eksistere gjennom dette, selv når maten er borte. Det samme gjelder tekannen og den klassiske marokkanske mynteteen.

Søt te med fersk mynte er typisk for Marokko og blir servert på diverse kaféer og tehus i Spania som 'marokkansk te' (*té marroquí*). På det lille kjøkkenet til Salma finner hun frem tekannen sin; sølvfarget, med små ben til å stå på, lang tut på den ene siden og hank på den

andre. Mens vannet koker på ovnen, putter Salma en og en halv skje med teblader og opptil flere skjeer med sukker i tekannen. Det kokende vannet helles oppi tekannen sammen med tebladene og sukkeret, før hele kannen blir plassert på ovnen. Dette er for å løse opp sukkeret, forteller Salma. Den ferske mynten kommer i helt til slutt, rett før teen serveres, men først går Salma i skuffen i tv-bordet på stua og henter fem små glass dekorert med intrikate mønster. Hvert glass har sin egen farge. Tekannen blir tatt av varmen, mynten blir lagt i, og så er det klart for servering og vi flytter oss tilbake til stua.

Det er ikke likegyldig hvilken tekanne som brukes. Valg av tekanne har en praktisk forklaring; for å kunne lage teen slik de er vant med må den tåle varmen fra ovnen. Samtidig er tekannens estetiske ytre og habituelle bruk relevant for hvordan det knyttes til minnet fra et tidligere hjem, og en videreføring av en vane (Frykman 2016). Tekannens ytre er en del av den 'visuelle hverdagskulturen' (Savas 2014: 189), og kan fungere som en bærer av minner og følelser som knyttes til en forståelse av hjem (Pérez Murcia og Boccagni 2022: 2). På samme måte som Savas (2014) tyrkiske informanter i Wien foretrakk å drikke te av spesielle teglass og ikke krus, serverte Salma og de andre kvinnene jeg ble kjent med, te i egne teglass fra Marokko.

Den kroppslig lærte bruken av objektet er sammenkoblet med en følelse av noe hverdagslig og normalt (Savas 2014). Å gjenskape en slik normalitet kan bidra til å skape en ontologisk sikkerhet (Giddens 1990), hvor den virkeligheten man befinner seg i kan oppleves som normal, og noe man ikke behøver å stille spørsmålsteget ved (Dupuis og Thorns 1998). En slik normalitet blir materialisert gjennom objekter som tekannen, og bruken av den. Homing i forbindelse med matpraksiser kan dermed sies å skje ikke bare gjennom maten eller drikken i form av sanser som smak og lukt. Det skjer også gjennom gjenstandene som blir brukt for å konsumere maten og drikken, som for eksempel tekannen eller couscousfatet.

Salma helte i glassene på en måte jeg etter hvert hadde blitt vant med. Hun løftet tekannen høyt over bordet og sendte en lang stråle med te ned i glasset. Etter hvert som det fyltes opp, dannet det seg skum på toppen av drikken. Elizabeth Fernea (1988) fikk i løpet av sitt opphold i Marrakech på starten av 70-tallet vite at denne teknikken var basert på en tanke om at teen ble bedre dess hardere det kokende vannet traff mynten i glasset. Kvinnene jeg ble kjent med kom aldri med denne forklaringen. Da jeg på et frokostbesøk spurte Aleah, Latifa og Hafsa om hvorfor de helte teen på denne måten, svarte de først noe usikkert at «alle gjør

det sånn. Det er sånn vi alltid har gjort det. Det er sånn vi har lært det». Etter å ha tenkt seg om et øyeblikk, la Aleah til at de heller teen på den måten for å få skummet på toppen av drikken. Hvorfor det er om å gjøre å få dette skummet på toppen av teen er fremdeles uklart, og noe kvinnene jeg spurte hadde problemer med å forklare.

Det er ikke nødvendigvis så viktig hvorfor kvinnene heller teen på den måten de gjør, eller hva det skal oppnå. Det er selve praksisen, eller 'ritualet', som skaper en hjemlig følelse, sammen med smaken av teen. Nettopp det at de ikke helt vet hvorfor teritualet utspiller seg på den måten det gjør, knytter det tydeligere til noe hjemlig, da det oppleves som så normalt at man ikke stiller spørsmålstegn ved det. Dette kan tyde på at teritualet er en del av kvinnenes ontologiske sikkerhet.

Mat og diasporiske fellesskap

Mat og matpraksiser kan også bidra til å styrke et diasporisk fellesskap (Abbots 2016: 115). Etter en spansktid under ramadan ble Aicha værende igjen i moskéen i Armilla for å hente flere pakker med karamelliserte dadler. Da jeg spurte hva de var til forklarte hun at de skulle deles ut til familier hun kjente til som ikke hadde råd til søtsakene som det var vanlig å bryte fasten med. En annen dag, på kontoret i Zaidín, møtte Aicha opp med flere pakker med Chebakia.¹⁴ Disse skulle også deles ut til marokkanske familier som ikke hadde mulighet til å lage eller kjøpe de selv. Aicha forklarte ved flere anledninger hvordan det å hjelpe andre som hadde mindre enn en selv var viktig under ramadan. Det er kanskje ikke så overraskende at Aicha, som kjente mange marokkanske familier som på ulike måter slet med å tilpasse seg det spanske samfunnet, og som selv var marokkansk og hadde gått gjennom en lignende prosess, valgte å hjelpe nettopp disse menneskene litt ekstra under ramadan. Det å dele ut marokkanske søtsaker var en måte å hjelpe på som viste til et diasporisk fellesskap i Granada (Brubaker 2005), og en delt identitet gjennom mat (Abbots 2016), samtidig som det oppfylte målet om gavmildhet. På denne måten kunne også flere marokkanske familier i Granada få noen av de kjente smakene tilknyttet ramadan, selv om fasten og feiringen for mange migranter ikke var som de var vant med fra Marokko.

---

¹⁴ Chebakia, eller Shebakia, er marokkanske småkaker lagd av striper av deig som rulles sammen for å forme en rose. De blir fritert og glasert med honningsyrup før de strøs med sesamfrø. Chebakia blir typisk spist under ramadan, og til tross for at de kan kjøpes hele året i Marokko, mente Aicha at det er få som lager dem selv utenom ramadan.

Smaken av hjem, men ikke helt

Smak kan, som vist over, være en viktig del av en homing-prosess, men smak kan også bidra til å gjøre skillet mellom ‘her’ og ‘der’ enda tydeligere. I en diskusjon som oppstod i en spansktime, påpekte Aicha, spansklæreren, at kjente smaker er noe hun savnet fra Marokko. De andre kvinnene som var til stedet, sa seg enige. Jeg spurte om de ikke lagde marokkansk mat i Spania, noe jeg visste at mange av dem gjorde. Aicha forklarte at selv om de lagde de samme rettene som før, ble ikke smaken helt den samme som i Marokko. Siden råvarene kom fra andre steder, og dermed ble behandlet annerledes og forholdene ikke var de samme, ble heller ikke smaken helt den samme. Selv om man tilbereder maten på akkurat samme måte, med de samme ingrediensene som i Marokko, blir resultatet fremdeles noe annerledes enn de var vant med. Å lage marokkansk mat i Spania kan være en sentral del av en homing-prosess og gi en følelse av hjem, som beskrevet over, men den ultimate eller autentiske ‘smaken av Marokko’ er fremdeles forbeholdt Marokko, ifølge Aicha.

Andre kvinner jeg ble kjent med kom med den samme observasjonen, deriblant Safa (se appendiks A). I forbindelse med hva hun kunne tenke seg å ta med fra Marokko til Spania når grensene åpnet igjen sa Safa at krydder kunne være aktuelt. «Den samme tingen i Marokko og Spania smaker ikke det samme», fortsatte hun. Safa ga den samme forklaringen som Aicha, og pekte på råvarene. I noen tilfeller kan mat være en måte å reprodusere hjem på gjennom lukt og smak, men forklaringene til Aicha og Safa viser hvordan det også kan være et hinder for en homing-prosess dersom smaken ikke oppleves som helt riktig.

Hjemliggjøring og bruken av gjenstander

I eksemplene over har jeg vist hvordan enkelte gjenstander, som tekannen og couscoufatet, kan bidra til en homing-prosess gjennom måten de gjør det mulig å konsumere kjente matretter og drikker på. En rekke andre objekter spiller også inn på skapelsen av hjem blant migranter, selv om de ikke konsumeres på samme måte som maten eller gjenstandene maten serveres på. Flere har tidligere vist hvordan minner og følelser rundt hjem kan knyttes til hverdagslige objekter når mennesker migrerer (Ratnam 2018; Frykman 2019), noe som også var tilfellet for kvinnene jeg ble kjent med. Viktigere enn tingens økonomiske verdi er en emosjonell tilknytning til det som var et hjem før, eller en positiv tilknytning til det som er et hjem nå (Pérez Murcia og Boccagni 2022). Gjennom bruken og presentasjonen av slike gjenstander kan ‘hjem’ transporteres fra et sted til et annet (cf. Jackson 1995), eller de kan bidra til å skape en følelse av hjem i nåtid (Blunt og Dowling 2022).

Blant gjenstandene nevnt i eksempelet med Salma i starten av kapittelet er kanskje gulvteppet den tingen jeg så hjemme hos flest kvinner. Alle hjemmene jeg besøkte i løpet av feltarbeidet hadde et stort gulvteppe i stua, og ifølge kvinnene jeg ble kjent med var de i samme stil som gulvteppene i Marokko. På mine spørsmål om hvorfor hun hadde akkurat et slikt gulvteppe, fortalte Salma at det er komfortabelt, «og det minner meg om Marokko». Komfort er sentralt for hjemlighet (Fathi 2020), og basert på den første delen av svaret til Salma kan gulvteppets fysiske kvaliteter i seg selv være med på å gjøre leiligheten til et hjem i hennes øyne. I tillegg kan gulvteppet være med på å reprodusere et tidligere fysisk hjem ved å få det spanske hjemmet til å ligne på det marokkanske hjemmet (Pérez Murcia og Boccagni 2022: 3). Ut ifra dette perspektivet kan gjenstanden bidra til å skape en atmosfære og et hjemlig miljø som gjenspeiler noe som oppleves som kjent. Selv om det ikke er Marokko utenfor, kan Salma gjenskape en liten bit av sitt Marokko i sin egen stue.

Andre gjenstander som ble trukket frem som betydningsfulle var bilder og bøker. En dag, etter at jeg hadde spist lunsj hjemme hos Salma, satte vi oss i sofaen igjen hvor hun viste meg bryllupsalbumet sitt. Salma giftet seg i begynnelsen av 20-årene, og på bildene var Salma med brudesminken som jeg etter hvert begynte å forbinde med marokkanske kvinner, og de tre forskjellige kjolene som marokkanske bruder går i på bryllupsdagen sin, slik andre kvinner også hadde vist meg. Miller (1998) har gjennom sitt arbeid med materialitet og hjem vist hvordan å dekorere med hverdagslige gjenstander hjelper mennesker å gjøre ugjestmilde boliger om til hjem. Bilder og fotoalbum er noen av tingene som bidrar til dette. Etter at vi hadde sett gjennom bildene la Salma albumet forsiktig tilbake i skuffen. Etterpå viste hun meg noen innrammede bilder hun hadde stående i en hylle; flere bilder fra bryllupet, og noen av familiemedlemmer. Bilder lagrer øyeblikk og hendelser fra fortiden, og representerer minner som er knyttet til spesifikke relasjoner og steder (Tolia-Kelly 2004: 680). Bilder av familiemedlemmer eller steder fra fortiden kan hjelpe migranter å reprodusere en hjemlighet på et nytt sted (Pérez Murcia og Boccagni 2022; Rechavi 2009).

Videre viste Salma meg noen av bøkene hun hadde stående på stua. De aller fleste var på arabisk, og blant dem var flere utgaver av koranen. I tillegg til en vanlig utgave, hadde Salma også en versjon på spansk med forklaringer på de ulike versene, og en i farger som tilhørte den eldste datteren. I likhet med bildene, er bøker hverdagslige gjenstander som kan være bærere av emosjonell betydning og hjemlige følelser (Rechavi 2009). Koranen er i tillegg et

religiøst objekt som brukes til bønn. Den barnlige og fargerike versjonen som tilhørte datteren, er en materiell representasjon av hvordan religiøs tro og praksis blir videreført og lært bort til henne.

Bruk av hodesjal var noe som kom opp i forskjellige samtaler. En dag jeg satt på et av kontorene hos organisasjonen Hajar etter en spansktime, snakket jeg med Aicha, spansklæreren. Hun fortalte at hun kjente flere muslimske kvinner i Granada som hadde sluttet å bruke hodesjal etter at de migrerte. Dette var ikke et valg de tok basert på endringer i religiøse verdier, mente Aicha, men noe de gjorde for å slippe unna alle blikk og kommentarer fra folk utenfor hjemmet (cf. Rogozen-Soltar 2017). For noen kvinner opplevdes dette presset som for stort, og siden hodesjalet gjorde dem veldig synlige i Spania, hadde flere valgt å la være å bruke det. Jeg møtte ingen kvinner selv som fortalte at de sluttet å bruke hodesjal da de kom til Spania, eller som oppga dette som en grunn for å slutte å bruke det. Jeg kan derfor ikke bekrefte observasjonen til Aicha selv, eller vite om disse kvinnene som Aicha fortalte om valgte å la være å bruke hodesjal offentlig grunnet sosialt press i Spania. Kanskje er det også endringer i religiøse verdier uten at de ønsker å fortelle om det. Noen jeg møtte, som Karima, brukte ikke hodesjal, og gjorde det heller ikke i Marokko. Hun mente at bruk av hodesjal var mer vanlig i de nordlige delene av Marokko, og ikke like vanlig i byer lengre sør, som Casablanca hvor hun selv var fra.

Flere av kvinnene jeg ble kjent med var nettopp fra det nordlige Marokko, og brukte hodeplagg når de ikke var hjemme hos seg selv. En av disse var Safa, som forklarte at hun foretrakk å kjøpe hodesjal i Marokko. «Det er et mye større utvalg i Marokko, og der kan jeg få de i det stoffet jeg foretrekker», fortalte hun. Det var mulig å få tak i hodesjal i Spania også, men det var vanskeligere å finne noen hun var fornøyd med. Safa foretrakk lette stoff for at det ikke skulle bli for varmt. Siden flyttingen til Spania ikke hadde vært planlagt, hadde Safa latt en del ting bli værende i Marokko. Deriblant noen av de mer tradisjonelle kjolene som hun ellers ville brukt til å pynte seg med til feiringer som Eid.¹⁵ Det fantes noen få butikker i Spania hvor man kunne få tak i dette, fortalte Safa. De fleste var i de større byene, som Madrid og Barcelona. Selv om hun hadde kunnet kjøpe det i Spania, foretrakk Safa å vente til hun kunne reise til Marokko. «Det er mye dyrere i Spania, og dessuten er utvalget bedre i Marokko», sa hun enkelt.

---

¹⁵ Eid al-fitr er feiringen som avslutter fastemånedens ramadan

Jeg snakket ikke konkret med Safa eller de andre kvinnene jeg møtte om konsekvensene av å ikke ha tilgang på hodesjal i Spania. Det kan likevel tenkes at det til en viss grad påvirker en homing-prosess når man har begrenset mulighet til å få tak i noe som er så hverdagslig og viktig for både identitet og religiøs praksis. Fra andre samtaler, og som jeg har diskutert ovenfor, kom det fram at tilgang på produkter og tjenester som benyttes i hverdagen og som gjør det mulig å leve det som anses som et normalt liv, er viktig for å kunne føle seg hjemme i et nabolag. Å ha begrenset tilgang til et så hverdagslig plagg som et hodesjal kan tenkes å være et hinder for homingen av nabolaget, og snarere være en påminnelse om hvordan det skiller seg fra det tidligere hjemmet.

Oppsummering

Materialitet spiller en viktig rolle for migranters homing. Materielle gjenstander, hverdagslig mat, festmat og drikke kan bidra i en homing-prosess gjennom praktiske, emosjonelle, og habituelle egenskaper. Utformingen av et nabolag og dets muligheter til å møte behovene til migranter er essensielt for hvorvidt de ender med å føle seg hjemme i det offentlige rom. Spesielt viktig er tilgang på tjenester som muliggjør en måte å leve på som oppleves som en kontinuitet fra tidligere og som normal; som en slakter som selger halalkjøtt, eller en moské. Til gjengjeld kan mangelen på hverdagslige ting gjøre en homing-prosess vanskeligere. Om man eier eller leier boligen sin får også en betydning for hvorvidt den fysiske strukturen oppleves som et hjem eller ikke. Spesielt blir dette synlig om man ikke har mulighet til å velge sine egne møbler, og innrede slik man helst vil. Dette vil kunne stå i veien for å gjøre boligen til sin egen.

De marokkanske kvinnene i Granada fyller husene sine med tilsynelatende ordinære objekter i et forsøk på å skape et hjem. Som bærere av minner og følelser knyttet til et tidligere hjem kan helt ordinære objekter som bøker, bilder, en tekanne og et gulvteppe bidra til å skape en hjemlig atmosfære på et nytt sted. Alle ting som er tatt med fra Marokko til Spania er en del av et transnasjonalt felt, og knytter hjemland og destinasjonsland sammen emosjonelt, gjennom minner og en videreføring av hverdagslig praksis på et nytt sted.

Det hjemlige skapes aktivt gjennom en samhandling med diverse gjenstander, mat og praksiser som har en betydning for kvinnene, enten i form av tidligere hjem, eller forestilte hjem i fremtiden. Gjennom sanselige opplevelser knyttet til mat og drikke kan kvinnene

oppleve øyeblikk av hjemlighet, og de kan videreføre dette til barna sine. Ved å ta med seg gjenstander som er tilknyttet kvinnenens habitus kan det hjemlige overføres fra en lokalitet til en annen. I neste kapittel ser jeg nærmere på hvordan hjemlighet skapes og homing gjøres gjennom sosiale relasjoner som familie og vennskap.

5. Det sosiale hjemmet

Ines inviterte meg til å feire Eid med de to yngste barna hennes. Hun satte ut kaker, serverte te, og sammen tilbragte vi dagen med å prate og spise. Ines hadde ikke familie i Granada, og kommunikasjonen hun hadde denne dagen var delt mellom oss som var der fysisk, og alt av familie og venner som ikke befant seg i Granada. Dem kommuniserte hun med gjennom mobiltelefonen sin. Det ble tydelig for meg at Ines har et stort nettverk spredt utover store geografiske områder; foreldre i Marokko, voksne sønner i Frankrike og Belgia, venner i andre byer i Spania, tanter og onkler i Marokko, og alle skulle ønske hverandre en god feiring. Ines brukte tiden mens hun tilberedte lunsjen på å snakke med moren sin på telefonen, og når den samtalen ble avsluttet tok det ikke lang tid før vi fra stua kunne høre henne i en ny samtale med et annet familiemedlem. Etter at lunsjen var spist ble Ines opptatt med å åpne og svare på alle meldingene fra diverse familie og venner rundt om i Marokko og Europa. De fleste som hadde sendt meldinger benyttet seg av talemeldinger gjennom applikasjonen WhatsApp, hvor man kan spille inn lyd og sende til hverandre, heller enn å skrive meldingene. Ines åpnet den ene meldingen etter den andre, trykket på play og løftet mobilen opp til øret for å høre. Med et smil flyttet hun telefonen foran munnen for å spille inn svaret sitt.

Feiringen hos Ines fikk meg til å tenke over hvordan både slektskap og vennskap kan være viktig i en homing-prosess. Skillet mellom kjernefamilien og storfamilien ble spesielt fremtredende gjennom besøket hos Ines, og lignende møter med andre kvinner jeg ble kjent med. I dette kapitlet vil jeg se på hvordan homing utøves blant marokkanske kvinnelige migranter i Spania gjennom sosiale relasjoner. Hvordan opprettholder de kontakten med familie i Marokko og hva har den kontakten å si for skapelsen av hjemmet i Spania? Hvilken betydning får kjernefamilien når den utvidede storfamilien mangler? Hvilken rolle spiller venner, og hvordan finner de venner i Spania? Jeg begynner med å se på den transnasjonale kontakten med familie i Marokko gjennom bruken av kommunikasjonsteknologier og fysiske besøk. Deretter går jeg nærmere inn på kjernefamilien og hvilken rolle den spiller for homing-prosesser i Spania. Til slutt tar jeg for meg vennskap og sosiale samlinger, som jeg vil knytte til en diskusjon om tilhørighet og skapelsen av et hjem i Granada.

Homing gjennom transnasjonale relasjoner

Bruken av kommunikasjonsteknologier

Eksempelet med Ines under Eid viser hvordan hun bruker mobiltelefonen som et verktøy for å kommunisere med venner og familie under høytiden. Sosiale medier har blitt et sentralt verktøy i mange migranternes liv, og noe som muliggjør transnasjonal kontakt uten å måtte ta hensyn til avstand og tid (Vancea og Olivera 2013: 182). Kommunikasjonsteknologier kan bidra til å styrke forhold blant transnasjonale familier, og man kan slik enklere opprettholde kontakt med et større nettverk (Baldassar et al. 2016: 134). Selv om migranter ikke alltid har muligheten til å krysse landegrensener, kan teknologiske verktøy som mobiltelefonen likevel skape en øyeblikkelig kontakt til tross for store avstander (Vancea og Olivera 2013). Dette kan tenkes å være ekstra viktig i forbindelse med høytider som vanligvis samler familie og venner i et stort antall, og som uten denne kontakten kan oppleves som ensom og ufullstendig, og kan føre til fremmedgjøring.

Mye av kontakten med familie blir opprettholdt transnasjonalt, hovedsakelig gjennom besøk og telefon/meldinger. Spesielt mye brukt er applikasjoner som WhatsApp og Facetime, hvor man kan sende meldinger og ringe kostnadsfritt på tvers av landegrensener, slik Ines gjorde under Eid-feiringen. På den måten kan man enkelt kommunisere med dem man vil uten å måtte bruke penger på å sende SMSer eller ringe internasjonalt. De fleste kvinnene jeg møtte benyttet seg av denne kommunikasjonsformen. Safa (se appendiks A), som ofte var alene med datteren sin, fortalte at hun snakket med medlemmer i familien daglig, enten på telefon eller video. Det kunne være foreldrene eller søsknene i Marokko, eller tanter, onkler og søskenbarn som bor i Marokko, andre steder i Spania, eller Belgia. Denne kontakten er kanskje enda viktigere siden Safa ikke har bodd i Spania i mer enn et års tid, og foreløpig ikke har et stort nettverk i Granada. Mangel på nettverk, mener hun selv har mye å gjøre med restriksjonene rundt covid-19 pandemien, og at hun ikke har tid innimellom barnepass og husarbeid.

Som vist i kapittel fire, kan man oppleve å være hjemme i sanser og opplevelser, samt minner og relasjoner (Boccagni 2016, 2022b). Safas daglige samtaler med familiemedlemmer som er direkte eller indirekte knyttet til hennes tidligere hjem i Marokko, kan forstås som en del av hennes homing. Disse sosiale relasjonene gir henne noe 'hjemlig' som hun viderefører til livet sitt i Spania, og som er med på å skape et hjem for Safa der hun er, i det øyeblikket hun er (Boccagni 2016: 26). Gitt at kontakt med diverse familiemedlemmer er noe hverdagslig og noe som anses som normalt, vil opprettholdelsen av en slik jevnlig kontakt videreføre en

følelse av normalitet til livet i Spania. Siden hjem i stor grad handler om å kunne leve noe som forstås som et 'normalt' liv, hva enn det måtte bety for hvert enkelt individ, kan en slik jevnlig kontakt med familie forstås som en homing-prosess (Boccagni 2022a).

Likevel argumenterer Cuban (2019: 100) for at en slik form for kommunikasjon ikke kan erstatte fysisk kontakt. Kontakt (*contact*) er ikke det samme som konneksjon (*connection*) (Hannaford 2015: 46). Selv om kommunikasjonen er rask og hyppig, gjenspeiles ikke nødvendigvis det i en emosjonell tilknytning. Om filippinske kvinnelige migranternes transnasjonale kontakt med egne barn som har blitt igjen i Filippinene, skriver Parreñas (2005: 334) at de skapte en 'fasade av et intimt familieliv'. Selv om jeg så ansiktet til Ines lyse opp da hun utvekslet gratulasjoner med familie og venner over mobiltelefonen, ble det også veldig tydelig da hun la mobiltelefonen bort at disse menneskene ikke var der og kunne feire sammen med henne.

Senere på kvelden, da jeg skulle gå fra Eid-feiringen, ble dette nok en gang tydelig. Både Ines og datteren hennes takket meg stort og opptil flere ganger for å ha kommet. Da jeg noe forvirret svarte at det er jeg som skal takke for å ha blitt invitert, forklarte de at dersom jeg ikke hadde vært der ville de ikke ha gjort noe ut av feiringen i det hele tatt, siden det bare var de tre. Selv om dette kan oppfattes som en høflighetsfrase, gjentok de det såpass mange ganger at det ble tydelig for meg at de mente det. Det å ha en gjest ga dem en unnskyldning til å gjennomføre feiringen noenlunde normalt. Dette til tross for at jeg verken var familie, fra Marokko eller muslim selv. Selv om jeg hadde observert Ines kontakt med venner og familie gjennom store deler av dagen, via meldinger og telefonsamtaler, ga hun likevel uttrykk for at min fysiske tilstedeværelse hadde gitt dem noe annet som de små glimtene inn i familie og venners feiringer andre steder i verden ikke kunne. Det kan tenkes at den kontakten Ines hadde ved hjelp av telefonen, likevel ikke ga den dype forbindelsen (*connection*) hun hadde ønsket seg.

I forsøket på å gjennomføre feiringen tilnærmet normalt, selv i en mindre skala, viste Ines et ønske om å skape noe hjemlig i sin tilværelse i Spania. Til tross for at ikke venner og familie var til stede for å feire sammen med henne, satte Ines fram kaker som var typiske for høytiden, og datteren hennes satte på musikk fra Marokko. Dette var nok dels for å vise fram noe av Marokko til meg, den utenforstående gjesten, men jeg vil argumentere for at det samtidig kan forstås som homing. Homing kan oppstå blant små, tilsynelatende ubetydelige,

hverdagslige hendelser, som like fullt er en del av å *'make oneself at home'* (Boccagni 2022b: 10). Det å formidle et ønske eller en lengsel etter hjem, kan like fullt være en form for homing, selv om dette ønsket ikke nødvendigvis blir oppfylt (Boccagni 2022b: 9). Det er altså gjennom forberedelser som å bake kakene, vaske leiligheten og invitere gjester at Ines prøver å gjøre Spania til et sted hvor hun kan gjennomføre en feiring hun forbinder med det hjemlige. Dette blir deretter supplert med samtaler og meldinger med mennesker hun forbinder med både høytiden og hjem, selv om ønsket om å feire sammen med dem ikke kan oppfylles.

Digitale kommunikasjonsmetoder har med andre ord gjort det enklere å opprettholde kontakten med familie på tvers av landegrensene, men det gjør ikke dermed opp for den fysiske avstanden. Dette er noe Amina også gir uttrykk for en dag vi satt i parken sammen og snakket om kommunikasjon med familie og venner i Marokko. Amina er en kvinne på 36 år som kom til Spania gjennom familiegjenforening. Hun hadde bodd i Spania i 12 år da jeg traff henne. Etersom grensene til Marokko ble stengt i et forsøk på å kontrollere pandemien, ble de årlige turene til Marokko avlyst, og kvinnene jeg snakket med holdt nå kun kontakt med familie og venner gjennom meldinger og videosamtaler. «Det er ikke nok for oss», sa Amina alvorlig, og la til «selvfølgelig [er det] ikke det! Det er nye familiemedlemmer som blir født som vi ikke har møtt ennå, fordi vi ikke kan reise [til Marokko]». De tre andre kvinnene rundt bordet nikket enig. Kommentaren fra Amina viser til det samme som jeg så hjemme hos Ines under Eid-feiringen; selv om kommunikasjon er lettere gjennom teknologiske hjelpemidler som mobiltelefonen, og de ikke er helt fraskilt nettverkene sine i hjemlandet, kan det ikke gjøre opp for mangel på fysiske møter og nærhet. Det å besøke familie i Marokko gir dem mulighet til å få nettopp dette.

Besøk til Marokko

Etter hvert som sommeren nærmet seg, begynte flere av kvinnene å snakke om muligheten for å reise til Marokko. Det var mye usikkerhet knyttet til hvorvidt det ville være mulig å reise, siden Marokko fremdeles ikke hadde åpnet grensene sine for innreise. Flere hadde tidligere fortalt at de vanligvis reiste flere ganger i året. For dem med barn sammenfalt ofte besøkene med skoleferiene, to ganger i året, og sommerukene var som regel satt av til familie i Marokko. Selv uten reiserestriksjoner ble høytider som Eid ofte feiret i Spania, siden barna fremdeles har skole på denne tiden av året. Blant kvinnene jeg ble kjent med skilte Karima seg ut med tanke på besøk til Marokko. Karima har bodd i Spania i litt over et år, og har ingen

barn selv. Hun flyttet til Granada for å være med mannen sin, som jobber innenfor helsesektoren, mens resten av familien hennes fremdeles bor i Marokko. Karima hadde ingen jobb i Spania, og var derfor mye alene mens mannen var på jobb. Uten barn stod Karima mye mer fritt til å reise frem og tilbake uten å måtte ta hensyn til skolesystemet. Den globale pandemien satte derimot en stopper for reiser til Marokko fra og med mars 2020, ettersom Marokko stengte grensene sine for all innreise. Likevel sa Karima tydelig at hun ville ha reist dersom det hadde vært mulig. «Så snart grensene åpner, drar jeg», sa hun med en liten latter, og løftet hånden som for å vifte noen ut av rommet.

Kontakt med storfamilien i Marokko betydde for mange barnefamilier at språk ble viktig. I en samtale med Amina etter en språktime hos organisasjonen Hajar, ga hun to grunner for hvorfor det var viktig at barna hennes lærte seg arabisk. Den første var relatert til religion. Det arabiske språket har en sentral rolle innenfor Islam, og for å kunne lese koranen og de ulike bønnene på arabisk må man kunne språket. Amina hadde selv jobbet som frivillig i en moské i Spania hvor hun underviste barn mellom 6-12 år i arabisk. Nettopp det å lære språket fra en ung alder var viktig, mente hun: «Når man lærer fra ung alder er det ikke så vanskelig, de [barn] lærer raskt. Når de er små kan man gi dem mye forskjellig, [de er] som svamper, de lærer mye». Den andre grunnen til at Amina ville at barna hennes skulle lære seg arabisk, var at de fremdeles hadde familie i Marokko. For å kunne kommunisere med søskenbarn, tanter, onkler og besteforeldre i Marokko hjalp det mye at barna kunne snakke arabisk: «Døtrene mine, når de begynte å snakke [lærte de arabisk], som barna til søstrene mine i Marokko. Det er ikke forskjell [på uttale]», sa hun fornøyd.

I tillegg til å være tett knyttet til identitet, er språk også viktig for å kunne kjenne på en tilhørighet (Liebscher og Dailey-O’Cain 2013). I eksempelet med Amina og barnas språkferdigheter, antydte hun at språket var viktig for at de skulle inkorporeres i storfamilien. Som andregenerasjonsmigranter i Spania formes mye av barnas transnasjonale identitet gjennom fortellinger, gjenstander, og mennesker som er del av et transnasjonalt sosialt felt (Levitt og Glick Schiller 2004), og som blir introdusert for dem av foreldrene (Mazzucato og van Geel 2022: 200). På samme måte som Amina var opptatt av å gi barna sine en tilknytning til Marokko gjennom språket, har Holm Pedersen (2013) vist hvordan irakiske kvinner i Danmark velger å sende barna sine på arabiske språkskoler for å kunne gi dem en dobbel tilknytning og en tilhørighet til begge landene. Språk og kommunikasjon blir et viktig verktøy for å knytte hjemmet i Spania (kjernefamilien) sammen med hjemmet i Marokko

(storfamilien), noe som kan bidra til å gjøre skillet mellom 'her' og 'der' mindre. På den måten viser Amina hvordan den transnasjonale forbindelsen hun har med familie i Marokko er viktig også for det hjemmet hun bygger i Spania, på samme måte som Safa og Ines i eksemplene over. I tillegg til de transnasjonale relasjonene, er det interessant å se på de familierelasjonene kvinnene har i Spania, og hvilken betydning de har for deres homing. For de fleste vil dette si kjernefamilien.

Tilhørighet og kjernefamilien i Spania

Da jeg spurte kvinnene jeg møtte hva hjem betydde for dem, var ofte 'familie' det første de sa. Ifølge Al-Ajarma (2014) er det arabiske ordet for hus, *beit*, tett knyttet til familieliv, foreldre, søsken og venner. Huset blir det stedet som holder familien sammen (Al Ajarma 2014: 58), og det er familien som knyttes til følelsen av hjem, mer enn selve huset. Safa uttrykte det på denne måten: «hjem er et sted jeg kan være lykkelig med familien min». For Salma gjorde mangelen på familie at den første tiden i Spania ble vanskelig. Hun kunne ikke språket, og hun hadde ingen andre enn ektemannen sin der. «Den første tiden var tung, og jeg var mye alene. Jeg gråt mye det første året», fortalte hun. I løpet av den første perioden i Spania brukte Salma mye tid i moskéen i Albaicín. Det var et trygt sted hvor hun kunne be og gråte, og hun fant trøst og nærhet til Gud. Etter at hun fikk barn hadde ikke Salma tid til å gå i moskéen like ofte som før, men det var heller ikke like nødvendig. Den trøsten hun hadde fått gjennom moskéen, fikk hun nå gjennom barna sine. Salma fortalte at livet i Spania ble lettere og gladere. Dette mente hun selv var dels på grunn av barna sine, og dels på grunn av at hun hadde blitt eldre og fått flere erfaringer i livet; «jeg har vokst mye siden jeg først kom til Spania», sa hun med et lite smil.

Som for Salma, utgjorde familie viktige sosiale relasjoner for kvinnene jeg ble kjent med. Dette gjaldt både i form av kjernefamilien, slik som i Salmas tilfelle, og utvidet familie, som eksempelet med Ines viser. Mens avstanden til storfamilien ble ekstra tydelig under feiringer, ble kjernefamilien, og kanskje spesielt barn, viktig for hverdagene i Spania. I mangel på annen familie rundt seg kan det se ut som at barna blir viktig, ikke bare som en representasjon av familielivet (og gjennom det et hjem), men også for å skape en form for tilhørighet i Spania. Aleah uttrykte det på denne måten da vi snakket om familie og marokkanere i Spania: «Vi har ikke familie her. Barna våre er livene våre her. De gir meg glede og selskap, de gir meg mye». For Aleah, som hadde flyttet tilbake til Marokko etter sitt første opphold i Spania, var det sønnen som gjorde at hun ga Spania et nytt forsøk. «Han begynte å spørre om hvorfor

vi ikke bodde i Spania når det var der han var født», fortalte Aleah i en spansktime i moskéen. I likhet med Salma, mente Aleah at barna hennes var mye av grunnen til at hun trivdes bedre i Spania nå enn hun hadde gjort noen år tidligere.

Hvorfor barn gjør at disse kvinnene føler seg mer tilpass i Spania har nok en sammensatt forklaring. På et praktisk plan gjør barn at man får noen å ta vare på og mer å gjøre. Man får ikke like mye tid til å kjenne på følelser som ensomhet eller fortvilelse over å ikke finne seg til rette på et nytt sted. Det kan også skape en annen kontaktflate til samfunnet man bor i, gjennom barnehage, skole, lekeplasser og fritidsaktiviteter. Samtidig gir barn mye glede, noe Aleah også påpekte, og dette kan i seg selv bidra til å gjøre tilværelsen lettere. Dersom hjem er direkte knyttet til familie (Al-Ajarma 2014), vil det være mulig å argumentere for at tilskudd av barn også kan bidra til en homing-prosess. Boccagni (2016) skriver at hjem skapes gjennom diverse fremtidsrettede prosesser. Dersom en familie er en del av et forestilt ideelt hjem i fremtiden, vil det å få barn, og dermed starte en egen familie, være et steg mot denne forestilte fremtiden. Barna inngår dermed i en av flere homing-prosesser.

En annen nyttig måte å forstå barn som representasjon av hjem, kan vi oppnå ved å se på Blochs arbeid rundt hus og ekteskap. Blant Zafimaniriene på Madagaskar, skriver Bloch (1995), at det materielle huset er viktig i forbindelse med ekteskapet. Hus og ekteskap er for Zafimaniriene to sider av samme sak, og slik ekteskapet vokser over tid, vokser også huset. På den måten er huset en objektivisering av ekteskapet (Bloch 1995). Overført til kvinnene jeg ble kjent med og deres hjem i Spania, kan det for noen se ut til at barna gjør det samme for hjem, som huset gjør for ekteskapet blant Zafimaniriene. Det er først når Salma og Aleah får barn at de ikke lenger er et par, men en familie, og videre at Spania kan begynne å føles som hjem. Barna blir en objektivisering, eller en representasjon, av hjemmet. Over tid blir båndene til Spania sterkere ettersom barna blir eldre, går på skole, og senere (det er i hvert fall målet til foreldrene) starter sin høyere utdanning i Spania. Som diskutert i kapittel 3 får dette fremtidsmålet til foreldrene og barnas ønske om å bli, mange til å bli i Spania, til tross for et ønske om å returnere til Marokko.

Samtidig var det å oppdra barn uten den utvidede familien og utenfor Marokko noe som kunne skape bekymringer for foreldrene. De ville gjerne holde på tradisjoner og normer fra hjemlandet, og var redd for at barna ville bli påvirket av deler av det spanske samfunnet som for dem ikke virket forenelig med deres egen livstil, normer og verdier fra Marokko. I en av

språktimene i Armilla gikk samtalen over på barn. Skiftende mellom spansk og arabisk snakket kvinnene om forskjellige ting barna gjorde, hvor mye man kunne fortelle barna og hva som egentlig var viktig for at barna fikk en god oppvekst. Aicha, spansklæreren, oversatte innimellom til spansk og det ble tydelig at flere av kvinnene var bekymret for at barna deres skulle bli påvirket av det spanske samfunnet på måter som går mot normene i hjemlandet. «Sønnen min kom hjem fra skolen en dag og fortalte at han ville ha en tatovering», sa Aicha lattermildt. En permanent tatovering var ikke aktuelt for Aicha, men sønnen fortsatte å mase om det. «Neste gang vi dro til Marokko sa jeg at han kunne velge seg en henna¹⁶, og etter det var han fornøyd og ville ikke ha tatovering lengre», lo Aicha.

Å oppdra barna i Spania betydde for det første at kvinnene ikke hadde den utvidede familien til å hjelpe dem med ansvaret, og for det andre risiko for at barna ville ta til seg holdninger de lærte fra det spanske samfunnet. De irakiske kvinnene Marianne Holm Pedersen (2013: 120) ble kjent med i Danmark uttrykte lignende bekymringer med tanke på å oppdra barn utenfor hjemlandet og uten den utvidede familien. De poengterte blant annet at det barna lærte hjemme og det de lærte fra resten av samfunnet var to forskjellige ting. Både Holm Pedersens informanter og mine kontrasterte dette med å oppdra barn i hjemlandet hvor de så for seg at holdninger i det offentlige og private overlappet mer (Holm Pedersen 2013: 120). Slike bekymringer viste seg også i hvordan foreldre forsøkte å overføre religiøse praksiser til barna sine.

På søndagsbesøk hjemme hos Aleah og familien hennes spurte mannen til Aleah, Karim, datteren sin på rundt 5 år om hun ville bruke hodesjal når hun ble eldre, slik Aleah gjorde. Datteren sa først nei, og da faren spurte hvorfor, svarte datteren at det var for varmt. Karim svarte at det var varmt for Aleah også, men at hun brukte det likevel. Til tross for at det ikke var noen tvil om hva Karim helst ønsket at datteren skulle velge, var ordvekslingen lett og en tanke humoristisk. Karim hadde gjennom hele besøket virket opptatt av at jeg skulle forstå at hodesjal ikke er noe undertrykkende, og at det er kvinnen selv som velger om hun vil bruke det eller ikke. Dette gjenspeilet seg også i måten han la fram spørsmålet til datteren, det var hun som skulle velge. Jeg fikk likevel et klart inntrykk av at dette var en religiøs praksis Karim ønsket at datteren skulle ta med seg når hun ble eldre. Flere av kvinnene jeg møtte anså

---

¹⁶ Henna er et fargestoff som blant annet brukes til å farge hår eller male ulike mønster på huden som en midlertidig tatovering. I Marokko blir henna spesielt (men ikke utelukkende) brukt i bryllup for å dekorere hendene og føttene til bruden.

det som viktig å lære bort religiøse praksiser og verdier til barna sine, selv om nøyaktig hvilke praksiser som var viktige for dem kunne variere.

Marokkanske vennegrupper i Spania

En vesentlig ting mine informanter forlot da de migrerte til Spania var det sosiale nettverket de hadde i Marokko. Dette nettverket blir ikke nødvendigvis borte, men det må utspille seg på andre måter enn før. For at sosiale og vennskapelige besøk og andre aktiviteter skal fortsette å være en del av hverdagen, kan det for mange være aktuelt å stifte nye vennskap i Spania.

Vennskap kan beskrives som frivillige, uformelle forhold med varierende grad av emosjonell tilknytning mellom to eller flere mennesker, uten en varig kontrakt (Bowlby 2011: 607).

Kvaliteten på et vennskap blir ofte målt i hvor ofte man har kontakt (Mansfeld 2021), og type kontakt kan bestå av besøk, telefonsamtaler, meldinger, og annet.

Kvinnene jeg ble kjent med hadde i varierende grad skaffet seg et sosialt nettverk i Granada. Generelt oppga de med kortest tid i Spania å ha få eller ingen venner, mens de som hadde migrert for flere år siden hadde en eller flere andre marokkanske kvinner de anså som venner. For de aller fleste kvinnene jeg møtte var vennegruppene de tilhørte kjønnet. Med det mener jeg at vennene deres var andre kvinner, og ikke menn. Dette var ikke noe jeg diskuterte med dem direkte, men det kan tenkes å ha flere årsaker. Det kan skyldes religiøse grunner, siden sosial omgang mellom kvinner og menn er mer eller mindre regulert innenfor Islam. Det er også mulig at vennskap mellom menn og kvinner var sjeldnere fordi mennene ofte brukte mye av dagen på arbeid utenfor hjemmet og dermed ikke hadde tid i løpet av dagen, mens flere av kvinnene stod for arbeidet hjemme. En tredje mulig forklaring kan være at kvinnene manglet nettverk som gjorde det naturlig å ha vennskapelige forhold til menn. Uansett grunn, bestod vennskapene kvinnene hadde skaffet seg i Granada av andre kvinner. De bestod også i stor grad av andre marokkanere. Dette kan også ha flere årsaker, men det er ikke nytt at venner ofte tilhører den samme sosiale statusen, og at de deler likhetstrekk som klasse, etnisitet, og kjønn (Bowlby 2011: 608).

En dag, i stekende juni-sol, satt jeg ved et utendørsbord på en kafé i nabolaget Churriana, et stykke utenfor bykjernen av Granada. Aleah og de to vennene hennes Latifa og Hafsa (se appendiks A) hadde bestemt seg for å gå ut og spise frokost sammen etter å ha levert ungene på skolen. Jeg hadde blitt invitert med, og samtalen skiftet mellom arabisk og spansk mens vi spiste churros og drakk kaffe. Aleah fortalte at i Churriana hadde de marokkanske kvinnene

delt seg inn i ulike vennegrupper. Aleah, Latifa og Hafsa var en slik liten vennegruppe, men de kunne også være store, med over ti kvinner i en gruppe. «De blir kjent gjennom skolen til barna», fortalte Aleah, og siktet til møtene som oppstod når kvinnene hentet og leverte barna på skolen, foreldremøter, eller andre samlinger i forbindelse med barnas skolegang. Hun fortsatte med å si at hun ikke likte så store vennegrupper: «Jeg liker ikke å gå i parken eller til plazaen med 10-15 andre kvinner. Små grupper er bedre», sa hun. Da jeg ved en senere anledning spurte henne, forklarte Aleah at hun foretrakk å være sammen med folk som har lignende ideer og meninger som henne selv. I store grupper er det mange ulike meninger og holdninger, mente hun. «For eksempel er det personer som ikke liker å lære nyttige ting, som språk», forklarte Aleah. «De kaster bort mye av tiden sin på trivielle ting».

Aleah og Latifa ble kjent gjennom ektemennene, som jobbet med bygningsarbeid for samme selskap. I tillegg var de to familiene naboer, med hver sin leilighet i samme bygg. De to kvinnene, sammen med Hafsa, besøkte hverandre mens mennene var på jobb, gikk ut og spiste sammen, og leverte ungene på skolen sammen. Jeg møtte alle tre kvinnene gjennom spanskundervisningen i Armilla, hvor de møtte opp sammen en gang i uka. Nære sosiale relasjoner, både i form av familie og venner, er viktige for å skape følelser av velvære og lykke. Sancho (2021) demonstrerer hvordan dette er tilfellet for indiske migranter i Dubai, hvor de etter migrasjonen skifter fokuset fra velvære i fremtiden gjennom hardt arbeid, til velvære her-og-nå gjennom å tilbringe tid med venner og familie. Aleah og de fleste andre kvinnene jeg ble kjent med hadde begrenset med familie i Granada, noe som gjorde vennsksapsrelasjoner viktig for det sosiale livet de etter hvert bygget opp der.

Vennskap er for mange en viktig kilde til støtte og omsorg i hverdagen (Bowlby 2011: 606). Den uformelle omsorgen som kommer av vennskap kan vise seg i ulike former og være relatert til alt fra store problemer til små, hverdagslige problemer (Bowlby 2011: 608). Noen ganger kan denne omsorgen også materialisere seg i form av penger. Blant vennegruppene jeg møtte og familiene deres så jeg hvordan de hjalp og støttet hverandre når det var nødvendig. Som forklart i kapittel 3 var Hafsa den eneste i sin vennegruppe på tre som ikke hadde papirer på lovlig opphold i Spania, og Aleah og Latifa forklarte at dette gjorde det vanskelig for mannen hennes å finne arbeid. For at de skulle klare seg i vanskelige perioder støttet vennene deres dem økonomisk med større eller mindre beløp. Å ha et nettverk man kan lene seg på og som man kan føle tilhørighet til kan gi en trygghet som styrker et generelt velvære knyttet til livet i destinasjonslandet (Sancho 2021), noe som på sin side bidrar til skapelsen av hjem

(Boccagni 2016: 6). Å ha venner rundt seg gjør også at man har noen å dele hverdagslige hendelser med. Å ha noen rundt seg som vet hva som skjer i livet ditt og som du kan dele erfaringer med er viktig for å skape en følelse av velvære, samtidig som man føler seg mindre ensom (Bowlby 2011).

Vennskap var også viktig for å kunne utveksle informasjon. For dem av kvinnene med barn i samme alder, kunne de hjelpe hverandre med å holde styr på de ulike beskjedene som ble sendt hjem med barna, og de ulike aktivitetene som ble planlagt av skolen. Da sommeren nærmet seg begynte flere å snakke om å reise til Marokko i ferien. Siden grensen til Marokko kun ble åpnet for flytrafikk, og det fremdeles var en rekke restriksjoner og regler å forholde seg til i forbindelse med pandemien, var det mye å planlegge for å kunne gjennomføre det årlige sommerbesøket. Salma og venninnen hennes Fatima lente seg på hverandre for å passe på at de fikk ordnet alt før avreise. «Siden vi skal til samme sted sjekker vi at vi har den samme informasjonen. Det er veldig fint å ha noen å diskutere med, i tilfelle det er noe man ikke har fått med seg», forklarte Salma¹⁷.

Vanskelige relasjoner og samhold

Et annet trekløver jeg ble kjent med var Meryem og de to vennene hennes, Samira og Marwa, alle i 30-årene. I motsetning til de andre kvinnene jeg ble kjent med, bodde disse kvinnene nærmere sentrum, og de var alle separert fra ektemennene sine. På samme måte som de andre vennegruppene jeg møtte, var både Meryem, Samira og Marwa fra Marokko. I tillegg til å ha en delt bakgrunn i hjemlandet, delte disse kvinnene erfaringer relatert til vold i hjemmet.

Dette kan være en av flere grunner til at akkurat disse kvinnene fant hverandre. De hadde hver sin midlertidige leilighet gjennom et krisesenter for kvinner, litt nord for sentrum. Samira og Marwa hadde i tillegg barna sine hos seg; tre barn mellom fem og elleve år for Samira, og fire barn mellom ett og fjorten år for Marwa. Meryem sine tre sønner var igjen i Marokko med bestemoren sin, moren til Meryem.

En dag jeg ruslet for meg selv langs en av gatene i den nedre delen av Albaicín-området, traff jeg tilfeldigvis på Meryem som kom ut av en av butikkene. Den vanligvis turistfylte gaten var rolig, og selv om ettermiddagen var på hell varmet sola fremdeles godt. Denne delen av det

---

¹⁷ Sancho (2021) har på lignende vis illustrert hvordan indiske migranter lente seg på vennskapsnettverk for å finne steder å bo og arbeid i Dubai. Blant Sanchos informanter var venner den viktigste ressursen for å klare seg i Dubai.

populære og historiske nabolaget Albaicín i sentrum av Granada tiltrakk seg til vanlig mange turister. Utallige suvenirbutikker lå vegg i vegg langs hele gata. Her ble mer eller mindre de samme 'orientalske' varene solgt i alle butikkene, noe fra Marokko, men også mye fra Egypt, Tyrkia, og andre arabiske land. Gjennom våren og sommeren 2021 var byen preget av færre turister på grunn av Covid-19 pandemien, noe lokalbefolkningen stadig minnet meg på. Jeg stoppet opp og hilste på Meryem, gledelig overrasket over denne tilfeldigheten. Vi ruslet sakte videre sammen, til enden av gaten, gjennom den gamle byporten og videre til et parkområde hvor vi satte oss ned på en benk.

Mens vi pratet, kommuniserte Meryem med venninnen Samira via tekst- og talemeldinger. Samira var opptatt med å lage mat, men lovet å komme bort til oss etterpå. Etter en stund kom hun trillende på en barnevogn, i følge med to barn til. Maten hun nettopp hadde lagd var innpakket i aluminiumsfolie, og hun la det ut på benken mellom meg og Meryem, og ga oss beskjed om å forsyne oss. Til tross for at Samira hevdet å ikke ha noen venner i Granada, så de tre kvinnene ut til å trives godt sammen. Likevel mente Samira bestemt at det var best å ikke ha så mange venner: «med mange personer kommer det problemer. Det er best å holde seg unna», sa hun, der vi satt på benken og pratet. Også de andre to kvinnene uttrykte en skepsis til andre mennesker. Meryem hevdet at det var best å ikke ha så mange venner. Spesielt skeptisk var hun til marokkanere. «Det negative med Spania er alle de dårlige folkene fra Marokko», sa Meryem tydelig. Det er sannsynlig at de tre kvinnene var mindre skeptiske til hverandre på grunn av delte erfaringer med voldelige partnere, og at de dermed fant et lite fellesskap i hverandre.

En kommentar fra Meryem illustrerte hvordan erfaringer med vold i nære relasjoner kunne føre til en følelse av å bli sveket, ikke bare av den voldelige parten, men også av andre mennesker som velger å ikke gripe inn og hjelpe. Hun fortalte om to marokkanske kvinner hun lot bo hos kjæresten og seg da hun jobbet på en jordbærplantasje et annet sted i landet. «De så hva han gjorde og at han angrep meg med kniv, men gjorde ikke noe for å hjelpe. De ringte ikke politiet. De er dårlige folk (*malos*). Marokkanere er dårlige folk (*malos*)», sa Meryem bestemt. For Meryem og Samira opplevdes ikke et stort vennskapsnettverk som en trygghet. Negative erfaringer fra fortiden gjorde at disse kvinnene foretrakk et begrenset nettverk, hvor det var mindre folk som kunne skape problemer, slik de så det.

Vi ble sittende og prate en stund til, og idet vi skulle gå fra parken møtte Marwa oss ved utgangen. Hun hadde også fått beskjed på tekstmelding om hvor vi var. Vi var nå et følge på fire kvinner og seks barn, med to barnevogner, og sammen bevegde vi oss sakte mot sentrum av byen, langs en av hovedgatene. Sola hadde gått helt ned, men byen var godt opplyst av gatelys, butikkvinduer, og lys fra den noe travle trafikken. De tre kvinnene fortalte at de ofte møttes slik om sommeren, på kveldstid når sola hadde gått ned og det ikke var så varmt ute lengre. Enten gikk de turer i byen, eller så satt de i en park og pratet mens barna lekte. Siden de ikke hadde noen partner til å forsørge familien, var disse kvinnene avhengige av å jobbe selv, noe som ofte oppholdt dem på dagtid. Mangel på tid var en annen grunn de oppga for at de ikke hadde så mange venner, noe som var gjennomgående for alle kvinnene jeg møtte. Mellom arbeid, husstell og barn, kan det tenkes at det stort sett var kveldene de hadde ledig tid til å møte venner, noe som resulterte i slike møter som det jeg tilfeldigvis hadde med Meryem, Samira og Marwa den dagen.

Sosiale samlinger og fellesskap

En dag i slutten av mars møtte jeg opp til spanskundervisning hos organisasjonen Hajar som vanlig. Jeg fant meg en plass og hilste på de kvinnene som hadde kommet, før Aicha, spansklæreren, kom inn og tok ordet. Heller enn å sette i gang med undervisningen begynte kvinnene å diskutere noe på arabisk. Jeg gjorde mitt beste for å prøve å tyde hva de snakket om, selv om jeg ikke forstod et eneste ord som ble sagt, men så i stedet på ansiktsuttrykk, kroppsspråk, volum, og prøvde å kjenne på stemningen. Til tross for forsøket ble jeg ikke noe klokere, men etter mye fram og tilbake, fikk jeg en kort forklaring av Aicha. Det nærmet seg ramadan, og i den forbindelse var det mange matdonasjoner for muslimer uten familie i Spania. Det kvinnene diskuterte nå var hvordan de ønsket å donere til unge marokkanske menn i Granada som ikke hadde familiene sine hos seg, og dermed ikke fikk gjennomført ramadan eller Eid med familiene sine. Det var detaljene relatert til hvordan dette skulle gjennomføres som ble diskutert med stor iver, og som hadde tatt opp hele spansktime.

Å hjelpe folk som er dårligere stilt enn en selv er en viktig del av ramadan, ifølge flere av kvinnene. Gjennom flere samtaler på kontorene til organisasjonen Hajar, fortalte Aicha om hvordan ramadan var en veldig fin måned fordi det var en tid for kontemplasjon. Man kan være takknemlig for det man har og gi til de som har mindre. Det er likevel verdt å merke seg at når en gruppe marokkanske kvinner i Spania går sammen for å hjelpe noen som har mindre enn dem selv, velger de å hjelpe en annen gruppe marokkanske migranter i Spania. Gjennom

å hjelpe unge marokkanske menn i Granada trekker disse kvinnene på et diasporisk fellesskap hvor både giveren og mottakeren er knyttet til Marokko og høytiden (Brubaker 2005).

Samtidig fører dette til at aktivitetene knyttet til ramadan forblir tilknyttet hjemlandet, noe som bidrar til å gjenskape et kjent og hjemlig rammeverk, som i sin tur skaper en form for ontologisk sikkerhet (Giddens 1990). Dette kan forstås som et ønske om å føle seg hjemme, og en måte å gjenskape noe hjemlig på et nytt sted (Boccagni 2022b: 7). Valg av mottaker får dermed en dobbel betydning; på den ene siden trekker det på diasporiske fellesskap, og på den andre siden viser det til et ønske om hjem.

Ramadan-frokost hos Hajar

Noen dager etter Eid, inviterte Aicha en gruppe med kvinner til en ramadan-frokost i organisasjonens lokaler. Dette året ble ramadan avsluttet i slutten av mai, og det var en varm og solfylt dag. Jeg kom rundt halv elleve og hilste på de som allerede hadde kommet. Midt i det store rommet som vanligvis ble brukt til undervisning, var flere bord satt sammen til ett stort felles bord, med stoler plassert rundt hele. Jeg fant meg også en stol og satte meg ned med kvinnene. Aicha kom raskt bort til meg med litt søt marokkansk myntete servert i en plastkopp. Kvinnene plasserte mat på bordet, og ettersom det kom flere, ble bordet fylt opp av diverse marokkanske søtsaker og bakverk. Til slutt var vi 15 personer plassert rundt bordene midt i rommet, i tillegg til en del barn som enten satt på fanget til moren sin, i barnevogna, eller vandret rundt i rommet.

Aicha hadde tidligere fortalt at hun hadde lyst til å samle en gruppe kvinner fra Hajar til en slags feiring. Tanken var at noen av kvinnene som ikke hadde mulighet til å kjøpe inn eller lage all maten som vanligvis ble spist under Eid, skulle få en hyggelig samling likevel. Resultatet ble en slags blanding av kvinner fra de ulike undervisningsklassene, hvor alle som kunne tok med litt mat hver. Ikke alle kvinnene som jevnlig var innom organisasjonen de ukene jeg var der, kom på denne frokosten. Kvinnene som kom var på ulike spansknivå, noe som ikke gjorde noe denne dagen siden all prat foregikk på arabisk. Selv forstod jeg lite av samtalene rundt bordet, ettersom jeg verken snakker eller forstår arabisk, men det var aldri noen tvil om at jeg, til tross for min posisjon som utenforstående, var velkommen. I tillegg til Aicha, kikket også de andre ansatte ved Hajar innom. De fikk seg litt mat, pratet med Aicha og de andre kvinnene, eller lekte med barna, før de gikk tilbake til kontorene. I motsetning til meg som satt rundt bordet med kvinnene, ble de ansatte stående hele tiden, og kombinert med

den tidlige avskjeden, gjorde de det tydelig at de ikke var en del av arrangementet. Dette var forbeholdt de marokkanske kvinnene.

Dette eksempelet viser til en annen måte de marokkanske kvinnene forholdt seg til et diasporisk fellesskap. Mens matdonasjonene under ramadan var knyttet til et slags 'forestilt fellesskap' hvor kvinnene ikke personlig kjente de unge mennene som ville motta donasjonen, var ramadanfrokosten et fysisk og sosialt arrangement hvor flere av kvinnene kjente hverandre fra før. Dette fellesskapet, som grunnet i en felles tilhørighet til Marokko og Islam, var i mindre grad relatert til et slags 'forestilt fellesskap' slik Anderson (2006) beskriver det, og som ofte blir knyttet til diasporaforskning (Hage 2005). I stedet kom et fellesskap til syne gjennom faktiske sosiale relasjoner som utspilte seg lokalt (Holm Pedersen 2013: 4). Samtidig illustrerer dette eksempelet hvordan mat kan bidra til å bygge og forsterke en tilhørighet til hjemlandet, ikke bare i private rom, men også i fellesskap (Abbots 2016).

I dette tilfellet var det i større grad organisasjonen Hajar som fungerte som et samlingspunkt, og som alle kvinnene hadde en tilknytning til. For de kvinnene som ikke kjente hverandre fra før fungerte Aicha som et felles bindeledd. Marianne Holm Pedersen (2013) har på lignende vis beskrevet hvordan en moské fungerte som et felles møtepunkt for irakiske kvinner i Danmark, og førte til at de dannet et fellesskap der. For disse kvinnene var moskéen et sted de kunne gå for å bli kjent med andre kvinner, og slik bygge seg et sosialt nettverk i København (Holm Pedersen 2013: 38). For kvinnene jeg møtte var Hajar et sted mange kvinner gikk for å lære seg nødvendige ferdigheter for å kunne tilpasse seg det spanske samfunnet, som for eksempel spansk. Samtidig var det også et sted som ga dem rom til å snakke om ting som plagde dem, enten i timene, med andre kvinner som kom dit, eller med Aicha.

Aicha var ikke fremmed for å utsette språkundervisningen for å la kvinnene snakke om ting som var viktige for dem. Hun mente at de ville få lite ut av undervisningen om de var opptatt med å bekymre seg for helt andre ting, og at det derfor var bedre å få snakket ut før de gikk over til selve timen. Dette kunne være problemer med innreise og opphold i Spania, familierelaterte saker, hjelp til å forstå og navigere spanske systemer og tjenester, eller mer praktiske ting som organisering av matdonasjonen under ramadan. Dette bidro til at Hajar, og spesielt Aicha, ble et trygt sted for mange av kvinnene, og et sted de kunne samles, noe ramadanfrokosten var et eksempel på.

Mangel på venner, og andre sosiale relasjoner

Hvorvidt kvinnene jeg ble kjent med hadde lyktes i å bygge opp et sosialt nettverk i Spania eller ikke kom som regel an på hvor lenge de hadde bodd i landet. Det tar tid å bygge et nettverk, og for dem som migrerte rett før pandemien ble det ekstra vanskelig å møte folk da hele landet tilbragte flere måneder i en nedstengning våren 2020. De kontaktene Safa (se appendiks A) hadde i Granada før hun flyttet dit selv var begrenset til familien til mannen hennes, Youssef. Selv hadde hun flere familiemedlemmer i Spania, men de bodde i andre byer som Madrid og Barcelona, og ble dermed ikke del av et nettverk hun kunne lene seg på i Granada. «Noen ganger savner jeg vennene mine i Marokko», sa Safa en dag vi vandret mot bybanen i Armilla sammen. «I Marokko hadde jeg et stort nettverk, jeg kjente mange», fortsatte hun. Safa hadde jobbet på en frisørsalong før hun migrerte til Spania, og hun hadde ofte opplevd at kunder kjente henne igjen på gata og hilste. Safa innrømte at hun av og til savnet å kunne møte på folk hun kjente på gata. Likevel så hun lyst på fremtiden i Granada. «Jeg har jo ikke vært her spesielt lenge, og jeg har egentlig ikke hatt tid til å møte folk ennå», argumenterte hun. «For tiden trives jeg veldig godt med å tilbringe tid med datteren min», sa hun med et smil og kikket ned på datteren på rundt et år som satt i barnevogna Safa trillet.

Spanske venner og språk

Gjennomgående for de relasjonene jeg så blant kvinnene jeg møtte var at de alle så ut til å være med andre marokkanere. Svært få så ut til å ha venner fra andre nasjonaliteter. Dette er naturligvis ikke en ny oppdagelse; flere, deriblant Holm Pedersen (2013), har vist hvordan migranter ofte bygger et sosialt nettverk blant andre migranter med samme bakgrunn som dem selv, om det så er bevisst eller ikke. Dette kan for eksempel være fordi en tilknytning til et felles hjemland og utfordringen med å tilpasse seg, og skape et nytt hjem i destinasjonslandet gjør at de har noe til felles som de kan bygge en relasjon på. Eller det kan være et resultat av eksisterende arenaer for å møte nye folk. For de irakiske kvinnene Holm Pedersen (2013) skriver om var for eksempel en moské det stedet kvinnene kunne gå, ikke bare for å utøve religionen sin, men for å møte andre kvinner. Som et resultat var de fleste kvinnene de møtte dermed andre migranter med lignende bakgrunn som dem selv.

Organisasjonen Hajar, naboforhold, familiekontakter, og skolen til barna var noen av arenaene kvinnene jeg møtte hadde for å bli kjent med folk. Da jeg en dag spurte Ines om hun kunne tenke seg å ha spanske venner, svarte hun med en gang at det ikke var noe hun var interessert i for øyeblikket. «Spanjoler er hyggelige, men jeg hadde jo ikke forstått hva de sa,

og de ville ikke forstått meg», lo hun. Det at vi satt og snakket spansk sammen, noe som beviste at hun var i stand til å holde en samtale på spansk, så ikke ut til å falle henne inn. Ines snakket ofte ned spanskferdighetene sine til meg, og var selvbevisst rundt et begrenset vokabular og grammatiske feil hun gjorde. Det er kanskje ikke overraskende at hun foretrakk venneforhold hvor hun kunne snakke arabisk, og det dermed var lettere for henne å kommunisere. Hun påpekte likevel at det var noe problematisk at mange marokkanere kun omgikk andre marokkanere: «Vi snakker jo arabisk sammen, og da får vi ikke øvd oss på spansk», sa hun.

Aleah, som hadde bodd i Spania i tre år da jeg møtte henne, hadde en lignende forklaring som Ines på hvorfor hun ikke hadde spanske venner. Hun fortalte at hun gjerne ville hatt spanske venner, og sa at hun ønsket seg venner fra andre nasjonaliteter, og ikke bare Marokko. «Jeg vil gjerne lære om andre tradisjoner», sa hun. «Det som stopper meg fra å få spanske venner er språket, fordi jeg ikke kan kommunisere med dem», fortsatte hun. Da jeg påpekte at hun snakket spansk med meg, og at vi klarte å kommunisere helt greit, holdt Aleah på sitt og sa at hun belaget seg mye på oversettelsesprogrammer som google translate, og at «uten det klarer jeg ikke å lage en eneste fornuftig setning». Erfaringsmessig visste jeg at dette ikke stemte helt. Selv om Aleah noen ganger måtte stoppe opp og lete etter ord, og noen ganger unngikk lengre forklaringer fordi hun ikke kunne uttrykke seg like enkelt på spansk som på arabisk, kommuniserte vi vanligvis helt fint. I likhet med Ines snakket hun ofte ned egne språkferdigheter i løpet av samtalene våre.

Selv om både Ines og Aleah ikke ville ha spanske venner fordi de mente de ikke behersket språket godt nok, var begge villige til å prate spansk med meg, ikke bare ved en, men flere anledninger. Det kan tenkes at det var noe enklere å snakke med meg, siden jeg heller ikke er spansk, og til tross for et noe høyere nivå, ikke kunne skryte av et perfekt språk. Mangel på selvtillit knyttet til språkferdigheter kan være en mulig faktor som bidrar til at kvinnene jeg ble kjent med stort sett holdt seg til andre marokkanere. Det kan også tenkes at de i en travel hverdag ikke vil bruke energi på forhold som oppleves som krevende språklig, og at de dermed foretrekker å vente med å oppsøke slike forhold til de føler at de behersker språket i større grad. Det kan tenkes at språkbarrieren kan oppleves som en form for utenforskap, men det er også mulig at kvinnene opplever andre former for utenforskap som hindrer dem i å ta kontakt med spanjoler. Kommentarene fra andre foreldre på skolen til barna om at de var dårlige mødre, som Aleah og Latifa fortalte om (se kapittel 3) kan være et eksempel på dette.

Som nevnt tidligere er språk i stor grad knyttet til identitet og tilhørighet (Liebscher og Dailey-O’Cain 2013). Det er ikke bare viktig i forhold til barn og barnas tilhørighet i storfamilien (som nevnt over), men også for kvinnene selv, og deres tilknytning til Marokko. Gjennom sitt arbeid rundt tyske migranter i Canada viser Liebscher og Dailey-O’Cain (2013: 2) hvordan det å skape rom for å snakke tysk i hverdagen, for eksempel på kafé med andre tysktalende immigranter, gjør at man føler seg mer tilknyttet hjemlandet. På lignende vis opplevde de marokkanske kvinnene i Granada en tilknytning til Marokko gjennom å snakke arabisk med venner og bekjente. Å kunne snakke sitt eget morsmål viderefører også en normalitet, og selv om mye annet i hverdagen kanskje minner dem på at de ikke er i Marokko, kan de i selskap med andre marokkanere fremdeles uttrykke seg uten problemer, slik de ville gjort om de var i Marokko.

Spanske naboerforhold

Selv om kvinnene jeg møtte ikke hadde spanske venner, var de ikke helt uten spanske bekjente. Flere av kvinnene, deriblant Aleah og Amina, fortalte at de hadde gode forhold til sine spanske naboer, selv om de ikke klassifiserte det som vennskap, og det kunne variere hvor mye de snakket med dem. I bygget hvor Aleah bodde var det flest spanjoler, fortalte hun. I tillegg var det to marokkanske familier, og tre romanske familier. Forholdet til naboene var godt, men de snakket ikke så ofte sammen, mente hun. En dag jeg hadde vært på frokostbesøk hos Aleah sammen med Latifa og Hafsa, møtte vi på en eldre nabo da vi gikk fra leiligheten hennes. Det var tydelig at de tre kvinnene kjente til mannen, og han dem, og alle smilte og hilste med de vanlige spanske frasene. Mannen vinket til den lille datteren til Hafsa som satt i barnevogna si, kalte kvinnene vakre, og datteren til Hafsa enda vakrere, hvorpå kvinnene smilte og takket. Da vi gikk videre kommenterte Aleah og Latifa at det var en nabo. «Han er veldig hyggelig», la Latifa til.

Etter å ha bodd i Granada i 11 år, fortalte Amina at hun hadde utviklet et godt forhold til naboene sine i blokk hun bodde i. Naboene var hovedsakelig eldre spanjoler, ifølge Amina, og hun og familien hennes var de eneste uten spansk bakgrunn. Til sammen var de åtte naboer som bodde der. Selv om naboene hadde vært skeptiske til å begynne med, varmet de etter hvert opp for Amina og familien hennes, ettersom de snakket sammen og oppdaget at «hun egentlig var veldig hyggelig». «Nå sier de ting til meg som ‘ikke dra, ikke dra’», lo Amina. I tillegg satte de stor pris på at hun hjalp til når de trengte det, kom med mat, eller tilbød en

samtale når de var ensomme. Ingen andre i bygget hadde barn, så barna til Amina ga en ny energi som de andre hadde savnet, fortalte hun.

Oppsummering

Transnasjonale relasjoner, kjernefamilien, og vennskapsforhold var viktige for hvordan de marokkanske kvinnene skapte et hjem i Granada, og sentralt i deres homing-prosesser.

Kvinnene fortsatte å opprettholde transnasjonale relasjoner til familie og bekjente i Marokko og andre steder i Europa gjennom bruk av kommunikasjonsteknologier og fysiske besøk, noe som gjorde at de kunne holde fast ved relasjoner som ble forbundet med et hjem. På spørsmål om hva hjem betydde for dem, var den første responsen stort sett alltid «familie», noe som viser hvorfor det var viktig å opprettholde gode transnasjonale forhold til familie utenfor Spania. I tillegg har jeg vist hvordan kjernefamilien ble ekstra viktig i Spania, da den utvidede familien manglet. For flere av kvinnene, som for eksempel Salma og Aleah, ble det å få barn et viktig vendepunkt for deres velvære i Spania, da barna betydde starten på deres egne kjernefamilier, og gjennom det en sterkere tilknytning til hjem.

Foruten familie var vennskap viktige sosiale relasjoner som bidro til å skape et hjem i Spania. Vennskap oppstod stort sett med andre marokkanske kvinner, og var en kilde til fellesskap og tilhørighet for kvinnene jeg møtte. Disse vennskapene ga kvinnene en økt følelse av velvære, og mindre ensomhet. De utgjorde i tillegg en ressurs, da de lente seg på hverandre og hjalp hverandre både i form av tjenester og informasjonsutveksling. Et diasporisk fellesskap kom blant annet til uttrykk gjennom felles matdonasjoner, eller sosiale samlinger. Til tross for at svært få mente at de hadde, eller hadde lyst på spanske venner, fortalte flere at de hadde gode forhold til naboene sine.

6. Avsluttende tanker

Målet med denne oppgaven har vært å vise hvordan marokkanske kvinnelige migranter forsøker å skape et hjem i Spania gjennom en rekke prosesser og i relasjoner til gjenstander, mat og steder, men også sosiale relasjoner slik som vennskap og storfamilien i Marokko. De ulike migrasjonshistoriene jeg gjør rede for i kapittel 3 illustrerer hvordan gruppen jeg har studert er en heterogen gruppe som migrerer av ulike og sammensatte årsaker. Noen har migrert etter sine partnere, gjerne opprinnelig uvillig eller også i diskusjon med partneren, mens andre migrerte alene. Ideen om Europa som et sted med flere muligheter, både for dem selv og for barna deres, bidrar til at noen migrerer til Europa. Dette er blant annet kombinert med en forestilling, ofte erfaringsbasert, om få fremtidsmuligheter i Marokko, og den marokkanske staten sin oppfordring til at befolkningen skal migrere.

Marokkanske migranternes liv i Spania i dag er et resultat av komplekse forhold i sendelandet, mottakerlandet, og en delt historie dem imellom, og må bli sett i sammenheng med denne historien og migrasjonsflyten fra Marokko til Europa gjennom det siste århundret. Dette har jeg gjort rede for i kapittel 2. Særlig relevant her er Spanias overgang fra et emigrasjonsland til et immigrasjonsland etter Francos død, og endringer i arbeidsmarkedet og regulering av immigrasjon i tidligere populære destinasjonsland i Europa, sammenkoblet med flere arbeidsmuligheter og en mer liberal immigrasjonshåndtering i nye destinasjonsland i Sør-Europa. Også historien om Al-Andalus, det tidligere muslimske styret i Spania, og spesielt Andalusia, er relevant om man skal forstå marokkanske migranternes liv i det sørlige Spania i dag.

I oppgaven har homing vært et nyttig analytisk verktøy for å forstå hvordan kvinnene skaper et hjem i Granada. Dette innebærer å se på hjem som noe dynamisk, som hele tiden formes og forandres gjennom en rekke ulike prosesser og over tid. Hjem er på denne måten ikke bare noe man har eller er, men også noe man gjør (Boccagni 2016). Kvinnene jeg ble kjent med benyttet seg av en rekke ulike homing-prosesser både i det private og det offentlige rom, det være seg relasjoner, bruk av gjenstander og sanselige opplevelser. Samtidig lever de transnasjonale liv hvor både Spania og Marokko er med på å forme deres oppfatning av hva et hjem er og burde være.

Jeg har argumentert for at transnasjonale nettverk spiller en vesentlig rolle i hvordan kvinnene skaper et hjem i Spania. Jeg fant at de marokkanske kvinnene ikke bare dro fra hjemmene sine i Marokko for å starte nye hjem i Spania. Snarere observerte jeg hvordan de opprettholdt transnasjonale forbindelser og forholdt seg til flere hjem samtidig, både i Marokko og i Spania. Telefonsamtaler og meldinger utvekslet på tvers av landegrensener, spesielt under feiringer som Eid, viser hvordan steder, sosiale relasjoner og atmosfære (slik som betydningen av Eid) blir knyttet sammen og spiller en rolle i å skape opplevelsen av et hjem. Samtaler om hverdagen og om årlige hendelser, slik som sommerferie i Marokko, viste hvordan et forhold til hjemlandet og familien ble opprettholdt gjennom jevnlig besøk (se også Salih 2001; 2003). Mot slutten av feltarbeidet ble dette fulgt opp av at flere av kvinnene jeg møtte reiste til Marokko så snart grensene åpnet for flytrafikk. Familie i Marokko og andre steder i Europa fortsatte å spille en vesentlig rolle i livene til kvinnene, og påvirket også hvordan de formet hjemmene sine i Spania. Å sørge for at barna lærte arabisk, selv om de vokste opp utenfor Marokko, var knyttet både opp til en religiøs verdi i seg selv og var en måte binde hjemmene sammen på tvers av grenser. Dette var noe som muliggjorde at de transnasjonale relasjonene ikke bare fortsatte å være en del av livene til kjernefamilien i Spania, men også skape hva som oppleves som et hjem i Spania. Bruken av det arabiske språket i hverdagen og relasjoner hvor språket kunne brukes aktivt, kan også knyttes til homing og et marokkansk fellesskap i Spania.

De transnasjonale forbindelsene ble også tydelig på andre måter. Ikke bare samtaler og mennesker bevegde seg over landegrensene, men også gjenstander. Kvinnene tok aktivt i bruk ulike gjenstander fra Marokko til å dekorere husene sine i Spania med, noe som skapte en tilknytning mellom de to hjemmene. Ofte var dette helt ordinære ting som et gulvteppe, bøker, eller familiebilder. Slike ting skapte en hjemlig atmosfære, og knyttet hjemland og destinasjonsland sammen både emosjonelt og gjennom minner. I tillegg kunne gjenstander bidra til en kontinuitet og en følelse av normalitet knyttet til habituelle gjøremål i hverdagen. Tekannen er et eksempel på dette. Tekannen gjør det mulig å gjennomføre en form for teritualet, hvor tilberedning, skjenking og drikking av te gjennomføres på en spesifikk måte – slik det «alltid har blitt gjort». Gjennom den habituelle bruken av tekannen blir ritualet normalisert, og gjenstanden blir tatt for gitt. Det er først når den mangler, og teritualet blir forstyrret, at man legger merke til hvor viktig den er (Frykman 2016). Gjenstander som tekannen kan dermed bidra til å videreføre denne normaliteten, og skape en ontologisk sikkerhet (Giddens 1990).

Jeg vil argumentere for at alle disse tingene og praksisene knyttet til dem har med homing å gjøre. Ting, objekter og sosiale praksiser er bærere av følelser og minner knyttet til et tidligere hjem, og til et hjem som fortsetter å eksistere i Marokko og helt ordinære objekter som et gulvteppe eller en tekanne kan bidra til å skape et hjem på et nytt sted. Å ta med seg slike gjenstander fra Marokko, for så å plassere dem og bruke dem i hjemmene sine i Spania, er dermed en av mange prosesser som er med på å 'gjøre hjem'. Videre har jeg argumentert for at slike gjenstander kan bidra til sanselige opplevelser, ved at de for eksempel brukes til å servere mat. Å konsumere mat som knyttes til et tidligere hjem kan skape en opplevelse av hjem i et gitt øyeblikk. Dette demonstrerer også hvordan hjem ikke er noe fast, verken i sted eller tid, og at hjem kan oppstå i korte glimt, like fullt som i lengre perioder.

Kvinnene jeg møtte knyttet i stor grad hjem til familie, og jeg har argumentert for hvordan kjernefamilien ble ekstra viktig i en kontekst hvor de ikke hadde storfamiliene sine rundt seg. En økt følelse av hjem og hjemlighet etter å ha fått barn har sannsynligvis en del praktiske forklaringer, men jeg har også vist hvordan barn kan fungere som en objektivisering av hjem i form av å representere familielivet. For mange var hovedgrunnen for migrasjonen knyttet til barna og deres fremtid. I og med at homing er et fremtidsrettet prosjekt, kan selve migrasjonen forstås som et forsøk på homing, da det er et steg mot en forestilt fremtid, enten for kvinnene selv eller for fremtiden de ser for seg for barna sine. Andre relasjoner som pekte seg ut som viktige for kvinnene var vennskap med andre marokkanske kvinner. De tilbød hverandre hjelp og støtte, samtidig som de delte opplevelser og erfaringer knyttet til livet i Spania, og hjemlandet. Slike vennskap var en av flere måter kvinnene kunne trekke på diasporiske fellesskap. Andre ganger en marokkansk diaspora ble synlig i livene til kvinnene var gjennom matdonasjoner under ramadan, og samlinger som ramadan-frokosten ved organisasjonen Hajar.

I det offentlige rom bestod homing-prosessene blant annet av å finne sin plass i nabolaget, benytte seg av kaféer og restauranter, og treffe venner og bekjente. Det tar tid å skulle føle seg hjemme på et nytt sted (May 2017: 401). Kvinnene måtte bli kjent med nye omgivelser, lære seg hvor ting var og hvordan nabolagene fungerte. Dette kan for mange være en vanskelig overgang, som senere blir erstattet med en selvsikkerhet når de erfarer å ha en viss kontroll på omgivelsene sine (Douglas 1991). Igjen blir det tydelig hvordan temporalitet er relevant for skapelsen av et hjem, og hvordan det ikke bare skjer gjennom prosesser, men også over tid. I

tillegg til dette ble det tydelig hvordan det å ha tilgang på tjenester som ble brukt i hverdagen var viktig for hvorvidt nabolaget ble ansett som hjemlig eller ikke. Dette kunne for eksempel være kort vei til skole, dagligvarebutikk, kaféer og restauranter, men også tilgangen på ting som var vanlig i Marokko, men som ikke nødvendigvis var vanlig i Spania, som en slakter som selger halalkjøtt, og en moské.

Kjønn er noe som implisitt har gjennomsyret hele oppgaven. Ved å trekke frem kvinnelige migranter har jeg ønsket å belyse deres opplevelser rundt hjem og migrasjon, som noe som skiller seg fra mannlige migranternes opplevelser. Dette blir blant annet synlig i kvinnenes migrasjonshistorier, hvor flere migrerer etter at en mannlig partner allerede har etablert seg i destinasjonslandet. Samtidig viser mine data at dette ikke alltid er tilfellet. I noen tilfeller migrerer kvinnene først sammen med barna, mens mannen blir igjen i hjemlandet, noe som snur den klassiske migrasjonsmodellen på hodet. For flere av kvinnene betydde migrasjonen at de måtte gi opp sine egne karrierer i Marokko, noe som ikke var tilfellet blant mennene, som i større grad er forventet å forsørge familiene sine. Fordi kvinnene oftere ikke arbeidet i Spania (frivillig eller fordi de ikke fant arbeid) førte dette til at kvinnene mistet en sosial arena i hjemlandet, og en potensiell sosial arena i destinasjonslandet, hvor de kunne ha lært seg språket raskere og utvidet nettverket sitt.

For kvinnene med barn utgjorde skolen, lekekamerater og turer i parken sosiale arenaer de kunne bruke for å skape et nettverk og bli kjent med andre, ofte marokkanske, kvinner. Kvinner uten barn, eller med små barn, hadde ikke de samme arenaene å benytte seg av. Dersom de i tillegg ikke hadde jobb, noe de fleste ikke hadde, ble tilgangen på et sosialt nettverk ytterligere begrenset, i det minste i en periode. Andre forhold som skiller kvinnene fra hverandre er hvorvidt de oppholder seg i landet som irregulære migranter eller ikke. Som forklart i kapittel 3 lever Hafsa i frykt for at hun og familien skal bli oppdaget, noe venninnene hennes ikke behøver å bekymre seg for. Hafsa sin prosess med å skape et hjem blir preget av usikkerhet og muligheten for at det hjemmet hun bygger kan bli tatt fra dem. På den måten er immigrasjonsstatus en viktig faktor knyttet til hvordan kvinnene skaper et hjem i Spania.

Denne oppgaven har fokusert på hvordan livene til marokkanske kvinner utspiller seg i Spania. Dette er et stort felt, og ulike aspekter ved livene til kvinnene som arbeid, familieliv, matlaging, og sosiale samlinger (med mer) er tematisert som hver for seg kunne blitt

utforsket på et dypere nivå enn det er plass til i denne oppgaven. Et multilokalt feltarbeid i både Spania og Marokko ville vært interessant for å utforske hvordan sommerbesøk utspiller seg blant kvinnene og for å observere hvordan hjemmene deres i Marokko ser ut og hva de sammenligner boligene sine i Spania med. Grunnet covid-19 pandemien var ikke dette noe jeg hadde mulighet til å gjøre. Hvilken rolle storfamilien forsetter å spille over tid er også relevant forskningsfokus for fremtiden. Kvinner har lenge blitt sett i sammenheng med det private, familien og hjemmet, mens mennenes opplevelser rundt skapelsen av hjemmet i mindre grad er utforsket. Hvordan menn gjør homing, og hva hjem betyr for mannlige migranter, ville etter min mening vært interessant for fremtidig forskning.

Gjennom arbeidet med denne oppgaven har det blitt tydelig hvordan de marokkanske kvinnene jeg ble kjent med i Granada skaper og forhandler om hjem gjennom en rekke prosesser. Dette bekrefter arbeidet til Boccagni (2016) og flere (se for eksempel Blunt og Dowling 2022) rundt hjem som noe som skapes og oppnås (eller ikke) gjennom hverdagslige praksiser og prosesser. I tillegg har jeg vist hvordan de samme prosessene som skaper noe hjemlig også kan bidra til å tydeliggjøre forskjellene mellom 'her' og 'der'. Et eksempel på dette er hvordan det å tilberede kjente matretter i Spania kan skape et øyeblikk av hjem, samtidig som råvarene kan gjøre at smaken blir litt annerledes enn den de er vant med fra Marokko, noe som kan stå i veien for den hjemlige følelsen. Hjemmet i Granada er dermed noe som skapes, formes, og formes om gjennom diverse prosesser og ved hjelp av en rekke materialiteter, steder, sosiale relasjoner, og samspillet mellom disse.

Appendiks A. Oversikt over informantene

Aicha, 38

Aicha er gift og har to barn. Hun migrerte til Spania gjennom familiegjennforening, og har bodd i Granada i 13 år sammen med mannen sin. Hun bor i nabolaget Armilla, og underviser spansk hos organisasjonen Hajar. Aicha har universitetsutdanning fra Marokko.

Aleah, 35

Aleah er gift, har to barn og bor i nabolaget Churriana. Hun migrerte først til Spania i 2009 gjennom familiegjennforening, men flyttet tilbake til Marokko med mannen sin etter et par år. Senere migrerte familien til Spania for andre gang, og Aleah har nå bodd der i 3 år. Hun er hjemmeværende. Aleah er gift med **Karim**, som jobber innenfor byggesektoren.

Amina, 36

Amina migrerte til Spania gjennom familiegjennforening. Hun er gift, har fire barn, og har bodd i Spania i 12 år. Det første året i Spania bodde hun i Almería, en by i Sør-Spania som ligger langs Middelhavskysten, og de siste 11 årene har hun bodd i Granada sammen med mannen og barna sine. Amina er hjemmeværende, men har tidligere jobbet som frivillig i en moské i Spania, hvor hun lærte bort arabisk til barn mellom 6-12 år.

Ayat, 47

Ayat er den eneste kvinnen i oppgaven som ikke er fra Marokko. Hun er fra Algerie, er gift og har fem barn, hvorav fire bor med henne i nabolaget Churriana. Ayat migrerte til Spania for å kunne gi barna sine en bedre utdanning. Hun er hjemmeværende i Spania, men arbeidet som veterinær i hjemlandet. Mannen arbeider som ingeniør i Algerie.

Fatima, 35

Fatima er gift, har to barn, og migrerte til Spania gjennom partnermigrasjon. Hun har bodd i Spania i 10 år sammen med mannen sin i nabolaget Zaidín. Fatima er hjemmeværende.

Hafsa, 37

Hafsa migrerte til Spania gjennom familiegjennforening før mannen hadde skaffet lovlig opphold for seg selv og familien. De er gift, har to barn og bor i nabolaget Churriana. Hafsa

har bodd i Spania i ett og et halvt år, og er hjemmeværende. Mannen har jobbet periodevis i irregulære ansettelse.

Ines, 48

Ines er gift, har to voksne sønner og to barn under 18 år. Hun migrerte til Spania for å gi barna en bedre utdanning, og har bodd i Granada i to år, i nabolaget Zaidín. Ines migrerte sammen med mannen sin, men de ble midlertidig separert på grunn av covid-19 pandemien. Ines er hjemmeværende, men har tidligere jobbet som lærer i Marokko, og har utdanning fra et universitet der.

Karima, 38

Karima migrerte til Spania gjennom familiegjenforening, og har bodd der i ett år, i nabolaget Zaidín. Hun er gift, men har ingen barn. Hun er hjemmeværende i Spania, men arbeidet som resepsjonist i Marokko.

Latifa, 37

Latifa er gift, har to barn og bor i nabolaget Churriana. Hun migrerte til Spania gjennom familiegjenforening, og har bodd der i fem år. Latifa er hjemmeværende, mens mannen jobber innenfor byggesektoren sammen med ektemannen til Aleah.

Leila, 39

Leila migrerte til Spania sammen med de fire barna sine for å kunne gi dem en bedre utdanning. I tilfellet til Leila var det ektemannen som tok avgjørelsen om å gjennomføre en familiemigrasjon. Hun har bodd i Spania i to år, og er hjemmeværende, mens mannen arbeider i Marokko.

Marwa, 35

Marwa bor litt nord for sentrum sammen med de fire barna sine i en leilighet hun har fått tildelt av et krisesenter for kvinner. Marwa migrerte til Spania etter å ha separert seg fra en voldelig ektemann. Hun jobber som vaskehjelp.

Meryem, 35

Meryem har bodd i Spania i to år mens de tre sønnene hennes er igjen i Marokko. Hun valgte å migrere for å finne arbeid etter at mannen hennes i Marokko gikk fra henne. I Spania

innledet Meryem et forhold med en mann som misbrukte henne fysisk og psykisk. Etter at hun kom til Granada fikk hun tildelt en leilighet for et krisesenter for kvinner, og fant en jobb som vaskehjelp.

Safa, 31

Safa kom til Spania sammen med ektemannen sin for å føde. Da pandemien gjorde det vanskelig å komme seg tilbake til Marokko, valgte de å bli i Spania. Hun bor i nabolaget Armilla sammen med mannen og datteren deres. Safa er hjemmeværende, men jobbet som frisør i Marokko. Safa er gift med **Youssef**, som jobber med transport.

Salma, 32

Salma migrerte til Spania gjennom partnermigrasjon. Hun er gift, har tre barn, og har bodd i Spania i seks år. Hun bor i nabolaget Zaidín og er hjemmeværende. Mannen hennes eier en liten forretning i sentrum.

Samira, 35

Samira migrerte til Spania sammen med de tre barna sine etter å ha separert seg fra den voldelige ektemannen sin. Hun bor i en leilighet hun har fått tildelt gjennom et krisesenter for kvinner, litt nord for sentrum. Samira har bodd i Spania i fem år og jobber som vaskehjelp.

Sarah, 43

Sarah er gift og har fem barn. Hun migrerte til Spania gjennom familiegjennomføring, men måtte etterlate to av barna i Marokko frem til familien har mulighet til å hente dem til seg i Spania. Sarah har bodd i Spania i fem år og er hjemmeværende. Hun bor i nabolaget Zaidín. Mannen hennes jobber på en restaurant i nabobyen.

Litteraturliste

Abbots, Emma-Jayne 2016 Approaches to food and migration: rootedness, being and belonging, in *The handbook of food and anthropology*, 115-132. London: Bloomsbury

Ahmed, Sara 2000 *Strange encounters: embodied others in post-coloniality*. London: Routledge

Al-Ajarma, Kholoud 2014 Reconstruction of identity, home and belonging among the Palestinian diaspora in Chile. Master of philosophy in anthropology of development. Department of anthropology. University of Bergen

Ambrosini, Maurizio 2015 Parenting from a distance and processes of family reunification: a research on the Italian case. *Ethnicities*, Vol.15(3). 440-459

Andall, Jacqueline 2000 *Gender, migration and domestic service: the politics of black women in Italy*. London: Routledge

Anderson, Benedict 2006 [1983] *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. London & New York: Verso

Anthias, Floya & Gabriella Lazaridis 2000 *Gender and migration in Southern Europe: women on the move*. Oxford & New York: Berg

Arango, Joaquín 2013 Exceptional in Europe? Spain's experience with immigration and integration, in *Rethinking national identity in the age of migration*, 319-341. Gütersloh: Verlag Bertelsmann Stiftung

Baizán, Pau, Cris Beauchemin & Amparo González-Ferrer 2014 An origin and destination perspective on family reunification: the case of Senegalese couples. *European journal of population*, Vol.30(1). 65-87

Baldassar, Loretta & Laura Merla 2014 *Transnational families, migration and the circulation of care: understanding mobility and absence in family life*. New York & London: Routledge

Baldassar, Loretta, Mihaela Nedelcu, Laura Merla & Raelene Wilding 2016 ICT-based co-presence in transnational families and communities: challenging the premise of face-to-face proximity in sustaining relationships. *Global networks*, Vol.16(2). 133-144

Barbiano di Belgiojoso, Elisa & Laura Terzera 2018 Family reunification – who, when, and how? Family trajectories among migrants in Italy. *Demographic research*, Vol.38. 737-772

Basch, Linda, Nina Glick Schiller & Cristina Szanton Blanc 1994 *Nations unbound: transnational projects, postcolonial predicaments and deterritorialized nation-states*. Langhorne, PA: Gordon and Breach Science

Baxter, Richard & Katherine Brickell 2014 For home unmaking. *Home cultures*, Vol.11(2). 133-143

Bernard, Russell H. 2017 Interviewing 1: unstructured and semistructured, in *Research methods in anthropology: quantitative and qualitative approaches*, 163-194. Rowman & Littlefield Publishers

Berriane, Mohamed, Hein de Haas & Katharina Natter 2015 Introduction: revisiting Moroccan migrations. *The Journal of North African Studies*, Vol.20(4). 503-521

Bloch, Maurice 1995 The resurrection of the house among the Zafimaniry of Madagascar, in *About the house: Levi-Strauss and beyond*, 69-83. Cambridge University Press

Bloch, Maurice 2017 Anthropology is an odd subject: studying from the outside and from the inside. *HAU: Journal of ethnographic theory*, Vol.7(1). 33-43

Blunt, Alison 2007 Cultural geographies of migration: mobility, transnationality and diaspora. *Progress in human geography*, Vol.31(5). 684-694

Blunt, Alison & Robyn Dowling 2022 [2006] *Home*. London & New York: Routledge

Boccagni, Paolo 2011 The framing of return from above and below in Ecuadorian migration: a project, a myth, or a political device?. *Global networks*, Vol.11(4). 461-480

Boccagni, Paolo 2016 *Migration and the search for home: mapping domestic space in migrants' everyday lives*. New York: Palgrave Macmillan

Boccagni, Paolo 2022a Transnational migration and homemaking, in *Handbook on transnationalism*, 141-154. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited

Boccagni, Paolo 2022b Homing: a category for research on space appropriation and 'home-oriented' mobilities. *Mobilities*, 1-17

Boccagni, Paolo, Luis Eduardo Pérez Murcia & Milena Belloni 2020 *Thinking home on the move: a conversation across disciplines*. Bingley: Emerald Publishing Limited

Bonizzoni, Paola & Paolo Boccagni 2014 Care (and) circulation revisited: a conceptual map of diversity in transnational parenting, in *Transnational families, migration and the circulation of care*, 78-93. New York & London: Routledge

Bowlby, Sophie 2011 Friendship, co-presence and care: neglected spaces. *Social and cultural geography*, Vol.12(6). 605-622

Brubaker, Rogers 2005 The 'diaspora' diaspora. *Ethnic and racial studies*, Vol.28(1). 1-19

Bryceson, Deborah & Ulla Vuorela 2002 *The transnational family: new European frontiers and global networks*. Oxford & New York: Berg

Caarls, Kim & Valentina Mazzucato 2016 Transnational relationships and reunification: Ghanaian couples between Ghana and Europe. *Demographic research*, Vol.34. 587-614

Carling, Jørgen 2014 Scripting remittances: making sense of money transfers in transnational relationships. *International migration review*, Vol.48. 218-262

Carling, Jørgen, Cecilia Menjívar & Leah Schmalzbauer 2012 Central themes in the study of transnational parenthood. *Journal of ethnic and migration studies*, Vol.38(2). 191-217

Celikaksoy, Aycan, Helena Skyt Nielsen & Mette Verner 2006 Marriage migration: just another case of positive assortative matching? *Review of economics of the household*, Vol4(3). 253-275

Cervi, Laura 2020 Exclusionary populism and islamophobia: a comparative analysis of Italy and Spain. *Religions*, Vol11(10). 1-21

Chen, Shuhua 2021 The taste of home: migrant foodscapes in marketplaces in Shantou, China, in *Food, senses and the city*, 122-142. London & New York: Routledge

Cohen, Stanley 2011 *Folk devils and moral panics: the creation of the Mods and Rockers*. London & New York: Routledge

Constable, Nicole 1997 *Maid to order in Hong Kong: stories of Filipina workers*. Ithaca & London: Cornell University Press

Constable, Nicole 2014 *Born out of place*. Berkeley: University of California Press

Crang, Philip 2010 Diasporas and material culture, in *Diasporas: concepts, intersections, identities*, 139-144. London & New York: Zed Books

Crenshaw, Kimberlé 1989 Demarginalizing the intersection of race and gender: a black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics. *University of Chicago legal forum*, Vol.1(8). 138-167

Cuban, Sondra 2019 The roles of ICTs in sustaining the mobilities of transnational families, in *Families in motion: ebbing and flowing through space and time*, 99-116. Bingley UK: Emerald Publishing Limited

De Haas, Hein 2007 Morocco's migration experience: a transitional perspective. *International migration*, Vol.45(4). 39-70

De Haas, Hein 2008 The myth of invasion: the inconvenient realities of African migration to Europe. *Third World Quarterly*, Vol.29(7). 1305-1322

de Haas, Hein & Tineke Fokkema 2010 Intra-household conflicts in migration decisionmaking: return and pendulum migration in Morocco. *Population and development review*, 36(3). 541-561

de Haas, Hein & Tineke Fokkema 2013 Transnational return and pendulum migration strategies of Moroccan migrants: intra-household power inequalities, tensions and conflicts of interest, in *The international handbook on gender, migration and transnationalism: global and development perspectives*, 208-230. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, Inc.

de Haas, Hein, Tineke Fokkema & Mohamed Fassi Fihri 2015 Return migration as failure or success? The determinants of return migration intentions among Moroccan migrants in Europe. *Journal of international migration and integration*, vol.16(2). 415-429

Dekker, Rianne & Godfried Engbersen 2014 How social media transform migrant networks and facilitate migration. *Global Networks*, Vol.14(4). 401-418

Delcore, Henry D. 2007 New reflections on old questions in the anthropology of gender. *Reviews in anthropology*, Vol.36(2). 109-130

Della Puppa, Francesco 2018 Ambivalent mobilities and survival strategies of Moroccan and Bangladeshi families in Italy in times of crisis. *Sociology*, Vol.52(3). 464-479

Della Puppa, Francesco, Nicola Montagna & Eleonore Kofman 2021 Onward migration and intra-European mobilities: a critical and theoretical overview. *International migration*, Vol.59(6). 16-28

de Pablo, Ofelia, Javier Zurita, Annie Kelly & Clare Carlile 2020 [online] "We pick your food": migrant workers speak out from Spain's 'plastic sea', *The Guardian*, 20.09.2020. Tilgjengelig fra: <https://www.theguardian.com/global-development/2020/sep/20/we-pick-your-food-migrant-workers-speak-out-from-spains-plastic-sea> [Hentet 27.06.2022, 13:20]

Donato, Katharine, Donna Gabaccia, Jennifer Holdaway, Martin Manalansan IV & Patricia Pessar 2006 A glass half full? Gender in migration studies. *International migration review*, Vol.40(1). 3-26

Douglas, Mary 1991 The idea of a home: a kind of space. *Social research*, Vol.58(1). 287-307

Dumont, Antoine 2016 Moroccan diaspora in France and the February 20 movement in Morocco. *Journal of immigrant and refugee studies*, vol.14(3). 244-260

Dupont, Emilien, Bart Van de Putte, John Lievens & Frank Caestecker 2017 Partner migration in the Moroccan community: a focus on time and contextual evolutions, in *Moroccan migration in Belgium*, 105-124. Leuven: Leuven University Press

Dupuis, Ann & David C. Thorns 1998 Home, home ownership and the search for ontological security. *The sociological review*, Vol.46(1). 24-47

Echevarría, Lucía 2012 Gender and conflict within migrant families: a case study of mothers and daughters of Moroccan origin in Madrid. *Refugee survey quarterly*, Vol.31(3). 137-160

Ennaji, Moha 2014 *Muslim Moroccan migrants in Europa: transnational migration in its multiplicity*. New York: Palgrave Macmillan

Erel, Umut 2002 Reconceptualizing motherhood: experiences of migrant women from Turkey living in Germany, in *The transnational family: new European frontiers and global networks*, 127-146. Oxford & New York: Berg

Escrivá, Angeles 1997 Control, composition and character of new migration to south-west Europe: the case of Peruvian women in Barcelona. *Journal of ethnic and migration studies*, Vol.23(1). 43-57

Esser, Hartmut 2004 Does the “new” immigration require a “new” theory of intergenerational integration? *International migration review*, Vol.38(3). 1126-1159

Fathi, Mastoureh 2020 Displaced home-objects in homing experiences, in *The handbook of displacement*, 613-628. Palgrave Macmillan, Cham

Fernea, Elizabeth Warnock 1988 [1975] *A street in Marrakech: a personal view of urban women in Morocco*. Long Grove, Illinois: Waveland Press, Inc.

Finlay, Robin 2016 The 'orient' and the 'occident': the social, cultural and special dynamics of Moroccan diaspora formations in Granada, Spain. Doctoral thesis in philosophy. School of geography, politics and sociology: Newcastle University

Finlay, Robin 2019 A diasporic right to the city: the production of a Moroccan diaspora space in Granada, Spain. *Social & cultural geography*, Vol.20(6). 785-805

Finlay, Robin 2021 Entangled histories of place and reconfigurations of diasporic home: Al-Andalus history and the Moroccan diaspora in Granada, Spain. *Transactions of the institute of British geographers*. 1-14

Fortier, Anne-Marie 2001 'Coming home': Queer migrations and multiple evocations of home. *European journal of cultural studies*, Vol.4(4). 405-424

Fresnoza-Flot, Asuncion 2009 Migration status and transnational mothering: the case of Filipino migrants in France. *Global networks*, Vol.9(2). 252-270

Frykman, Maja Povrzanovic 2016 Conceptualising continuity: a material culture perspective on transnational social fields. *Ethnologia Fennica*, Vol.43. 43-56

Frykman, Maja Povrzanovic 2019 Transnational dwelling and objects of connection. *Journal of European Ethnology and Cultural Analysis*, Vol.1. 28-45

Gabaccia, Donna & Franca Iacovetta 2002 *Women, gender, and transnational lives: Italian workers of the world*. Toronto: University of Toronto Press

Gardner, Katy 1993 Desh-Bidesh: Sylheti images of home and away. *Man*, Vol.28(1). 1-15

Gauvain, Mary & Irwin Altman 1982 A cross-cultural analysis of homes. *Architecture and behavior*, Vol.2. 27-46

Geddes, Andrew & Peter Scholten 2016 [2003] *The politics of migration and immigration in Europe*. Los Angeles: Sage Publications Ltd

Giddens, Anthony 1990 *The consequences of modernity*. Cambridge: Polity

Glick Schiller, Nina 2018 Theorizing transnational migration in our times: a multiscalar temporal perspective. *Nordic journal of migration*, Vol.8(4). 201-212

Glick Schiller, Nina, Linda Basch & Cristina Szanton Blanc 1992 Transnationalism: a new analytic framework for understanding migration. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 645(1). 1-24

Gold, Peter 2000 *Europe or Africa? A contemporary study of the Spanish North African enclaves of Ceuta and Melilla*. Liverpool: Liverpool University Press

González-Ferrer, Amparo 2006 Who do immigrants marry? Partner choice among single immigrants in Germany. *European sociological review*, Vol.22(2). 171-185

González-Ferrer, Amparo 2011 Spousal reunification among recent immigrants in Spain: links with undocumented migration and the labour market, in *Gender, generations and the family in international migration*, 193-218. Amsterdam: Amsterdam University Press

González-Ferrer, Amparo 2012 Spousal reunification among recent immigrants in Spain: links with undocumented migration and the labour market, in *Gender, generations and the family in international migration*, 193-218

Grillo, Ralph 2011 Danes and others, in *The question of integration: immigration, exclusion and the Danish welfare state*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing

Grønseth, Anne Sigfrid & Ragne Øwre Thorshaug 2022 Struggling for home where home is not meant to be: a study of asylum seekers in reception centers in Norway. *Focaal – Journal of global and historical anthropology*, Vol.92. 15-30

Gullestad, Marianne 2001 [1984] *Kitchen-table society*. Oslo: Universitetsforlaget

Hage, Ghassan 2005 A not so multi-sited ethnography of a not so imagined community. *Anthropological theory*, Vol.5(4). 463-475

Hamilton, Olivia 2017 Senses of home, in *Reimagining home in the 21st century*, 179-191. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited

Hannaford, Dinah 2015 Technologies of the spouse: intimate surveillance in Senegalese transnational marriages. *Global networks*, Vol.15(1). 43-59

Heidegger, Martin 2006 Building, dwelling, thinking, in *Visual Culture: spaces of visual culture*, 66-76. New York: Routledge. Hentet fra A. Hofstadter (oversetter) 1971 *Poetry, language, thought*, 145-160. New York: Harper and Row

Hernández-Carretero, María 2017 Hope and uncertainty in Senegalese migration to Spain: taking chances on emigration but not upon return, in *Hope and uncertainty in contemporary African migration*, 113-133. New York: Routledge

Holm Pedersen, Marianne 2013 *Iraqi women in Denmark: ritual performance and belonging in everyday life*. Manchester & New York: Manchester University press

Hondagneu-Sotelo, Pierrette 2003 *Gender and U.S. immigration: contemporary trends*. Berkeley: University of California Press

Hondagneu-Sotelo, Pierrette 2007 *Doméstica: immigrant workers cleaning and caring in the shadows of affluence*. Berkeley: University of California Press

Hondagneu-Sotelo, Pierrette & Ernestine Avira 1997 “I’m here, but I’m not here”: the meanings Latina transnational motherhood. *Gender and society*, Vol.11(5). 548-571

Horevitz, Elizabeth 2009 Understanding the anthropology of immigration and migration. *Journal of human behavior in the social environment*, Vol.19(6). 745-758

Ine.es Instituto nacional de estadística [online] Flujo de inmigración procedente del extranjero por año, país de origen y nacionalidad (Española/extranjera). Tilgjengelig fra: <https://ine.es/jaxiT3/Datos.htm?t=24295> [Hentet 24.06.2022, 11:08]

Izquierdo, Raquel Aguilera 2006 El acceso de los inmigrantes irregulares al mercado de trabajo: los procesos de regularización extraordinaria y el arraigo social y laboral. *Revista del ministerio de trabajo e inmigración*, Vol. 63. 175-196

Jackson, Michael 1995 *At home in the world*. Durham and London: Duke University Press

Jacobsen, Kirsten 2009 A developed nature: a phenomenological account of the experience of home. *Continental philosophy review*, Vol.42(3). 355-373

Jolivet, Dominique 2015 Times of uncertainty in Europe: migration feedback loops in four Moroccan regions. *The journal of North African studies*, Vol.20(4). 553-572

Kelly, Annie 2019 [online] Rape and abuse: the price of a job in Spain's strawberry industry?, *The Guardian*, 14.04.2019. Tilgjengelig fra: <https://www.theguardian.com/global-development/2019/apr/14/rape-abuse-claims-spains-strawberry-industry> [Hentet 27.06.2022, 13:30]

Kennedy, Hugh 1996 *Muslim Spain and Portugal*. London: Routledge

King, Russell & Richard Black 1997 *Southern Europe and the new immigrations*. Brighton: Sussex Academic Press

Kivisto, Peter 2001 Theorizing transnational immigration: a critical review of current efforts. *Ethnic and racial studies*, Vol.24(4). 549-577

- Kofman, Eleonore 2004 Family-related migration: a critical review of European studies. *Journal of ethnic and migration studies*, Vol.30(2). 243-262
- Kofman, Eleonore, Annie Phizacklea, Parvati Raghuram & Rosemary Sales 2000 *Gender and international migration in Europe*. London & New York: Routledge
- Kofman, Eleonore, Albert Kraler, Martin Kohli & Camille Schmoll 2012 Introduction: Issues and debates on family-related migration and the migrant family: a European perspective, in *Gender, generations and the family in international migration*. Amsterdam: Amsterdam University Press
- Korac, Maja 2009 *Remaking home: reconstructing life, place and identity in Rome and Amsterdam*. New York & Oxford: Berghahn Books
- Lawrence, Roderick 1987 What makes a house a home? *Environment and behaviour*, Vol.19(2). 154-168
- Lee, Helen 2011 Rethinking transnationalism through the second generation. *The Australian journal of anthropology*, Vol. 22(3). 295-313
- Levitt, Peggy, Nina Glick Schiller 2004 Conceptualizing simultaneity: a transnational social field perspective on society. *International migration review*, Vol.38(3). 1002-1039
- Levitt, Peggy, Josh DeWind & Steven Vertovec 2003 International perspectives on transnational migration: an introduction. *International migration review*, Vol.37(3). 565-575
- Lichter, Daniel, Julie H. Carmalt & Zhenchao Qian 2011 Immigration and intermarriage among Hispanics: crossing racial and generational boundaries. *Sociological Forum*, Vol.26(2). 241-264
- Lidén, Hilde 2017 *Barn og migrasjon: mobilitet og tilhørighet*. Oslo: Universitetsforlaget
- Liebscher, Grit & Jennifer Dailey-O'Cain 2013 *Language, space, and identity in migration*. Hampshire & New York: Palgrave Macmillan

Lievens, John 1999 Family-forming migration from Turkey and Morocco to Belgium: the demand for marriage partners from the countries of origin. *International migration review*, Vol.33(3). 717-744

Maher, Vanessa 1974 *Women and property in Morocco: their changing relation to the process of social stratification in the Middle Atlas*. London: Cambridge University Press

Mahieu, Rilke 2020 Diaspora policies, consular services and social protection for Moroccan citizens abroad, in *Migration and social protection in Europe and beyond (volume 3)*, 231-246. Cham: Springer

Mallett, Shelley 2004 Understanding home: a critical review of the literature. *The sociological review*, Vol.52(1). 62-89

Mansfeld, Lisa 2021 Out of sight, out of mind? Frequency of emigrants' contact with friends in Germany and its impact on subjective well-being, in *The global lives of German migrants: consequences of international migration across the life course*, 229-246. Cham: Springer

Marchetti, Sabrina & Ruba Salih 2017 Policing gender mobilities: interrogating the 'feminisation of migration' to Europe. *International review of sociology*, Vol.27(1). 6-24

Mascia-Lees, Frances E. & Nancy Johnson Black 2017 [2000] *Gender and anthropology*. Long Grove, Illinois: Waveland Press, Inc.

Massa, Aurora & Paolo Boccagni 2021 The neighbourhood as home away from home? Potentials and dilemmas of homemaking in the public among the Somali Swedes in Rinkeby, Stockholm. *Anthropological journal of European cultures*, Vol.30(1). 1-26

May, Vanessa 2017 Belonging from afar: nostalgia, time and memory. *The sociological review*, Vol.65(2). 401-415

Mazzucato, Valentina 2011 Reversed remittances in the migration-development nexus: two-way flow between Ghana and the Netherlands. *Population, space and place*, Vol.17(5). 454-468

Mazzucato, Valentina & Joan van Geel 2022 Transnational young people: growing up and being active in a transnational social field, in *Handbook on transnationalism*, 198-210. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited

Meer, Nasar 2014 *Key concepts in race and ethnicity*. Los Angeles & London: Sage

Mescoli, Elsa 2014 Towards the elsewhere: discourses on migration and mobility practices between Morocco and Italy. *Identities*, Vol.21(3). 290-304

Miller, Daniel 1998 *Material cultures: why some things matter*. London: UCL Press

Momsen, Janet Henshall 1999 *Gender, migration and domestic service*. London: Routledge

Moore, Henrietta 1988 Gender and status: explaining the position of women, in *Feminism and anthropology*, 12-41. Minnesota: University of Minnesota Press

Olwig, Karen Fog 1998 Epilogue: Contested homes: Home-making and the making of anthropology, in *Migrants of identity*, 225-236. Oxford & New York: Berg

O'Reilly, Karen 2012 [2005] *Ethnographic methods*. London & New York: Routledge

Ortiz Barquero, Pablo 2019 The electoral breakthrough of the radical right in Spain: correlates of electoral support for VOX in Andalusia (2018). *Genealogy*, Vol.3(72). 1-14

Ortner, Sherry B. 1972 Is female to male as nature is to culture? *Feminist studies*, Vol.1(2). 5-31

Parreñas, Rhacel Salazar 2001 Mothering from a distance: emotions, gender, and intergenerational relations in Filipino transnational families. *Feminist studies*, Vol.27(2). 361-390

Parreñas, Rhacel Salazar 2005 Long distance intimacy: class, gender and intergenerational relations between mothers and children in Filipino transnational families. *Global networks*, Vol. 5(4). 317-336

Parreñas, Rhacel Salazar 2010 Transnational mothering: a source of gender conflicts in the family. *North Carolina law review*, Vol.88(5). 1825-1856

Pérez Murcia, Luis Eduardo & Paolo Boccagni 2022 Do objects (re)produce home among international migrants? *Journal of intercultural studies*. 1-17

Pessar, Patricia & Sarah Mahler 2003 Transnational migration: bringing gender in. *International migration review*, Vol.37(3). 812-846

Pham, T. Thao 2013 *Moroccan immigrant women in Spain: Honor and marriage*. Lanham & New York: Lexington Books

Piper, Nicola 2008 *New Perspectives on gender and migration: Livelihood, rights and entitlements*. New York & London: Routledge

Portes, Alejandro, Luis E. Guarnizo & Patricia Landolt 1999 The study of transnationalism: pitfalls and promise of an emergent research field. *Ethnic and racial studies*, vol.22(2). 217-237

Pribilsky, Jason 2007 *La chulla vida: gender, migration and the family in Andean Ecuador and New York City*. New York: Syracuse University Press

Rabikowska, Marta 2010 The ritualisation of food, home and national identity among Polish migrants in London. *Social Identities*, Vol.16(3). 377-398

Ran, Guanyo Jason & Liangni Sally Liu 2021 Re-constructing reverse family remittances: the case of new Chinese immigrant families in New Zealand. *Journal of ethnic and migration studies*. 1-19

- Rapport, Nigel & Andrew Dawson 1998 *Migrants of identity*. Oxford & New York: Berg
- Ratnam, Charishma 2018 Creating home: intersections of memory and identity. *Geography Compass*, Vol.12(4). 1-11
- Rechavi, Talya 2009 A room for living: private and public aspects in the experience of the living room. *Journal of environmental psychology*, Vol.29(1). 133-143
- Ribas-Mateos, Natalia 2000 Female birds of passage: leaving and settling in Spain, in *Gender and migration in Southern Europe: women on the move*, 173-197. Oxford & New York: Berg
- Rogozen-Soltar, Mikaela 2012a Ambivalent inclusion: anti-racism and racist gatekeeping in Andalusia's immigrant NGOs. *Journal of the royal anthropological institute*. Vol.18. 633-651
- Rogozen-Soltar, Mikaela 2012b Managing muslim visibility: conversion, immigration, and Spanish imaginaries of Islam. *American anthropologist*, Vol.114(4). 611-623
- Rogozen-Soltar, Mikaela 2017 *Spain unmoored: migration, conversion, and the politics of Islam*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press
- Rubiera Mata, Maria Jesús & Mikel de Epalza 2007 Al-Andalus: between myth and history. *History and anthropology*, Vol.18(3). 269-273
- Ruget, Vanessa & Burul Usmanalieva 2008 Citizenship, migration and loyalty towards the state: a case study of the Kyrgyzstani migrants working in Russia and Kazakhstan. *Central Asian survey*, Vol.27(2). 129-141
- Ryan, Louise & Rosemary Sales 2013 Family migration: the role of children and education in family decision-making strategies of Polish migrants in London. *International Migration*, Vol.51(2). 90-103
- Rytter, Mikkel 2019 Writing against integration: Danish imaginaries of culture, race and belonging. *Ethnos*, Vol.84(4). 678-697

Sabar, Galia & Rachel Posner 2013 Remembering the past and constructing the future over a communal plate. *Food, culture and society*, Vol.16(2). 197-222

Salih, Ruba 2000 Towards an understanding of gender and transnationalism: Moroccan migrant women's movements across the Mediterranean. *Anthropological journal on European Cultures*, Vol.9(2). 75-91

Salih, Ruba 2001 Moroccan migrant women: transnationalism, nation-states and gender. *Journal of ethnic and migration studies*, Vol.27(4). 655-671

Salih, Ruba 2003 *Gender in transnationalism: home, longing and belonging among Moroccan migrant women*. London: Routledge

Salih, Ruba 2009 Muslim women, fragmented secularism and the construction of interconnected 'publics' in Italy. *Social anthropology/anthropologie sociale*, Vol.17(4). 409-423

Salih, Ruba 2011 *The relevance of gender in/and migration*. Florence: European University Institute

Sancho, David 2021 "Facing life together": everyday friendship and well-being among Dubai's Indian diaspora, in *Everyday youth cultures in the Gulf Peninsula: changes and challenges*, 123-138. New York: Routledge

Savas, Özlem 2014 Taste diaspora: the aesthetic and material practice of belonging. *Journal of material culture*, Vol.19(2). 185-208

Schwandner-Sievers, Stephanie 2009 Securing "safe spaces": field diplomacy in Albania and Kosovo, in *women fielding danger: negotiating ethnographic identities in field research*, 173-196. Rowman & Littlefield Publishers

Senyürekli, Aysem & Cecilia Menjivar 2012 Turkish immigrants' hopes and fears around return migration. *International migration*, Vol.50(1). 3-19

Shah, Alpa 2017 Ethnography? Participant observation, a potentially revolutionary praxis. *HAU: Journal of ethnographic theory*, Vol.7(1). 45-59

Song, Miri 2009 Is intermarriage a good indicator of integration? *Journal of ethnic and migration studies*, Vol.35(2). 331-348

Suárez-Navaz, Liliana 2004 *Rebordering the Mediterranean: boundaries and citizenship in Southern Europe*. New York & London: Berghahn Books

Tolia-Kelly, Divya 2004 Materializing post-colonial geographies: examining the textural landscapes of migration in the South Asian home. *Geoforum*, Vol.35(6). 675-688

Vancea, Mihaela & Nihil Olivera 2013 E-migrant women in Catalonia: mobile phone use and maintenance of family relationships. *Gender, technology and development*, Vol.17(2). 179-203

Vertovec, Steven 2004 Cheap calls: the social glue of migrant transnationalism. *Global Networks*, Vol.4(2). 219-224

Waters, Johanna 2005 Transnational family strategies and education in the contemporary Chinese diaspora. *Global networks*, Vol.5(4). 359-377

Waters, Mary & Tomás Jiménez 2005 Assessing immigrant assimilation: new empirical and theoretical challenges. *Annual review of sociology*, Vol.31. 105-125

Wilding, Raelene 2018 *Families, Intimacy and globalization: floating ties*. London: Palgrave

Williams, Andreane & Nico Swanepoel 2019 [online] Spain's 'sea of plastic': where Europe gets its produce, migrants get exploited, *Deutsche Welle*, 09.03.2019. Tilgjengelig fra: <https://www.dw.com/en/spains-sea-of-plastic-where-europe-gets-its-produce-migrants-get-exploited/a-47824476> [Hentet 27.06.2022, 13:25]

Yeboah, Thomas, Emmanuel Frimpong Boamah & Thomas Padi Appai 2021 Broadening the remittance debate: reverse flows, reciprocity and social relations between UK-based Ghanaian

migrants and families back home. *Journal of international migration and integration*, Vol.22(1). 47-68

Yeoh, Brenda S.A. & Francis L. Collins 2022 Introduction to Handbook on transnationalism, in *Handbook on transnationalism*, 1-28. Cheltenham: Edward Elgar Publishing

Yeoh, Brenda S.A., Theodora Lam & Shirlena Huang 2022 Transnational families in an age of migration, in *Handbook on transnationalism*, 182-197. Cheltenham: Edward Elgar Publishing

Yuval-Davis, Nira 2006a Intersectionality and feminist politics. *European journal of women's studies*, Vol.13(3). 193-209

Yuval-Davis, Nira 2006b Belonging and the politics of belonging. *Patterns of prejudice*, Vol.40(3). 197-214

Zahle, Julie 2012 Practical knowledge and participant observation. *Inquiry*, Vol.55(1). 50-65

Zahle, Julie 2017 Privacy, informed consent, and participant observation. *Perspectives on science*, Vol.25(4). 465-487

Zapata-Barrero, Ricard 2008 Perceptions and realities of Moroccan immigration flows and Spanish policies. *Journal of immigrant and refugee studies*, Vol.6(3). 382-396

Zapata-Barrero, Ricard & Juan Díez-Nicolás 2012 Islamophobia in Spain? Political rhetoric rather than a social fact, in *Islamophobia in the West: measuring and explaining individual attitudes*, 83-97. New York: Routledge

Zontini, Elisabetta 2010 *Transnational families, migration and gender: Moroccan and Filipino women in Bologna and Barcelona*. New York & Oxford: Berghahn Books